

Адабият Дағыстан

16+

ISSN 0235-0157

Тангчолпан

ЭКИ АЙДА БИР ЧЫГЪАЛДАН ЧЕБЕР - АДАБИЯТ ВА ЖАМИЯТ-ПОЛИТИКА ЖУРНАЛ

*Шарип
Альбериев*

3/2016

МАЙ-ИЮНЬ

Шарип Альбериев къалам къурдашлары булан

ТАНГЧОЛПАН

Эки айда бир чыгъагъан чебер - адабият ва
жамият - политика журнал

Учредитель
Правительство
Республики Дагестан

1952 йылдан башлап чыгъа

Издаётся с 1952 года

3
—
2016

май - июнь

Государственное
бюджетное учреждение
Республики Дагестан
Редакция республиканских
литературных журналов
“Соколенок” и
“Литературный Дагестан”

Бу номерде:

ТАРХНАМЕ	
ЯЗЫВЧУНУ 90 ЙЫЛЛЫГЪЫНА	
ШАРИП АЛЬБЕРИЕВ. Шиърулар.....	3
Хабарлар	12
Таржумалар.....	21
ЯЗЫВЧУ ЯЗЫВЧУНУ ГЪАКЪЫНДА	
К. АБУКОВ. Бизге Шарип етишмей.....	26
ШАИР ШАИРНИ ГЪАКЪЫНДА	
М. АТАБАЕВ. Шарип десе.....	29
ЭСДЕЛИКЛЕР	
Б. МАГЬАММАТОВ. Шарипни узун сюргюсю.....	33
АДАБИЯТ АХТАРЫВ	
Г. АКЪГЁЗОВА. Шарипни варислиги.....	40
ПРОЗА	
А.ДАЦИЕВ. Топуракъ ва намартлыкъ. (Давамы).....	44
ДРАМАТИУРГИЯ	
М.ШИХАВОВ. Такъя (Давамы)	60
ПОЭЗИЯ	
А.МЕЖИТОВ. Шиърулар.....	78
К.КАЗИМОВ. Шиърулар.....	83
Н.МАГЬАММАТОВ. Шиърулар.....	87
ОШАВСУЗ МЕРДЕШЛЕР.	93
КЬАРДАШ ХАЛКЪЛАНЫ СЁЗ	
ХАЗНАСЫИНДАН.	94
ФОЛЬКЛОР	
	95

Баш редактор
Мурад Агъматов
тел. 67-16-31

Жаваплы редактор
Супиянат Мамаева
тел. 67-18-89

Редколлегия:
К. Абуков
А. Абдуллатипов
З. Акавов
С. Алиев
Ш.-Х. Алишева
М. Атабаев
А. Гъажиев
А. Жачаев
Б. Магъамматов
М. Шихавов

Редакцияны адреси:
367025, Магъачкъала,
Данияловны орамы, 55.

Телефонлар:
бухгалтерия - 67-18-75
редакторлар - 67-18-89

ТАНГЧОЛПАН №3
на кумыкском языке
май - июнь

Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

Электронный адрес журнала:
Tangcholpan@mail.ru

Позиция редакции может не совпадать с точкой зрения авторов, которые несут ответственность за достоверность и объективность представленных для публикации материалов. Рукописи не рецензируются и не возвращаются. При перепечатке ссылка на «Тангчолпан» обязательна.

Журнал зарегистрирован Федеральной службой по надзору в сфере связи и массовых коммуникаций.
Регистрационный номер ПИ №ТУ5-0022 от 21 мая 2009 г.

Типография: Издательский дом “Дагестан”
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала,
пр-т Насрутдинова, 61

Тангчолпан №3 2016

На кумыкском языке

Выход в свет 09.06. 2016 г.

Тираж 773 экз.

Заказ № 0505 Цена свободная.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан. Редакция республиканских литературных журналов “Соколенок” и “Литературный Дагестан”.

Адрес редакции и издателя: 367025 РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55.

Мархнаме

язывчуну 90 йыллыгъына

Шарип Альбериев

Шарип Альбериев 1926-нчы йылда Хасавюрт районну Яхсай юртунда агъач устаны агълюсюндө түвгъян. Яхсайдагы орта школаны еттинчи класын битдирген сонг, ол атасыны касбусу булан машгүл бола.

1944-нчюй ыйл Хасавюрт шағъаргъа геле ва 1949-нчы ыйлгъа ерли партия ва совет къурумларда тюрлю-тюрлю ишилерде ишилей.

1948-нчи ыйлда Хасавюртдагы педучилищени заочно битдири ва 1949-нчы ыйлда учитеилер гъазирлейген педагогика институтуну адабият факультетине охумагъа тюшө.

Шо ыйл биринчилей шиърулар язмагъа да башилай.

Педагогика институтуну биринчи курсун битдирген сонг, Совет язывчуланы Дагъыстан соозу ону Москвагъа М. Горькийни атындағы Адабият институтгъа охумагъа тибере. 1955-нчи ыйлда ол шо институтуну битдирип къайта.

Шарип аз заманны ичинде чебер адабиятны тармагъында оъзюн гёрсетмө бажаргъан. Ону тилге бай ва маъна якъдан тизив йырларын халкъ бек арив гёрюп къабул этген.

Шарипни «Гъасиретлик» (1954), «Юрек йырлай» (1956) деген йыр китаплары ва «Сержантны хабары» (1957), «Яшда гёрген яшынмас» (1958), «Къанлыны къабуру» (1965), «Яшыртгъын яра» (1975), тарихи романы «Жанлы толкъун» (1978) – деген хабар китаплары басылып чыгъа.

Шарип Альбериевни «Къачырылгъан къыз», «Юрек гечмей» деген пьесалары Алимпаша Салаватовну атындағы театрны сағынасында ойнала. Ол халкъ театрлары учун ондан да артыкъ бир актлы пьесалар язғын.

Аткъай булан бирге «Къумукъыланы йыр хазнасы» (1979) деген жыйымны тизмекде де ортакъчылыкъ этген.

Пагъмулу таржумачы гысанды да Шарип Альбериев кёп иши этген. Ол дагъыстан ва Темиркъазыкъ Кавказны шаирлерини хыйлы асарларын къумукъчагъа гёчюрген. М. Лермонтовну «Шиърулар ва поэмалар», Расул Гъамзатовну «Кёкнү тёрюндеги юлдузлар» ва «Сыйлы сатырлар», «Аявлу келпет» деген хабарланы жыйымы, къарақъалтакъ шаирлерини шиърулары ва поэмалары айры китаплар болуп чыгъарылгъан.

Шарип Альбериев пагъмусу дюньягъа данг болгъан Марина Цветаеваны шиъруларын да къумукъ тилге бек уста кюйде таржума этген.

КЪАРТНЫ СОРАВУ

Юз йыл яшап, гёрген эки девюрию,
Бир къарт гирип гелди бизге: «Салам», – деп.
Атам сюрген алтыш беш йыл оьмюрюн,
Тек тамаза сёйлей огъар: «Балам», – деп.

Ол «балам» деп айтгъандан сонг атама,
Мени не деп санамасын сабийге.
Оьмюрюнде хапгъан бу кёп гъалтама,
Ялгъа туруп кёп ишлеген бай, бийге.

Тамазагъа оьмюрюнью боюнда
Нече тюшген тазиятда турмагъа.
Чавуш болуп юртлуланы тоюнда,
Нече тюшген бугъар тобукъ урмагъа.

Чум юллесин, чыкъынча юз яшина,
Бу тамаза нече керен толтургъан.
Жыйып ахшам къарт-къуртланы башына,
Очарлarda нече-нече олтургъан.

Айта турсанг, эсге не де геле чи,
Кёп оьксюзге хытыр шалбар чечдирген.
Нечелеге болгъан бу къарт гелечи,
Тилеп, нече къанлыланы гечдирген.

Ата юртгъа басып гелсе яманлар,
Тогъас болуп кёп токътагъан бу элге...
Инбашындан басып зарлы заманлар,
Ону бели тогъай йимик иелген.

...Уйге гирип, чуйре тонгъа чырмалып,
Отбаш алда теменлешип олтурду,
Акъ терекли гёк чонтайын чыгъарып,
Кёп тамакю салып юлле толтурду:

«Къаравланып, бек туташып тура чакъ.
Къар явмагъа кюйленген», – деп ёрады.
«Гелгенде де гелмейсен сен, къурумсакъ,
Кёп боламы къайтгъанынг?» – деп сорады.

«Гелмейгенге гече ятсам юхум да,
Сени гёрме гелдим», – деди сонг магъа:
«Айт чы, къулум, сонг... бу сизин тухумда
Мен билип гъеч бирев де йыр язмагъан.

Къайдан тюшдю йырлар сени оюнга?
Бир себеби болма герек язмакъны.
Йырны язмай масхарагъя, оюнгъя.
Мисал учун, алсакъ Йырчы Къазакъны...

Магъа яхши англашыла, не затлар
Шиъру язма ону борчлу этгени;
Ол кимлеге бергенлиги налатлар,
Не учун ол сибирлеге гетгени.

Хомуз къолгъа бир себепли алына,
Къыйынлыкъ да ача йыргъя авзунгну.
Къазакъ йырдан къулагъынга чалына
Аякъадагъы бугъавланы занг-зунгу.

Жанын къыйинап къайгъылар да, ойлар да,
Йырчы Къазакъ гюоп, чиркип ичинден,
Хомуз чертип булкъаларда, тойларда
Йырлар айтгъян къыйынлыкъыны гючонден.

Бай, бийлеке атлар тагъып: «Къызбай», – деп,
Йыры булан Къазакъ чатакъ ура эди.
Сени буса, къыйынынг аз, тынчынг кёп...
Йыр язмакъда недир, – деди, – мурадынг?»

Къартгъа айтдым: «Герти шаир гъаман да
Гертилик ва тюзлюк учун талпына.
Яшаса да Къазакъ эсги заманда,
Гъалал къуллукъ этген гиччи халкъына.

Ярлы халкъыга бере болса кёп жаза,
Халкъ шаири бир ягъада къаламы...
Озокъда, сен тюз айтасан, тамаза,
Халкъыга къуллукъ этген ону къаламы.

Къазакъ йырлар къайгъылардан толса да,
Ону дерти – халкъ дерти деп ёрайман.
Бизин девюр, башгъа девюр болса да,
Мен де халкъыга къуллукъ этме къарайман.

Къазакъ язгъян гюез гюнлю, чарс чакъда,
Мен язаман – шавла яйгъян шат гюнлер.
Тюрлю-тюрлю заманларда яzsакъ да,
Халкъыга къуллукъ этме сюе гёнгюллөр...»

**Къарт иржайып: «Элин ойлар танг улан,
Халкъ арт берген эрге аш да гъарамдыр.
Тюз айтасан, – деди, – авул, эл булан
Бирге гёрген къарагюн де байрамдыр!»**

ОЫЛСЕНГ ДЕ АТЫИНГ КЪАЛСЫН

**Бу дюнья – бир къонакъ уйи,
Геле, гете инсанлар,
Сюйсенг къыйнал, сюйсенг гюй,
Къыйылмай къалмай жанлар.**

**Озокъда, жанын аяр
Шо гюн гелсе яшавда.
Бирев тёшекде таяр,
Биревлер оылдер давда.**

**Биревлени къабуру
Уч гюндөн унтуулар.
Биревлени абуру
Оызю оылсе де артар.**

**Кепекдир этген затынг,
Халкъ сагъя: «Осал», – десе,
Эл макътап сени атынг
Кёп йыллар сёйлемесе.**

БАЙЛЫКЪ НЕ, ЯРЛЫЛЫКЪ НЕ?

**Беженинде тонлап уну болмаса,
Кюмеслери балдан, майдан толмаса,
Устьге гюнде бир тюрлюнү гиймесе,
Гъар гюн тюшде авзуна эт тиймесе,
Бир-биревлер: «Къурубуз», – деп кант эте:
«Бизден ярлы гиши ёкъ», – деп ант эте.**

**Гъатта мени болмаса да этли ашым,
«Ярлылыкъ», – деп мен шо затгъя айтмайман.
Кёп бар буса мени досум, къурдашым,
Шо заманда, гертилей де, мен – байман.**

**Байлыкъ деме тюшмей миллион манатгъя,
Акъча битип, гелер бир гюн харлылыкъ.
Англав, билим етишдире муратгъя,
Билим якъдан магърюм болмакъ – ярлылыкъ.**

КЬАТЫНДАН ТЮЗЕЛГЕН ЭРКЕК

**Къатыны бек билип затны хадириң
Эсгиси де янгы йимик акъ буса.
Айтған сөзю болса ону бал, шириң,
Көп сейлейген күйден дайм сакъ буса,**

Эртен, ахшам ашгъа хамур басгъанда
Чара тюпде ултан – хамур къалмаса;
Къызгъанардай гиши аякъ басгъанда,
Уыон таза сакълай туруп талмаса,

Уста болса ишге де ва ашгъа да,
Чолпу сугъуп къазандан эт хапмаса;
Ярап болса уллугъа да, яшгъа да,
Эрин алма, салмагъа ер тапмаса;

Ишге тюшсе эренлеге чанг урса,
Табылса ол къыйынынга, тынчынга;
Дос ожакъны шат кюлкюден толтурса,
Терсин гёрсе ялынмаса оыр чынгъа;

Тенгилеринг гелсе сени артынгдан,
Оъзю билип тепси къурса къатыны,
Шолай эркек бек тюзелген къатындан,
Шолай къатын – къатынланы алтыны.

ЯНГЫЗЛЫКЪНЫ ОЙЛАРЫ

**Сызлап-сызлап авруй юрек этлерим,
Янгыз уйде янтайгъанда гече мен.
Каспий денгиз йимик терен дертлерим,
Сырларымны акъ кагызыгъа чечемен.**

Ойлашсам да, ишни эби табылмай,
Къайгырысам да, этмеге не чара бар?
Гече орта, амма гёзюм ябылмай,
Юргимде янгырагъан яра бар.

Сюйгенлери булан бирче уыонде
Сенден кёплөр ятгъанлы не замандыр.
Яралыгъа, мен билеген кюонде,
Ярасындан янгызлыгъы ямандыр.

Ярам бар деп кант этмеймен мен энни,
Эмсизлерден эм де не деп тилерсен.
Сюйген юрек нечик сызлай экени
Эрте не геч мендей сюйсенг билерсен.

КЪУВАНДЫР

Сюе бусанг, яшырмай айт, эт рагъат,
Мен гъашыкъны сен оъзюнге татындыр.
Яшавлукъда гъар-кимге де ачыкъ зат:
«Эренлени баш савуту къатындыр».

Шеклик этме: «Дюрмен сагъа чер» десем,
Биз ятажакъ тёшек, ястыкъ къув болсун.
Сюйген кюиде сагъа яшав бермесем,
Анам магъа берген акъ сиот ув болсун.

ГЕРТИ СЮЙСЕ...

Ойлай туруп бола мени башым манг,
Эсге геле сен айтгъан бош хабар да.
Бирараз алда мени булан бир болсанг,
Къабул эдинг ятма къатгъан жабарда.

Сёзюнг ялгъан экенликни англамай,
Яш юрегим сагъа неге ярагъан.
Сююв сагъа тарыкъ экен болсам бай,
Сени сутур гёзюнг малгъа къарагъан.

Герти суюсе, ярлы яш деп болмай ят,
Ерге гирсин малдан леззет алагъан.
Байлыкъ акъча – къолну кири йимик зат,
Сапун булан жувса тайып къалагъан.

МЕНИ ЙИМИК БИР ЗАР ЧЕКМЕЙ ОЪЛМЕГИН

Шат яш эдим, терен ойлар, къайгъылар
Бир заман да тюгюл эди магъа хас.
Сен саялы, кёп гечелер, кёп айлар
Ойгъа батдым, рагъатлыгъым этдим тас.

Айтагъаным тюгюл сагъа кант этип,
Тек сен мени сабий йимик алдатдынг.
Баш гюнүнде Аллагъ булан ант этип,
Артда буса сёзден къайтып яллатдынг.

Амма мени инг де татли ойларым,
Сенден къурбан эди бары, яхшы къызы.
Гележекде оъбюшлерим, тойларым
Сенсиз этме турмай эдим, ялгъансыз.

**Сюювюмню, сени учун аядым,
Гъали, огъ, не гъёкюнемен, гъёкюне.
Сагъа шунча аркъа неге таядым,
Сюювден сен не англайсан, ёнкюме.**

**Уллу гъёкюнч алда сени танымай,
Сёзлеримни негъакъ зия этгеним.
Шунча таза, шунча асил, шунча бай
Гъислеримни намарт досгъа сепгеним.**

**Гъали сени юрегинг шат, гёнгюнг токъ,
Яшавлукъда сонг да къыйын гёрмегин.
Бугюн сагъа дагъы айтма зат да ёкъ:
Мени йимик бир зар чекмей оълмегин.**

АСИЛ КЪАТЫН

**Танышым булан бир ёл
Туралыкъ гъинкал ашап.
Къатынын бек макътап ол,
Этди мени тамаша:**

**«Осал къатынын макътар,
Игитлер макътар атын.
Сюйсенг ахырын ахтар,
Къатыным -- асил къатын.**

**Душманы , яты болмас,
Адамгъа къашы ачыкъ.
Къызгъянгъан заты болмас
Сюйсенг уюон тонап чыкъ.**

**Ашамай гетме къоймас,
Айып эт бошай буса.
Ол бир де досдан тоймас,
Дос досгъа ошай буса.**

**Къонакъ алмакъ – мердеши,
Гъеч аччы сёз айтмагъан.
Уюме гелген гиши
Рази болмай къайтмагъан.**

**Арив десенг – ачгъан гол,
Гъар-бир къылыгъы алтын.
Эр деме эр де тюгюол,
Эргиши йимик къатын!»**

**Айта туруп бу гъаман
Сыпатын да иржайта...
Оылген сыйыр гъар заман
Сютлю бола деп айта.**

**Къалып мен тамашагъа,
Тынглап тураман тынып.
Бу макътай болгъан магъа
Къолдан чыкъгъан къатынын!**

ГЮЙГЕН ТАВА

**Шагъаргъа баргъан ерде,
Юрегим къырып , тюшде
Бир керен биревлерде
Къонакъда болма тюшдю.**

**Булагъа базып,сююп,
Халкълар кён бара эди.
Тавасы,газда гююп,
Кёмюрдей къара эди.**

**Къонакъ сююп яшагъан,
Гёчюп гелип Шавадан.**

**Кёп гиши аш ашагъан
Кёмюрдей бу тавадан.**

**Танытайым уй ессин:
Берекетли яшай,токъ.
Тава не деп гюймесин,
Отдан тюшме чола ёкъ.**

**Даим къашы ачыкъ деп,
Халкъ геле болма тарыкъ.
Тавасы гюйген себеп
Ессини бети ярыкъ!**

ГЮН

Ким де биле яйда салкъын герегин,
Олтургъанман терек тюпде салкъында.
Ойлашаман, битмей исив береген,
Къызгъан тава йимик гюнню гъакъында.

Ер юзюнде ярыкъ гюнден ясала,
Гюн болмаса чечек ачгъан бир бав ёкъ.
Топуракъгъа, табиатгъа жан сала,
Гюн болмаса ер юзюнде яшав ёкъ.

Гюн тюгюлмю яшнатагъан ерлени,
Гюнге багъа гюлайлан да, гюл болуп.
Ватан учун жанын берген эрлени
Юреклерин янамы экен гюн болуп?!

СЁЗНЮ УЬОРМЕЙ ТЕГИН

Суратчи нетер эди,	Сёзде тура биревлер
Тикленме гёз болмаса?	Темирни керти йимик.
Къутуруп гетер эди	Хыйлылар оълюп гетген
Язывчу сёз болмаса.	Сёзюнден къайтмас учун.
Кёп бар сёзден къайтгъанлар,	Жанын да къурбан этген
(Сёзлер гъакъда бу хабар).	Ялгъан сёз айтмас учун.
Ерсиз сёзню айтгъанлар	Татли сёзлер, озокъда,
Артда бармагъын хабар.	Тарыкъылы сёзлер инг де.
Сёз – савгъаты аламны	Кисенгде малынг ёкъда,
Аргып чыкъгъан арагъя.	Балынг болсун тилингде.
Сёз тюгюлмю адамны	Сёздюр гъакъылны башы,
Яв юрегин ярагъан.	Сёзге ярлы – зайдыр.
Сёзлер тюгюл ашыкъылар,	Аз сёзню оъзю яхшы,
Сёзню уьормей тегин.	Кёп сёйлемек айыпдыр.
Сёз болмаса гъашыкъылар	Гёз де сёйлей сёзлени,
Нечик ачар юрегин.	Тилни тилемачы – гёздюр.
Къапкъачлап сёйлесе эр,	Сёзню инг де оъздени
Гёрюне герти йимик.	Айтмай англангъан сёздюр!

СОРАМА

Уйге къайтдым, гюнном къырда оътгерин,
Оътген гюнном къувандырды бир себеп.
Сорадынг сен, анам, мени шат гёрюп:
«Не яхшылыкъ тувгъан сагъа бугюн?» – деп.

Оъсиоп, уллу болмакъ – яшны негети,
Шолай негет сюйсе болсун яш къылышыкъ.
Уланынга бола гъали он етти,
Айт, тюгюлмю шо да уллу яхшылыкъ?

Он класны ахырына етгенмен,
Оър билимге ёл ачылмакъ аз паймы?
Биринчилей сюювню гъис этгенмен,
Шогъар уллу яхшылыкъ деп айтмаймы?

Яхшылыкъга юрий туруп талмайгъан
Аягъым бар, мени эки бутум бар.
Яш юрегим гъаман оъзюн гъавлайгъан,
Гъар белгиси таныш ата юрутум бар.

Терс хияллар гъеч гелмесин башынга,
Шатлыгъымны яманлыкъга ёрама.
Яхшылыкълар ёнкютеген яшынга:
«Не яхшылыкъ етишген?» – деп сорама!

НЕГЕ ТЮГЮЛ , АНАСАН

Къазан ассанг гъалтамагъа, гъинкалгъа,
Асгъан этни орталыкъга саласан.
Ярты чархны салгъанда да сен алгъя,
Эт гесекни лап гиччисин алласан.

Оъзюнг гъаман айтгъан сёзден къайтасан,
Уйретесен: «Ялгъан айтмакъ – яман» – деп.
Яшынг пайын берсе, ялгъан айтасан:
«Мен тойгъанман, ашагъаным таман!» – деп.

Аталарадан гечдиргенсен нече сен
Яшларынгны онг гёрсетип терсин де.
Яшларынгдан не затны да гечесен,
Йибересен ёлгъя ону несин де.

Авурлугъун сен алмайгъан уйй де ёкъ,
Барына да сен бир кюиде янасан.
Сен шо кюиде болмай къалма кюй де ёкъ,
Неге тюгюл, сен анасан, анасан!

Ҳадарлар

Шарип АЛЬБЕРИЕВ

ТАЛАДА ТАШЛАНГЪАН ТРАКТОР

Муратхан – масхарачы гиши. Адамны оюнда ёкъ затны ойлашып чыгъа-рып къоя. Огъар мисаллар нечакъы сюйсегиз де гелтирмеге бола.

Бир керен о оъзюню «Казбек» къутугъундан бир-нече папирос алынгъаны эс эте. Кисесинден чыгъарып пачканы столгъа салгъанлы, уланы Сираждинден къайры, уйге гирген гиши де ёкъ. Бу къурумсакъ папироствъа уйренгенге ошай!

Яш юхлагъанда бир-нече керен ону киселерин тюнтион де къарагъан, тек тамакюнью тююррюн де тапмагъан. Тапмаса тапмасын, тартагъан затына къол чу узатыла.

Гъали Муратхан гъилла ойлаша. О не этэ? Папиросну тамакюсюню яртысын мюштюгюндөн таба теберип чыгъарып тайдыра. Бошагъан ерине тюбек от тёге. Артындан мамукъ да тыгъып, къутукъын гёрюнеген ерге салып къоя.

Абзар бавдан айланып гелип къутукъын ача – баягъы папирос ёкъ. «Кёп-пейгъули, тамакюнью тютюнүн сен бурнунгдан нечик чыгъарагъангъа гъали къарайым!» – деп мыйыкъ тюбюндөн иржая.

Бир замандан чидиден таба гъя-гъарай тавуш чыгъып гете. «Гъейлер, шо яшгъа бир къыйын гелди!» – деп, гамиш савун турагъан анасы чидиге чаба. Яшны бусурман гёрмесин! Бети-башы – къап-къара къурум, гёзлерини агъындан къайры заты гёрюнмей. Кирпиклери чиркиген. Оырге-тёбен атыла.

Гъали чи Сираждинни оъзюню яшлары да бар, амма шо гюнден берли авузуна папирос алмагъан.

Муратханны масхарасын эл де биле.

– Не къыдырасан, къулум? – деп сорай.

– Темир тарыкъ эди, – дей яш.

– Темир Бариятларда бар. Бариятланы таныймысан?

– Таныйман. Оланы яшы Умар бизин булан охуй чу.

– Буса бар шолагъа! – деп, Муратхан ону Бариятлагъа бакъдыра.

Бариятны эрини аты Темир эди. О агъач сакълавчу болуп ишлей. Эки гюнню биринде учителлер школагъа чакъыра туруп инжинген. Уланы Умар бек гъарсыз яш. Бойгъа-сойгъа да Умар класдагы яшлардан уллу. Неге тюгюл, экинчи класны эки йылдан гъарангъа битдирген. Оъзюндөн гиччилени гёзюн ачмагъа къоймай. Къызызьашланы чы таза яшаву битген. Бетлеп бетини сувун къурута деп Темир ата-аналаны жыйынларына къатынын йиберип къоя.

Муратхан йиберген яш абзаргъа гиргендө, чёп тёгюп турагъан Барият, уйренчикли болуп къалып, о Умарны артындан гелген буса ярай деп ойлашды.

– Ким тарыкъ эди, Камил? – деп сорады.

– Темир тарыкъ эди...

– Темир агъачгъа гетген. Кимге тарыкъ эди?

– Школагъа...

– Къайтгъанда айтарман. Шондан да ялкъым, шону артындан гелеген сизден де инжидим! – деп, Барият къагъарланып йиберди. Камил, бир зат да англап болмай, адашып къалды. Темир агъачда не эте? Эсги темирлерин алса неге инжине? Тарыкълы темирлерин чи тилемейбиз...

Булай ойлар булан яш гетмеге урунгъанда, къатын:

– Сени ким йиберген эди? – деп сорады.

– Пионер вожатый Бела Гаджиевна йиберген эди...

– Шо къалгъан эди гъали бизге гъакъыл уйретмеге! Айыкъыган гюню ёкъ атасына тарбия берсе! – деп сёйлене туруп Барият уюне багъып юрюдю.

Темир къырдан къайтып атыны ерин тайдырагъан гъалда:

– Къайда шо яш? Атны йылкъыгъа етишдирме тарыкъ, – деди.

– Юройдюр, алдына гелгенни сюзюп, артына гелгенге тебип! О къайда юройгенни, ким биле! Дагы да сени артынгдан элчилер гелген эди. Бела школагъа чакъыра! – деди къатын.

– Ербашлы шо хулиган да болсун, шону къозлагъан сен де болгъун! Не инжиндим, хари! Къайтса, атылып эретурмасдай этежекмен нажжасны!

– Башындан олай къоркъув берип уйретген бусанг, шу ерлеге де чыкъмас эди, – деп, къатыны башлагъан сёзни бёллюп, Темир бирден - бир къызып гетди:

– Къоркъутуп уйретген сен чи къаркъдай болуп чыкъынг, къалмасын башынг! Айтгъан-айтгъанын этип шону, сен шашдырынг! Гамиш йимик ятып ашап турсанг тюгюл, бир затда къулагъынг ёкъ!

Буланы къавгъасын, кишен тапгъан тюлкүдей иржая туруп абзаргъа гирип гелген уланы бёлдю. Арисине-берисине де къарамай, Темир къамучуну басбас этип йиберди. Умар къачып къутулду.

Уланына оъмюрюнде къол гётермеген Темирге бугюн не болуп къалгъан? Олай ачувлу болуп яш атасын бир де гёргемен.

Ону себеби де булав эди: тюнегюн Темир агъач урлап гелеген биревню арбасын къотартгъан болгъан. Шо агъачны бир амалсыз къарт къатынгъа бермеге токъташгъан. Бугюн барып къараса – агъач ёкъ. Гечелетип алып гетген. Темир таныйгъан адам да тюгюл.

Амалсыз болуп, атны йылкъыгъа оъзю алып гетди.

Эртен о, агъачгъа гетгинчеге, школагъа багъып онгарылды. Ёлда булакъдан гелеген Белагъа расланып къалды.

– Танг яхши болсун, Темир амай! – деди о, илиякълы күйде иржайып.

– Танг къыз болгъун... Умар тюнегюн де не гюнер этген?

– Умар – молодец! Тюнегюн о эсги темир жыйывда класда биринчи ерни алгъан! Оъзю айтдымы? Ону макътанагъан хасияты ёкъ эди чи... Артдагъы вакътиде мен огъар бек разимен. Учителлер де макътай!

– Шону айтма чакъыргъанмы эдинг?

– Мен чи чакъырмагъанман сизин.

– Сырайны яши Темир тарыкъ деп гелген болгъан чы...

– Гъа-а, ону айтамысыз? – деп, Бела кюлеп къатып къалды.

– Негер кюлейсен? – деп, Темир тамаша болду.

Бела, кюлкюсюн гъаран басылтып:

– Эсги темирлер жыйып юройген Камилни Муратхан: «Темир тарыкъ буса Бариятлагъа бар!» – деп сизге йиберген болгъан. Оъзю этген масхараны завучгъа айтып кюлеген, – деди Бела.

Темир ичинден: «Къарасана, яшны бир гюнағысыз къамучугъя тутгъанман. Муратханны самаркъаву да битмей, хари. Арив айтып, Умарны гёнгюн алмаса болмас» деп ойлашды. Сонг о Белагъя:

– Сизге эсги темир тарыкъмы? – деп сорады.

– Озокъда, тарыкъ, Темир амай!

– Буса, тангала, машин де алып, мени ягъыма гелигиз. Тарыкълы частларын трактористлер талама – такъыш этип, колхозну трактору талада ташланып турагъанлы учь йыл бола, – деп агъач сакълавчу уыоне багъып тербенди.

ИССИ МИЧАРИ

Багъавдинни яшы детсадгъя юрюме башлагъанлы учь айгъя ювукъ бола. Амма уйренип битмей. Яшны улланасты айтгъан бола буса чы, ол какич де басмажакъ эди. Тек, тарбия къолай бола деп, огъар къулакъ асмайлар. Тангнамаздан яшны уятып, исси орундан чыгъарып, йылатып-улутуп, юхусурап турагъан күйде алып гетелер. «Бу гъалигилеге яш тарыкъ болмагъан, ташлангъан гючюк бала йимик, сабийни элеке-селеke этелер. Рагъму деген зат ёкъ. Сайки, мен береген тарбия булан яш яман амалгъа тарыжакъ! Атасын ким оьсдюрген экен? О детсадны эшиги къыйсылай бакъгъанны да билмеген!» – деп, Багъавдинни анасы бир-бирде оьпкелей де бола эди.

Гертиденде, Багъавдин кёп къыйынлыкъларда оьсген яш. Дав башлангъанда огъар, гъали яшына нече йыл бола буса, шончакъы йыл бола эди. Ачдан азып битген яшны нече къабургъя сюеги бар буса билине эди. Уйдеги дёрт де яшны инг де гиччиси деп огъар ашны къолай берсе де, оьзю тойса да, гёзю тоймай эди. Атасы Атлангерей давгъя гетгенде чи яшав гъалы дагъы да бузукъ болду. Гъай, нечик де доланып, колхоздан аванс тилем, дос-къардашы къол ялгъап оьсдюлер, аякъыга турдулар. Дав токътап гёзлеге ярыкъ гирди, сав къалгъанлар къонушларына къайта башладылар. Тек Атлангерейге къайтма наисип болмады, къыркъ экинчи йылны ахырында о иgit күйде оьлген деп къайгъылы кагъыз гелди. Амма о оьлсе де, ону аты оьлмеди. Багъавдинни гъали детсадгъя юрийген уланына ону атын къойдулар.

Дав битип арадан эки йыллар гетип Багъавдинни уллу агъасы ишден къайтып гелгенде, анасы кёрюк алда олтуруп аш биширип тура болгъан. Башына о Атлангерей мисгинни гёлегин байлагъан. Уланы:

– Мама, башынга байлагъанынг не затдыр, явлукълар азмы?! Гёрсе, халкъдан да айып, – деген болгъан.

– Не зат болсун, балам, атагъызын эсги гёлеги. Шундан ону тер ийиси геле, – деген анасы.

Яшы гъали история илмуланы кандидаты болуп, университеттеде дарс бере. Давну гъакъында лекция охуй буса, гъар заман анасыны шо сёзлери эсине геле.

Ватан учун жанын къурбан этген иgit солдатны къалгъан уланлары да яхшы ерлерде ишлей. Амма, инг де гиччиси экени саялымы, Багъавдинлерде тюгюл эсе, ананы турушу гелмей. Къонакълай барса да, шоссагъат къайтып геле. Гелини де бек ачыкъ тиштайпа. Къайнананасына къызындан бир башгъа да тюгюл.

Ахшам булар ашгъа олтургъанлар. Тек Атлангерейни ашатып болмайлар. Не берсе де эрнин-бурнун чюорюп къоя.

– Детсадда да ашатып болмайбыз деп кант этелер, – деди яшны анасы.

– Мичари берип сама да уъркдюрмегенми экенлер, – деп, къарт къатын кюлемсирди.

– Не мичари? Гъалиги заманда мичари де къайдан гелсин. О да не эсинге тюшдю? – деп Багъавдин тамаша болду.

– Ач йыллар эди, балам, – деп башлады къарт ана. – Нечакъы ашасанг да къурсакъ тоймай эди. Давдан алда сав ағылюге болагъан бир мичари яшны да тойдурмай эди. Айрокъда сен къыйнай эдинг. «А-а-аш, а-а-аш!» деп авузунг юмулмай эди, гёзлеринг сорукъмай эди. Эбингден гелип болмай инжинген болгъан буса ярай, атанг мисгин бир гюн магъя: «Яхшы къалын да этип, чара чакъы бир мичари эт чи», – деп буюрду. Не мурады барны мен не би-лейим. Биширдим. Сувума да къюоп, шо мичарини ортасындан тешип, сени бойнунга такъды. Къолуна бир уллу бичакъ да алып: «Шуну ашап битдир, битдирмесенг, сояжакъман!» – деди. Ашама башладынг. Эки гёзюнг – бичакъда. Мичари дегенде мичарими, уллу тавагъя сыйгъян чакъы этгенмен. Яртысындан къолайын ашап битгенде, ютгъунуп болмайгъан болдунг, ошгъуй башладынг. «Битдир деп айтаман!» деп атанг да токътагъан азирейил болуп. Гёзъяшларынг мичариге тамыза. Юрегим чыгъып гетме тура. Чыдап болмай: «Гъей, сен тайышгъанмысан?! Сабиден не сюесен?!» – деп арагъа гирме къарадым. «Ари тай деп айтаман! Битдирмесе, башын гесежекмен!» – деп мени де йиберди къакълыкъдырып. Гъасиликалам, сени дагъы ашны атын тутмасдай этди. Бусагъатда да жичив йимик аз ашайгъанынга себеп шо болдуму экен деп эсиме геле.

Столну артында олтургъанлар барысы да кюледилер. Тек уллатасы чарасыздан этген зулмуда Атлангерейни къулагъы ёкъ эди.

– Аллагъакъына, мамам, гъали болгъай эди шо исси мичари. Къырыйында бурчакъ шорпасы да булан. Битдирип болмай бусам къаарар эдинг! – деп, Багъавдин кюледи.

– Яшавлар яхши, яшым, дав болмай турса, эсгийген зат ёкъ. Мичарини, гъалтаманы ашагъанланы авузун ойбердей болдукъ. Нагагъ бир базарларда гёрsek тюгюл, гъабижай унну тюсон де гёrmейбиз, – деди анасы.

Экинчи гюн ахшам ишден къайтгъанда Багъавдинни бурнуна бурчакъ шорпаны ийиси урунду ва уйге гиргенде ойзюне гелин йимик иржайып турагъан мичарини гёрдю.

КЪОНАКЪДАН КЪЫЗГЪАНГЪАН СИОТ АЧЫП ЧЫГЪАР ЭРТЕНГЕ

Рамазанны атасыны ожагъындан къонакъ кемиген гюн болмас эди. Тепсиге олтургъанда, уьстюне адам гелип, къазанда чыгъарма аш болмай къалса, ашагъаны да бурнундан чыгъя эди. «Уыонг йыгъылмагъыр, аш этегенде эртенге къалагъан күйде эркин эт деп мен сагъа нечакъы айтгъанман!» – деп къатынына къарсалай бола эди. Ону ойз-ойзюне гюнгюрев этип айтагъан йыры да къонакълыкъыны гъакъында эди:

**Байлыкъ учун баш ургъанлар ёкъму экен,
Манатлыдан юз манатлы токъму экен.
Оылген къолай, адам гелмей къалгъынча,
Къузгъун болуп малын артгъа салгъынча.**

**Адамлагъа ачыкъ тура къашыбыз,
Адамларсыз ашамадыкъ ашыбыз.**

Гъар заман о къатынына: «Уюнгде къонакъ барда тур иржайгъан кюонгде, гъатта сен мишикни де къувалама уюнгден», – деп насиғъат бере бола эди. «Къонакъдан къызгъангъан сют ачып чыгъар эртөнгө» деген айтывну эсде сакъла дей эди. Къатыны чы, о айтмаса да, гёзюне къарап гёнгүндегин билеген, къашы ачыкъ, къолу эркин къатын эди. Бу ожакъда оьсген Рамазанны хасияты нечик болма гереги англашыла.

Амма огъар гелген къатын, Рамазанны къайынларындан къайры гишиге бет бермейген къатын болуп чыкъды. «Къонакъга ашынгы берме, къашынгны бер» дей. Тек о, ашын берсе де, къашын бермей. Сайки билдинг, тююлген эки къашы – ону уллу байлыгъы. Оъзю де о эрке уйренген, бир гийгенни бир гиймейген, аривлюгюне аркъа таяйгъан къатын. Рамазан оъзюн кёп сюегенлик, ону йымышакъ хасияты да эрини башына минме Жавзангъа кёмек эте эди. Къурулгъан заманы болмаса, къулакъ да асмай.

Бир гюн ахшам булагъа уйчёв тюшюп гелди. Къонакъланы бириси, шагъарда Рамазан оъзюне бек базагъан улан. Рамазанны устьюне о биринчилей гелсе де, Рамазан оларда аз эркелемеген.

Къонакълар бош да гелмеген: машинни артында бир чарх эти, ичкилери, шоколад къутукъларына ерли бар. Гъасили, «къонакъ рyzкъысы булан гелир» деген күйде.

Рамазан ичдеги уйге гирип, диванда янтайгъан къатынына:

– Бир де гелмеген къонакълар гелген, же тез бол, туруп айланып ийбер!
– деди. Эшик де ярты ачылгъан күйде къалгъан. Лакъыры гелгенлеге де эшитиле.

– Мен ишден янгы къайтгъаны билесен! Къавшалгъанман, ял алма сюемен, – деди Жавзан.

– Яхари, аста сёйле! Бир гече ял алмагъан булан оълген гиши ёкъ. Гелген адамланы ойлаш!

– Магъа адамлар тарыкъ тюгюл!

– «Адамлар тарыкъ тюгюл» деген не?! Тоюнгда бийиген де, оълген де гёмежек де адамлар тюгюлмю!

– Сагъа да мен оълген тарыкъ! Ярылгъырыгъыз толса, шо ички де буса менде бир къулагъынг да ёкъ!..

– Яхари, аста! Авузунгдан не чыгъагъаны бил! Къонакълар эшитсе, не эсине гелер!

– Эшитип атылып гетсин, магъа авара тюгюл! Вёре къоркъма, къуваласанг да гетмежек!

Гелгенлер бир-бирине къарадылар. «Къайдан да гелдик» деп ойлашдылар. Рамазанны хатирин къалдырмай чыкъма күй буса, гъали майлы пилавлар салса да тарыкъ тюгюл эди.

– Рамазан! – деп къычырды шагъарлы къонагъы. Бети там йимик болгъан, эринлери къартыллайгъан Рамазан, чыгъып гелип, ялынчлы күйде къарады.

– Рамазан, къатынны авара этме тарыкъ тюгюл. Биз буссагъат ашны устьюнден туруп гелебиз. Сени гёрюп чыгъайыкъ деп гиргенбиз. Заманынг бар буса гийин, бизин ёлгъа сал, – деди ювугъу.

- Я, бурай гетив боламы, бираз олтурайыкъ...
- Бирдагъы гезик парахатда олтурарабыз. Больницаада уьстюне етишмесе болмайгъан аврув да бар, – деп къонакълар еринден хозгъалдылар...

...Шагъаргъа барагъан «Жигулини» алдында, шоферну онг ягында Жавзан олтургъан, артда учь эрек ерлешген. Къонгур кеби баргъа гёре, оланы авзу юмулмай. Озылар этеген лакъыргъа арада бир шоферну да къошма къарап, ону инбашына къагъып сёйлейлер. Къашкъаралып гелеген вакъти. Тумандан он абат аридеги зат да гъаран гёрюне. Шо саялы шофер амалдан гелсе, хантав болма сюймей.

Алдан гелеген машинни ярыкълары гёрюндю. О баргъан сайын ювукълаша. Озыде уллу машин болгъан буса ярай, ювукъ гелгенде, ону шавласы «Жигули» машинни шоферуну гёзлерин къамашдырды. Шо вакътиде машин «тах-х-х!» деп бир затгъа урунду ва ачы авазлар айлананы янгыртды.

Ёлну онг ягында алда токътагъан бирдагъы машин болгъан экен. Туманны гючюндөн ону артдагъы къызыл ярыгъын эс этмей, шофер къатты барагъан күйде огъар урунгъан.

Жавзан гёзлерин ачып къараса, бети-башы байлангъан, сол билеги такъталаңгъан. Башлыгъында акъ халатлылар айлана.

– Мен къайдаман? – деп Жавзан хозгъалма къарады.

– Больницаадасан. Сагъа тербенме ярамай, бары да зат яхши, иннемей ятып тур. Гъалекленме тарыкъ тюгюл, – деп илиякълы сыпатлы, токъ бетли, къалын къара къашлары, алдында дёрг-беш алтын тиши булангъы врач огъар маслагъат этди.

– Магъа не болгъан? – деп, Жавзан онг къолу булан башын тутду.

– Къоркъунчлу зат ёкъ: яягъынг ярылгъан. Билегинг де узакъ къалмай сав болажакъ...

– Уйдегилер билеми?

– Билдиргенбиз. Парахат бол, гъалекленме зат ёкъ. Ятып тур, – деп, олар чыгъып гетдилер.

Жавзан булан сёйлеген улан хирург Халимбек эди. Огъар отуз алты йыллар бола. Шону он йылгъа ювугъун хирург болуп йиберген. Ону сыралы къоллары кёп адамны ойлюмден къутгъаргъан. Аврувлар, амалгъа гелип, операцияны ондан къайры гишиге этдирме сюймейлер. Сёз булан да аврувланы ажайып гёнгюн алыш бола. Не уйде, неде ишде ону ачувланып да гёрмессен. Къарсалагъан заманда кёп этсө этегени: арт-артындан папирос тартар.

Арадан эки жума гетип, Жавзанны башына байлангъан марлилени чечип тайдырдылар. О сумкасындан чыгъарып гиччи гюзгюге къарады. Юрeginе от къуюлду. Шонча исбайы сыптына уллу къыйын гелген: яягъында орта бармагъыны узунлугъунда чор бар. Къулагъыны тюбюндөн авузуну къырыына ерли бавур тюсде дамгъа болуп тартылгъан. Авузу да бир аз йырыкъ йимик гёрюне.

Жавзанны гёзлери сувланды. Ондан эки гёзюн айырмай къарап турагъан, къаршысында ятгъан къарт къатын маслагъат этди:

– Сав къалгъанынга шюкюрлюк эт. Бир садагъанг къабул гелген. Авариядан ойлегендөн кёп зат ёкъ. Яягъынга къайгъырма, эринг гъали сени бир ерде де тас этмежек, дамгъангдан таныжакъ, – деп артын масхарағъа айландырды.

– Оылген кёп де къолай эди!.. – деп Жавзан ястыкъыгъа бёттёбен къапланды. Гъали огъар насиギят бермекни пайдасы ёкъ эди. Шо саялы дёгерегиндеги

аврувлар дагъы сёз кьошмадылар. Къой, гёзяш булан юрegin басылтсын.

Эри эки гюнню бириnde геле. Не буса да, Жавзан огъар бек ялынчлы. Бетиндеги дамгъасы саялы оъзунден Рамазанны гёнгю чыгъар деп сама да къоркъмаймы экен! Ону юрegin билегенде йимик, эри бир гюн больницаны абзарында скамейкада олтуруп турагъанда:

– Сени аривлюгүнге бир зат чы етишмей деп эсиме геле эди. Шу дамгъа етишмей болгъан! – деди.

– Мени гёнгюмню алма сюеген заманынгмы?

– Аллагъакъына, тюгюл! Тиштайпаны бетинде дамгъасы, минги неде сюели буса, эпизиз арив гёремен! Тийип къарама сюемен.

– Буса минги булангысын неге алмай эдинг? – деп Жавзан гючден иржайды.

– О заман мен сени гёзлерингден къайры затны гёрмей эдим, мингинг ёкъну не билейим! Билегинг авуртамы?

– Авуртуп авуртагъаны чы ёкъ, такъталангъаны къыйнай.

– Бир-эки гюндөн чечип чыгъаражакъбыз деди Асадулла. Азгъа чыда.

– Не тизив адамдыр шо Асадулла Абидинович! Врачны шолай асилин гёргеменмен. Сен чыкъгъанда, къатыны да булан уйге чакъырып, яхши къонакълыкъ этмесек болмажакъ.

– Гелмежек...

– Неге гелмей?!

– Неге тюгюл, баягъыда сен аш бермей къувалап чыгъаргъан къонагъым шо эди чи! – деп гъали Рамазан къатынындан ачув алды. Авруйгъан къатынын къарсалатма сюймese де, къонакълыкъны аты чыкъгъанда айтмай чыдал болмады.

Къатын къакъмагъандай болуп бузулду. Бир хыйлы заман айтма сёз тапмай къалды. Артда да, аста тавуш булан:

– Буса, ол мен ким экенни биледир? – деп сорады.

– Неге билмесин...

Учюончю гюн больницидан чыгъагъанда Жавзан Асадуллагъа бет берип болмай эди. Тек масаланы врач тынч чечди: абзаргъа чыкъгъанда оланы оъзюню машинине миндирип:

– Гъали бизге барабыз, ювугъум Рамазан, къатын къалын гъинкал да этип къарап тура. Жавзанны савлугъундан аякъ уруштурмасакъ ярамас! – деди.

ГЪАЙВАН БАЗАРДА

Гъар къаттигүон Гъарунрашид гъайван базарда бола. Тек оъзюню алыш алагъаны да, сатып сатагъаны да ёкъ. Алывчу булан сатывчуну арасында арачылыкъ юрюютүп, шондан кеп ала. Оымрю туварчылыкъ булан гетгенгеми, билмеймен, гъайванлагъа эпизиз амыракъ. Уланы булан шагъаргъа гёчгенли, бары да йыбанчы – гъайван базарда.

Гъали де о, гъаса таягъына таянып, гъар гъайванны дёгерегинде айлана, сораса да, сорамаса да, насыгъатлар бере.

Гечге тартып, базар сийрек болгъанда, оъзю йимик заманы бош тайпалар булан там тюпде олтура ва хабаргъа гёче. Хабары да, аслу гъалда, гъайванланы гъакъында бола. Бёрю талағъан таналаны, ярты союлуп къалып, туруп адамлагъа чапгъан оъгюзню, къачакълар гъайдагъан туварланы эсге алалар.

Муна бугюн де там тюпге жыйылгъанлар. Шо вакътиде, атасы башын тутуп, яшы артындан гъайдап, сыйыр алып барагъан экевню гёрюп, бир тамаза:

- Шо сыйырны чы мен тегин берсе де, алмас эдим, – деди.
- Воллагъ, тегин берсе де алмайгъанлар да бола, – деди Гъарунрашид.
- Бу мысхыллаймы яда масхара этеми, англап болмай олтургъанлар огъар къарадылар.
- Тегин берсе, алмайгъан гиши чи болмас хари, – деп бир тамаза шеклик этди.
- Воллагъ, мен таныйгъан бирев алмады…
- Тайышгъан болгъан буса ярай…
- Тайышмагъаны саялы алмады…
- Тамаша ажайып иш… Себеби?
- Бизин юртда бирев бар, – деп башлады Гъарунрашид. – Болмай-болмай болгъан бир уланы да булан. Печлер, къазанлар, гъакеннезлер, темир быргъылар этип, шону булан уй сакълап турагъан гиши. Гюнлюкге болса тюгюл, артгъа салгъан заты да ёкъ.

Шогъар улан тувгъанда, къайнатасы тиши бузав савгъат этген. Шо бузав оьсюп сыйыр болгъан. Савдума башлагъан…

Бир гече ону сыйыры урланып чыкъды. Элге яйылды. «Гъей, намусу бар адам шону малына къол узатармы?! Оымрюонде гишиге заралы тийген адам тюгюл!» – деп халкъ къагъарланды. Сыйыр къолдан чыкъгъан сонг, къагъарлангъандан не пайда?

Ахырда, элден акъча жыйып, огъар сыйыр алып берме токъташдыкъ. «Элде буса къолдадыр» деп гъабас айтгъанмы.

Жыйгъан акъчаны огъар етишдирмекни магъя тапшурдулар. Алып бардым. Тахтемекде олтуруп къалмукъ чай ичип тура. Салам бердим:

- Ваалейкум салам, Гъарунрашид. Чайгъа ювукъ бол, – деп еринден хозгъалды.

Ерлешип битип: «Гелеген балагъны алдында турсун, сыйырынг урланып къалгъан экен», – деп къайгъырышдым.

– Ону алгъан гиши гъакъыллы гиши болмагъан, – деди о, магъя ачув эте буса, къоюп къойма герек эди. Биченни ойлаша турup башым манг бола эди. Гъали пап-парахатман. Аран кюремежекмен, тувар гъакъ тёлемежекмен, эшикни къармагъын да салып, рагъат юхлажакъман. Ёкъ, о гайгев адам болгъан, – дей.

- О чу – о, тек чай акъ болмаса… деп башлагъан эдим,
- Ондан парахатман, хоншуулар жума ахшам гелтирежек сют нечакъы иче бусанг да, болажакъ! – деп сёзюмню бёлюп къойду.

– Буса да, эл сен сыйырсыз къалгъанны сюймей. Шайылашып акъча жыйгъанбыз. Нечик гёресен?» – деп сорадым. Авуузумдан чыкъма да къоймай: «Нече де яман гёремен!» – деди. Бузулуп къалдым. «Яхари, неге яман гёресен?» – даймен.

О юлле тартагъан гиши. Юллесин де къабуздуруп, себедин анлатды:

– Неге яман гёрейим, – деди о, – шогъар отуз гиши сама да акъча къошгъандыр. Оланы къайсына-бирине икрам эте турайым? Арасында мен салам берме сюймейгенлер де болма ярай. Олагъа да баш ураймы? Ондан къайры да, мени биргине-бир уланым бар. Замангъа гёре о охуп битип, бир ишни башын

тутса, сыйыр алма акъча къошгъанланы бириси огъар къолундан гелмейген къуллукъыну эт деп де тилесе, уланым да этмесе, «къурумсакъ, атанга сыйыр алагъанда акъча къошгъан эдим!» деп бетлежек. Бу чу ойлю-оылгүнчө башдан таймайгъан борч. Ёкъ, Гъарунрашид, эл де савболсун, ессилерине къайтарып бер», – деп акъчаны ювукъ да этмеди. Не этейим, къайтарып бердик...

– Гъакъыллы гиши болгъан, – деди тамазаланы бириси.

– О гъакъыллы адам экенни исбат этеген бирдагъы хабар айтайым, – деп, Гъарунрашид тамакъ тазалады.

– Давну йыллары эди. Савут тутуп болагъан гиши бары да давгъа гетген. Къатын-къызылар, къарт-къуртлар, яш-къушлар тюгюл юртда адам къалмагъан. Къалмаса болмай деп къалдыргъан тайпалар да гечеси-гюню булан ишлей. Аш хапма да чоласы ёкъ, дегенлей. Темирни яркычы гирип, онг гёзюне акъ салгъаны саялы, мен айтагъан адамны да армиягъа алмагъан эди.

Шо вакътилерде участковой инспектор ашлыкъ чачагъанда эки пут арпа урлагъан биревню тутгъан. Ону шагъаргъа, милициягъа етищдирме тарыкъ. Ойзюню иши кёп болгъан буса ярай дагъы, ойзге инамлы гиши де тапмай, инспектири темирчише шону милициягъа етищдир деп тилей. О да рази бола. Беш атылагъан тюбек де бере бугъар.

Уручуну да алып ёлгъа чыгъа. Уручу да не уручу, ачлыкъны гючюнден аз жанаварлыкъ этген.

Шагъаргъа йыгирма чакъырымлагъа ювукъ ёл бар. Дёгерейген зат да ёкъ. Арба бармы, ат бармы, бары да фронтда. Явлматмагъа герек.

Тербенелер. Юртдан чыкъгъанда, темирчи юртлусуна: «Арпаны сен урлагъанмысан, мен урлагъанманмы?» – деп сорай. «Озокъда, мен урлагъанман», – дей о да. «Буса шуну сен такъ чы!» – деп тюбекни ону инбашына иле.

Лакъыр эте туруп, шагъаргъа етишелер, милицияны табалар. Уручуну устьюнден этилген ахтилени темирчи начальникге узата. Начальник бир кагъызлагъа тиклене, бир де гелгенлеге къарай. Тамаша болуп: «Ким кимни алыш гелгенсиз?» – деп сорай. «Мен муны алыш гелгенмен» – деп, темирчи юртлусун гёрсете. «Тюбек ону бойнунда не эте дагъы?!» – деп, начальник бирден-бир тамаша бола. «Арпа урлап алышлы бу болгъан сонг, – дей темирчи, – беш килолар гелеген тюбекни йыгирма чакъырым ёлгъа мен гётермесем къутулмайманмы? Бажарыла буса, рисписка берсегиз, къайтывда да шуну сизге къюоп гетежек эдим. Бек къавшалгъанман. «Начальник кюлемсиреп: «Бу сагъа уруп къачгъан буса?» – деп сорай. «Урагъанны, арпа саялы бугъар, аллагъ ургъан, муны менде къулагъы ёкъ, тюбек тюгюл, топ берсенг де гётермесе, къутулмай», – деп жавап берген.

– Аллагъакъына, гертиден де башы ишлейген адам! – деп тамазалар кюледилер.

– Туварлар да къайтды, къайтарайыкълар! – деп уйлерине тербендилер.

Паржумалар

Николай ПЕРЕВАЛОВ

Къыбла ШАГЬАР

Гюн къыздырып гюе тийген акъ къаргъа,
Тав бетлерде къой-къозулар ойнакълай.
Кавказдагъы бир гиччирек шагъаргъа
Кёп де болмай мен гелгеним къонакълай.

Эсге алыш оъзюм тувгъан якъланы
Юрегимде пашманлыкъ бар бир аз зат.
Мени учун бу шагъарлы халкъланы
Яшаву ят, адаты ят, тили ят.

Тек къылыгъы асил, исси ажайып,
Юрегинге ярып гирип къалалар.
Ёлукъъанда ёлдашымдай иржайып,
Салам берип къысып къолум алалар.

Сёсзор ачыкъ айтма сюйген затлары,
Дос къараву тие дюнья малына.
Айтма четим болса - болсун атлары,
Къулагъыма эпиз арив чалына.

Турагъаным бир жумагъа толса да,
Бара-бара мен къалгъанман эс этмей,
Тувгъан элим юрегимде болса да,
Бу шагъар да алдындай ят гёрюнмей.

Яшырмай айт, дёрге якъыгъа гёз къарат,
Кимлер бере, шаир, къайнар саламлар?
Яшаву ят, адаты ят, тили ят,
Адамлары буса – бизин адамлар!

Муса ЖАЛИЛ

КЫЗНЫ ОЬЛЮМЮ

Яралангъан юз солдатны гётерип,
От ичинден алып чыкъган кызы шо кызы,
Уртлатгъан ол бирерлетип сув берип,
Яраларын байлагъан о яп-янгыз.

Явагъан от - гюллелерден къайпанмай,
Ер бавурлап сюйкеле эди, тала эди.
Яралыны ерден алса, этип гъай,
Къоймай эди, тюбегин де ала эди.

Из биринчи керен, тек иш терс гелди,
Гюлле яркыч батды ону жанына.
Пашманлыкъдан ал байракълар иелди,
Тюслери де ошай кызыны къанына.

Носилкада ята гъали тербенмей,
Эшитмейбиз ону йылы сёзлерин.
Гюннию гюнгюрт этген къара передедей,
Кирпиклери япгъан гоган гёзлерин.

Эсден тайып къалгъандай, сёз бёлюнюп,
Рагъат кюйде герген къара къашларын.
Эрининде кюлкю тура гёрюнюп,
Ел тербете гюмюш тюслию чачларын.

Из адамны къутгъарып о тюнегион,
Оъзю борчлу болду сёнюп къалмагъа.
Тек юзевнию гюйдюрдю о юрегин,
Ругъландырды юзевнию оъч алмагъа.

Гюндей батды, тек негерек этсе де,
Гюн бирдагъы чыгъя, этип хыйлы ёл.
Шо къоччакъ кызы давда оълюп гетсе де,
Юреклерде даймликге къалды ол.

Апрель, 1942 й.

Сайд ШАХМУРЗАЕВ

ЯШЫЛ ТЕРЕК

Сакъла, гесме, терек бизге алтындыр,
Терек бизге яллав гүндө салкъындыр.
Тереклердир тавнұ, тиознұ ябагъан,
Оъзлер себеп халқъылар савлукъ табагъан.
Тереклердир дюнъябызыны яшнатгъан,
Тереклердир бизге емиш ашатгъан,
Тереклердир арқылышыны хырлатгъан,
Тереклердир бүлбүллени йырлатгъан.
Тереклердир шағылланы безейген,
Арасында гёкчек къызлар гезейген.
Тереклерден уйлаге пол урдургъан
Тереклерден этгенбиз биз немелер,
Денгизлерде юзмек учун гемелер.

Тереклердир къуванчлыгъы аламны,
Тереклердир инсанланы гереги.
Тереклеге сый этмейген адамны
Яш терекдей къуруп къалсын тереги.

Харитон ПЛИЕВ

БИРГЕ ОЬМИОР СЮРЕЙИК

Юрт ерлешген этегинде тавланы,
Шаршар сеслер ошаш геле йыр анггъя.
Гюн де батып, тартгъан къызгъылт шавланы,
Къой-къозулар къайтгъан гъали къотангъа.

Атым алгъя бара эпсиз чалт кюйде,
Тизгинлерин тартгъангъа да аз тынглай.
Юртубузда, акъ чабулгъан гъар уйде,
Электрик лампочкалар йыртыллай.

Терезесин ачгъан бирев дырбайтып,
Янгырта сав юртну аргъан сес энни.
Яш юрегим аргъан сесге тез къайтып,
Терзетюпде токътатдым мен жииренни.

Ат чы сюе къушдай алгъа учмагъа,
Ачуундан авузлугъун гемире.
Терезеден гёрюндю бир къыз магъа,
Аривлюгю тутукъушгъа парх бере.

Сыламадай къара ону къашлары,
Магъа йылы къарай, дюрдей тарыгъы.
Ел уьфюрюп толкъунлана чачлары,
Ону бетин ача айны ярыгъы.

Тил айланмай, бажармайман сёз сёйлеп,
Яш юрегим кёкюrekge сыйышмай
Гъакылым да: «Насибингни тапдынг!» деп
Бир токътавсуз къулагъыма шыбышлай.

Терезеден тайып гетди гёгюрчюн...
Къоркъма къызы, къачырмагъа соймеймен!
Магъа сендей тарыкъ бусам сени учун:
«Бирге оьмюр сюрейик биз, гел!» – деймен.

Марина ЦВЕТАЕВА

* * *

Бир де болуп чачырайгъан тамчылар,
Яшмынлагъа ошап бир де мекенли,
Кёп алда мен язагъанда шиърулар,
Билмей эдим оъзюм шаир экенни.
Яшлыкъ гъакъда, оълюм гъакъда язылгъан
Шиъруларым, болуп шайтан балалар,
Тюлюмде де къарсалатма къасткъылгъан,
Тюшюмде де къара къувун салалар.
Шиъруларым тура мени чанг басып,
Тюкенлерде ташлангъан ез багъырдай,
Эрте не геч чыгътар бугъай багъасы,
Кюмеслерде кёп йыллангъан чагъырдай.

**Бир терезе бар,
Ярыгъы яна.
Не де ойдалар,
Не де йыбана.
Экев шат кюйде
Не йыбанч сезе.
Бола гъар уйде
Шолай терезе.
Я досу йыракъ,
Ювукъму – сюонч.**

**Акъгъа къара деп айтса,
Болур артда гъёкюнчлю.
Къаргъыш башына къайтса,
Дюнъяны суду гючлю.**

**Айтылмагъанман элге,
Беземисгин яшайман.
Йыракъ атавдан гелген
Ят гишиге ошайман.
Этмей халкъгъа писирев
Юхум къачып ятарман.
Аш биширсин деп бирев,
Уюмню яллатарман.
Къарадынг – танышымсан,
Уйге гирдингми – яша.**

**Барасан, таныш гиши,
Башынг саллангъан гъалда.
Гъона сендей мердешим,
Бар эди мени алда.
Оху сен, ольтюп гетмей,
Не язгъан сынташыма.
Атым – Марина. Этмей
Оылдум нече яшыма.
Къабурдан къоркъма энни,
Кюле. Ачмасман гёзюм.
Кюлеме тюшмейгенде
Кёп кюлегенмен оьзюм.
Сюйгенмен сюегенде,
Яш чагъымда, озокъда.
Ольтюп гетгенмен мен де,**

* * * **Яна юз чыракъ,
Яда буса – уч.
Башым шо гъакъда
Ойлардан толгъан.
Мен бар ожакъ да
Шо кюйде болгъан.
Яна о неге
Сёнмей нече йыл?
Ярыкъ терезеге,
Досум, сужда къыл!**

* * * **Сёгюп ольтюп бара гюн,
Сёк, не этесен сакъ болуп?!
Балики, мен шо къара гюн
Тирилермен акъ болуп.**

* * * **Къылыкълы болур инсан,
Къылыкъ къангъа къатыша.
Кепиме гелсе айны
Къондуарман аяма,
О мени ушатмаймы,
Гетсин! Ону аяман.
Бичакъ салгъан ярагъа
Къарайман, жыйып гючюм,
Сувгъа гёзю къарагъан
Бир ятгъа етмек учун.**

* * * **Ольтюп геттинче токъта.
Токъта, юлкъуп ал чечек,
Ал, аша къыр жиелек.
Къабурда оьсгенге, бек
Татывлу болма герек.
Башынгны тёбен салма,
Пашманлыкъны къой энни.
Тынч мени эсге алма,
Унутма да тынч мени.
Нюр ява сагъа шундан
Сен тюшмегин абурдан...
Силкинме тавушумдан
Чалынагъан къабурдан.**

*Къумукъчагъа
Ш.АЛЬБЕРИЕВ гёчюрген*

Язывчы язывчуну тақында

Камал АБУКОВ,
Дагъыстанны халкъ язывчусу

БИЗГЕ ШАРИП ЕТИШМЕЙ...

Тазияты да тозулгъунча, ясы да токъталгъанча, аты масхарагъя-иланкыгъя айланып къалгъанлар аз тюгюл. Шолайлар къыркъы чыкъганча унутулуп да къала.

«Гёзден гетсе де, гёнгюлден гетмеди» деген айтыв бары да негъакъ тюгюл. Шарип Альбериев буссагъатда да мени гёзъалдымда. Гёзъалдымда чы нечик де, гъатта юрек булан, эс булан мен ону булан лакъыр этемен, «Шу ишге Шарип нечик къарап эди экен?», «Шарип нечик жавап берер эди экен?» деп ойлашаман. Бир тюрлю четим агъвалатлагъа тюшүп къалсам ва айрокъда яратывчулукъ ёлда чаналасам, «Шарип болгъан буса чы...» деп кюстюнемен.

Бу ерде Къазияв Алини «Мен де сизин буланман» деген сайламлы асарларыны жыйымы эсиме тюшдю. Али агъав да унутулмагъан. Амма Шарипге мени наслумну юреклери дагъы болмасдай дегенлегин исинген эди. Анам Зугъра мисгин къурдашлагъа сукъланса, «Бал булан басып бергендей» деп айта бола эди. Шолай татывлу эди бизин аралыкъларыбыз – язывда да, ёлдаш-къурдашлыкъда да.

Шарип Альбериев къумукъ адабиятгъа чакъырылмагъан тойгъа гелип къалгъан адам йимик гирип гелди, тёрню, орлюкню гъайында болмаса да, адабият яратывчулукъ ишлени къатты агъымында ол юзюп турду. Молтуп тюгюл – юзюп!

Пагъомулудар рагъомулуда бола. Шогъар мен инг башлап Шарип булан къатнашгъан сонг тюшөндюм.

Адабият бавда Шарип Альбериев кёп бутакълы терекге парх бере эди: шаир, прозаик, драматург, таржумачы.

Ону «Умутлар», «Юрек йырлай», «Юхусуз гечелер», «Булакълар», «Къысматыма къабулман», «Инсан ва алам» деген шиъру жыйымлары анадаш адабиятны лансыллайгъан накъышлары болуп къалды. Шарипни бир-нече шиърулары йыргъа айланып, сагыналардан ва радиодан кёп йылланы узагъында ойкюрюп турду. Айрокъда эсимде къалгъаны – «Йыракъсан йыракъ» деген йыр эди.

Проза тармакъны алгъанда, Шарип Альбериевни «Сержантны хабары», «Яшда гёрген яшынмас» деген гиччи pavлагъа багъышлангъан юкъкъа китаплары эсге тюше. Сонг да ол «Къанлыны къабуруу», «Яшыртгъын яра»,

«Жанлы толкъун» деген орусча айтгъанда эпический (молдан алынгъан, терендөн сюрюлген) романланы да автору дюр эди. Шарип къурдашыбыз пагъмулу таржумачы да дюр эди. Атын тутуп айтсакъ, М. Лермонтовну шиъруларыны ва поэмаларыны тому, Расул Гъамзатовну «Кёкню тёрюнде-ги юлдузлар», «Сыйлы сатырлар» деген шиъру китаплары ва башгъалары. Ш.Альбериев «Къумукъланы йыр хазнасы деген жыйымны тизмекде де ортакъчылыкъ этген.

Шарипни Къумукъ театр булангъы байлавлугъун айтсакъ, «Къачырылгъан къызы» ва «Юрек гечмей» деген пъесалагъа гёре салынгъан спектакллэр юрюлюп турду. Магъя ва къумукъ халкъыбызгъа айрокъда «Къачырылгъан къызы» таъсир этди. Шо спектакль юрюлюп турагъанда, къатынлар-къызлар йылайгъаны гъали де эсимде. Сонг да «Къачырылгъан къызы» бир жуманы узагъында ахшамлар чы нечик де, гъатта тюшден сонг да юрюле эди.

Шарип Альбериевни яшавгъа оъзтёрече къараву, биревге де ошамайгъан пагъмусу анадаш къумукъ адабиятгъа ону атын варакъ булан язгъандай да-имлике къойду.

* * *

Шарипни хасияты гъакъда да бир-эки сёз. Мен оърде ол рагьмулу адам экенни эсгердим.

Хасияты хатдан билине деп айтыла гелген, гъатта къол салагъан кюонден де (демек, подписинден).

Шарипни гъарплары бир-бирини уьстюне минип, бир-бирине чатакъ салып, не де бир-бирине телмирип къалмай эди. Ону гъарплары къаз сирив йимик бир бой тутуп, бир гызы булан къураша эди. Печатдан чыкъынан йимик. Сонг да ол сатырланаң язып-бузуп, булгъап айланмай эди. Тийишли гёрсе, янгы бетге, янгы күйде янгыртып, гёчюре эди.

Ону хасияты да хаты йимик ачыкъ эди. Шарип пушургъанып-хуйланып, не де буса адамны артындан сёйлеп айланмай эди. Айтагъанын бетине айта эди, тек тюртюп-чанчып, оъпкелеп тюгюл – аяп-асырап.

Сонг да Шарип гъар дайм кухнясында языв эте эди, дёрт уйлюк квартири болса да. «Магъя шунда онгайлы, – деп бола эди ол. – Холодильник – мунда, газ печь – мунда, сонг да, кухняны терезеси орамгъа чыгъя... Мен юртлу уланман, башлапгъы шиъруларымны да Яхсайда аш уйде язгъанман. Аш уйню берекети бола...»

Шарип Альбериев элге айттылгъан яхсайлы агъач уста Алимгъажини уланы эди. Алимгъажи мисгин сув тирменлер ясагъан, эшик-терезе этип яшавгъа амал этген. Шарипни къолу да бажарывлу эди. Ону уюнде сатып алынгъан бир матагъ да ёкъ эди: стол-шанжалны, шифонерни, гъатта къонакъ уюндеги диванны да ол оъз къолу булан этген эди.

Бир керен мен китаплары кёп чыгъагъан шаирни макътагъанда, Шарип:

– Сен не сёйлейсен, Камал, критик де болуп?! Олай шаирлени мен эмен тёнгекни балта булан чабып этип боламан..., – деп пушургъангъан эди.

Шарип Альбериев сутурлугъу булангъы адам тюгюл эди. Инг аслусу – ол къонакъ тюшоп, ятланы чы нечик де, гъатта ювукъ-досну да авара этмей эди, оъзюню эшиги буса бир де кирит урулуп болмай эди.

Яй гюнлени биринде Шарип де, Магъаммат да (Атабаев), мен де Бабаортгъя язывчулар гъисапда охувчулар булан ёлукъма бардыкъ. Уъч гюн турдукъ.

Къайтма урунгъанда, бизин къонакъ алгъан уй есси, – Шарипни яшдагъы къурдаши – машинге харбуз-пастан салма айланды.

– Яхари, сен этеген недир, – деп, Шарип «хап» деп уруп машинни эшиклерин япды. – Учь гюн учь гече ашагъаныбыз-ичгенибиз азмы?! – деп къарсалады ва шофёрну инбашына къолун салып: «Гъайда, къулум!» – деп хабарны битдирип къойду.

Алтыш йылына байлавлу болуп, Шарип Альбериевни ата юрту Яхсайгъа чакъыргъан эди. Шатлы жыйында колхозну о замангъы председатели Абакар Порсукъов юрт жамиятны атындан шаирге ямучу берди. Шарип о савгъатны Къакъашурадан гелген ювугъу учитель Абдулкъадирге узатды. Ол да бек оъзден адам эди, амма Шарип алмаса къоймады.

Шарип Альбериев белгили шаир болгъан сонг да, учь авлети бар туруп да, кёп йыллар квартирсиз тургъан эди. Тюзю, Марков орамда, темирёл вок-залгъа тюшеген бойларда олагъа дёртюнчю къабатда бир уйлюк алачыкъ (уя) берген эдилер. Шарипге тюгюл – дорожный управление ишлейген ағылосю Халидагъа. Шо бир уйде гъар гюн, гъар ахшам, гъатта гече орталар болгъунча, къонакълар болагъан эди. Авлетлери бираз сама да ял этсин деп, Халида шаршав тартып, бир уйню экиге бёлген эди.

Язывчуланы гъалиги мюлкүнде (Гъажиевни атындагъы орам, Ленинни атындагъы майданы кырыйында) Шарип Альбериевге дёрт уйлюк квартир берген эдилер биринчи къабатда. Гёчюв башлангъан гюн Союзну ёлбашчысы Расул Гъамзатов къалам къурдашларын къутлап уй-уйге гирип айлангъан. Ахырда Шариплөгө етишген. Шарип тюкендөн шоссагъат ичкiler, ашамлыкъ алып гелген ва полгъа эсги газетлени де яйып олтургъанлар. Расул Гъамзатов «Шолай чомартлыкъыны Шарипден къайры бир язывчу да этмеди, – деп айта бола эди. – Неге тюгюл де Шарип тувма пагымусу булангъы язывчу!» Гертилей де, Шарипни шырулары – къапиясы, сатырлары, ангы – Яхсайсув йимик ағылып геле эди.

Дагъы да бир зат: Шарип Альбериев кёп йылланы узагъында Дагъыстан радиону къумукъ берилишлерини башын тутуп турду. Халкъда айттылып къалгъан «Къапгъын» деген сатира журналны Шарип ачгъан эди...

Дагъы да бир-эки сёз къошайым. Шарип китапханагъа акъча алма бара. Барса – очир. Кёбюсю – яш язывчулар, арасында студентлер де бар. Шарипни гёргенде, олар силкинип-уялып: «Шарип агъай, гиригиз, биз алгъасамайбыз!» деп, огъар ёл бере. Шарип иржайып: «Мен де болгъанман студент. Тюш аш чы нечик де, ахшамлар да ашамай къалгъан гезиклерим кёп болгъан... Менден эсе акъча сизге гъажатлы... Мен «Ленин ёлу» газетте гирип гелейим...» – деп гетип къалгъан.

Сонг-сонг къайтып гелсе, кагъыз акъчалар битип табула. Шарипге кагъыз дорба булан увакъ (темир) акъча берелер. Шо дорбаны да тутуп, Шарип уюне багъып тербене, гъасили ёлда яшлагъа, ёлукъгъан-ёлукъгъанга оълеше турup, дорба бошай. «Пивогъа сама да къалмады чы...» деп, шаир оъзю оъзюне кюлей бола эди... «Шарип Альбериев иче» деп хабар юрюле эди. Иче эди, ичсе де бизин булан иче эди. Амма мен ону эсирип, эсин тас этип де, эдепсиз сёйлеп де гёргеменмен. Бары да ичегенлер Шарип йимик эдебин тас этмей иче болгъай эдилер...

Биз де (мени наслум) уллу болгъанбыз. Амма яшда йимик гъали де, йигирма биринчи девюрде де, бизге Шарип етишмей.

Шаир шаирни гъакында

Магъаммат АТАБАЕВ,
Дагъыстанны халкъ шаири

ШАРИП ДЕСЕ ШАИР ЙИМИК ЧАЛЫНА

Къумукъ охувчуланы сююмлю шаири Шарип Альбериевни яшаву ва яратывчулугъу гъакында ойлашгъан сайн ватандашлыкъ борчун намусу-ягъы булан кютмекни, поэзияны уллу муратларына гъакъ юрекден къуллукъ этмекни герти шаир учун нечик уллу агъамияты барны англайсан, инсанны менлигин, гертиликни, гъакълыкъны, тюзлюкню якълап ябушувда шаирни сёзю кёп иш этме болагъанлыкъга дагыдан-дагы бек инанасан. Жамият яшавну бары да якъларын янгыртып къурмакъ учун бизин уълкеде ябушув юрюлүп турагъан заманда герти шаирни яратывчулугъу дайм де яшавдагъы тюзсюзлюклеге, кемчиликлөгө къаршы бакъдырылгъанлыкъны, гъаманда яшавну тюрленидирмек учунгъу ябушувда ортакъчылыкъ этгенликни гъакында ойлайсан. Яшавну янгыртып къурувну идеялары да бизге кёден тюшүп гелмеген, демократияны орнун бюрократия тутуп барагъанлыкъ, биревлени къыйынларыны гъисабына биревлени бай болуву, гъар гюнлюк яшавда урушбатчылыкъны, ялагъайлыкъны, ялгъанны яйылыву ва шолай ойзге кемчиликлер миллионлар булангъы адамланы юреклеринде разисизлик түвдүра гелген, янгыртып къурувну идеялары да инг башлап намусу-ягъы булан ишлейген, Ватанына гъалал къуллукъ этеген адамланы юреклеринде түвгъан, дагы шолай яшама ва ишлеме бажарылмайгъанлыкъны ва ярамайгъанлыкъны гъактындагъы пикрулар да Ватанына, халкъына гъалал къуллукъ этмек учун чалышагъан язывчуланы ва шаирлени юреклеринде алгъа бармай токътап къалгъан яшавгъа ва инг башлап ойзлени ишине разисизликни гъислерин түвдүргъан. Яшавну тюрленидиривню, янгыртывну талаплары Шарип Альбериевни гъалиден хыйлы йыллар алда чыкъгъан «Юхусуз гечелер» деген китабына гирген шырулар да шагъатлыкъ эте.

Ш. Альбериевни «Гъасиретлик» деген биринчи китабы 1954 йылда чыкъгъан. Шаир герти поэзияны тилинде, гертиликни тилинде сёйлеп бажаргъанлыгъы ону биринчи китабындағы шыруларын охувчулагъа аявлу этди, оланы бирлери чи халкъ арада йырлар болуп яйылып да гетди. Таза яшавгъа, таза сюювге, таза къылышылы инсангъа гъасиретликни, инсанны ойр атын ер этеген, гертиликни авзун байлайгъан тюзсюзлюклеге

къаршылық билдирив, шоланы бютюн юреги булан гери урув шаир гысапда да, адам гысапда да Шарипге алдан берли хас бола гелген. Яхсай юртдан загъматчы халкъны арасындан чыкъгъан шаир бир де оъзюн загъматчы халкъдан айырмагъан, гъар гюнлюк яшавунда, яратывчулугъунда ол оъзюн загъмат тёгюп яшайгъан адамлардан, юртлу халкъындан айырып, оър салып, олардан артыкъ яшав къураман деп юрюмеген, гъакимлеке ярап, уллу атлар къазанаман, савгъатлар аламан деп гъаракат этип айланмагъан; Шарип Альбериев герти шаир кюонде, оъз кюонде къалгъан ва оъзюню шаирлик сёзю булан къумукъ халкъны ата-бабалардан берли гелеген яхши адатлары ва къылыкълары тас болмасын, адамларда оър муратларына аминлик сакълансын учун къаст этген.

Шарип Альбериев оъзюню «Яшыртгъын яра», «Къанлыны къабуру», «Жанлы толкъун» йимик проза асарларында да, «Къачырылгъан къыз», «Юрек гечмей» йимик пьесаларында да яшавда яхшылықъ этген, таза адамланы якълагъан, урушбатчыланы, ишсюймеслени, ялагъайчыланы ва шолай оъзгелерини жиргенч юзюн ачгъан, яшавну тюрлendirмек, янгыртмақъ учун ябушагъан къоччакъ адамланы келпетлерин суратлагъян.

Инг пагъмулу къумукъ шаирлени бири Шарип Альбериев яратывчулукъ иш булан машгъул болуп башлагъанлы тез-тез язып, тез-тез печатдан чыгъарып, макътав да, мадарлыкъ да къазанма алгъасавлукъ этип айланмагъан. Тек поэзияны герти есири, шиъруну герти устасы Шарип яш заманларындан берли де яратывчулуку ишге белгили усталар йимик, этген ишин мекенли, гиши сёз тапмас йимик тындырыкълы этме уйренген.

Оъзюню алтмыш йыллыгъына багъышланып чыкъгъан китабына шаир «Къысматына къабулман» деп ат такъса да, Шарип Альбериев, гъар уллу ва герти шаир йимик, оъзю оъзюне, оъзюню яратывчулугъуна, яшавгъа бир де рази болуп токътамагъан, разисизликни юрекни ял тапма къоймайгъан, яратывчулуку даим янгылыкълар излеме ва яшавну, дюньяны янгыртып къурмакъ учун ябушма гъаваслыкъны гъислери ону юрегинде даим янып тургъан, ону пагъмусун башалман башчылагъа, ялгъанлагъа харс урма, макътанчыкълагъа макътавлар этме къоймай сакълагъан. Оъзюне, оъзюню яратывчулугъуна даимлик разисизлик шаирни юрegin къыйнай гелген ва гъар сатырны уystюнде кёп ишлеме борчлу этген.

Охуп битгендокъ уннтулуп къалагъан, бош, маңнасыз, гъапур-чупур пикирлерден ва увакъ-тиоек гыслерден толгъан сатырлагъа ол оъзюню шиъруларына ва поэмаларына гирме ихтияр бермейгенлик ону къайсы асарында да гёрюнүп тура. Шолай сатырлани ол оъзю де къабул этмей ва, оъзге шаирлерде ёлукъса да, тувра бетине айтып бере. Шо саялыш болма ярай, къумукъ шаирлени, язывчуланы арасында яратывчулукъ ишлени гъакъында сёз чыкъса яда къайсы буса да бир чебер асарны гъакъында сёйлейгенде, «Шарип айтгъан сонг», «Шарип язгъан сонг», «Шарип тюз айта» деген ва шолагъа ошайгъан сёзлени кёп эшитебиз.

Мен Шарип Альбериевни гъалиден кёп йыллар алда чыкъгъан китабына редакторлукъ этген эдим... Муна, арадан шонча заман гетип, ону «Къысматына къабулман» деген китабын охуйман. Бу китапдагъы асарланы кёплери магъа

таныш буса да, биричилей охуйгъанда йимик таъсир этегенликге тамаша боламан. «Къысматына къабулман» деген шиъруда булаг сатырлар бар:

**Насип якъдан бугон мени черим ёкъ,
Уллу иш зат юрекдеги шу кюрлюк.
Къысматына ойпелеме ерим ёкъ.
Шу гюнюме мен этемен шюкюрлюк.**

**Къысмат магъя бал берген, ув ялатгъан,
Къысмат мени кюйсуз этген, кюйлю этген.
Къувандыргъан, къувурайдай яллатгъан,
Къысмат мени хыйлы затгъа уйретген.**

**Тувра тийип бири гъашыкъ окълардан,
Къысмат магъя сююв отун хапдыргъан,
Он ойлап бир оюмда да ёкълардан
Намартлыкъыны гёрсетип, эс тапдыргъан...**

Шулай сатырлар, озокъда, ойлашдырмай болмай. Тюз затны сёйлеме кёп сюеген шаир оyz пикруларын, оyz ойларын охувчугъа оytесиз тынч англашылагъан таза къумукъ тил булан уста кюйде берме бажара. Булаг къарагъанда, шаирни гъар шиърусу бек тынч язылып къалгъанда йимик гёрюне, сатырлары оyzлюгүндөн агъып гелеген йимик... шаир шоланы яратмакъ учун нечакъы къыйып тёкгенни бирев де билмей.

Поэзияда буса, герти яшавда йимик, таза намус, таза хыял бир де болмаса ярамайгъан затлар. Адабият эдеп, эдеплик булан бек байлавлу, эдепсизлик, савдюгерчилик башлангъанда буса поэзия ташлана, оыле, баш алдатыв башлана.

«Сатырлар» деген бир шиърусунда Шарип Альбериев яратывчулукъ ишни гъакъында айта туруп, булаг эсгере:

**Ватанынга басып явлар гелгенде,
Шо явланы осал эрлер къувмайлар.
Шаир шиъру язса, осал оылгенде,
Кёп яшайгъан къурч сатырлар тувмайлар.**

**Игит эрлер Асхар тавгъа ошайлар,
Бу дюнъяда аз яшайлар батырлар.
Батырлардан беш керен кёп яшайлар
Батырлыкъыны макътап язгъан сатырлар.**

Пикруланы ва гыслени гертилиги, айтма сюегенин, булгъап турмай, тюз кюйде айтып болагъанлыгъы, тамаша сюзюк, ачыкъ халкъ тили булан сёйлеп, охувчуңу инандырып бажарагъанлыгъы—шаирни поэзиясыны аслу аламатладыр. Шарип Альбериев ана тилини бары да байлыкъларын, гёzelликлерин бек уста къоллап болагъан шаир. Шо якъдан алгъанда, ону яратывчулугъу яш шаирлер учун дайым уылгю бола геле.

Шаир къайсы темагъа багышлап шиъру язса да, ватандашлыкъ темаларда

да, сюов шиъруларында да, масхара-кюлкю сатырларда да оъзюню шо шаирлик битимине амин күйде къалып, гъакъ юрекден тюз затны сёйлей ва шо саялы да охувчуну оъзюне инандыра. Шайрни къайсы китабын алыш къарасанг да, къайсы шиърусун охусанг да, авторну атын гёрмей туруп да, шоланы ким яратгъанны гъазиринде билме боласан. Бир дёртлюгюн охугъандокъ да, шо шиъруну Шарип яратгъанны англайсан. Неге тюгюл шонда Шарипни хатыны, пагымусуну, къылыкъ-хасиятларыны зарплары гёрюнүп тура. Яшавда аз ёлугъамы булай шиърулар да – китапны жылтында яда шиъруну тюбюнде язғын адамны аты да, фамилиясы да бар, тек шо сатырларда шайрни оъз юрги, оъз пикрлары, оъз гъислери ёкъ, шолар бары да оъзге шайрлени бавларында бишген емишлелеге ошатылып этилген оюнчакълар йимик... Шоланы гызын алыш барсакъ, башгъа шайрлени яратывчулукъ дюньясына элте, ана башы башгъа шайрлерден табыла. Шо да – эдепсизликни, савдюгерчиликни, яшавгъа жавапсыз янашывну аламатыдыр.

Шарип Альбериев бютюн оъзюню яратывчулугъу булан кёп къумукъ шайрлеге нечик язма герекни, нечик язма ярамайгъанны гёрсетген, гертиликге, аз сёзлюкге, гъар сёзню сайлап алывгъа – къысгъача айтсакъ, герти чеберликге яш къумукъ шайрлер ондан уйренген ва уйренме де бола.

Шайрни артда чыкъгъан «Къысматыма къабулман» деген китабы да бизин яш шайрлени кёп затны гъакъында ойлашма борчлу эте. Герти яратмакъ учун нечик къыйын тёкме тюшегенликге тюшөндүрежеклиги чи гъакъ зат.

Шарип Альбериев ана тилини тюпсюз хазнасындан бек эркин күйде пайдаланып бажара. Ону асарларында къарт адам къартны тили булан, сабийлер сабийлени, гъавчу гъавчуни тили булан сёйлей, шайр ана тилде къайсы къалипге де гирип бажарагъанлыкъ, ону яратывчулугъуна бирден-бир гёзеллик къоша ва гертилик бере.

«Не къала экен» деген ойлу шиърусунда шайрни сёз усталыгъыны тамурлары халкъ авуз яратывчулугъуна теренлеринде ерлешгени айрокъда ачыкъ күйде гёрюне:

**Бу дюньягъа геле инсан къонакълай,
Бир де къартда оъле, бир де гелинлей.
Тувгъан яшни акъ хасагъа къуннакълай,
Оългендे де акъ хасагъа гебинлей.**

Эсделиклер

Бадрутдин
МАГЬАММАТОВ

ШАРИПНИ УЗУН СЮРГЮСЮ, КЪАЙДАСАН?

Инсанлыкъ янындан, касбучулукъ янындан алып къарасанг, кёбюсю яратывчу, пагъмулу адамлар бир яны гесеген бичакъны яда къылышы эсге сала. Сёзге, тилге бакъгъан якъдагъы пасигълигин де, гертиликтеге бакъгъан якъдагъы иттилигин де гъисап этсек, Шарип Альбериев эки де бети гесеген базалай хынжалгъа ошай эди.

Арабыздан гетгени хыйлы йыллар бола буса да, Шарипни юзюнү ярыгъы, сёнмейген ругъу мени терс ёллагъа тюшме, ачувлу болма, тар болма къоймай сакълаймы экен деп эсиме геле. Ол, бир тайпалар йимик, гёзден тайгъаны булан гёнгюлден таягъанлардан тюгюл эди. Эгер биз, савлар, Шарипни яшав ва яратывчулукъ ёлун тутуп, ону гъакъында халкъны эсинде къалгъан, авуздан-авузгъа айтыла гелеген эсделик хабарланы жыйма бажарсакъ, шо китап шаирни оъзю язгъан китапларындан да къужурлу ва пайдалы болур эди. Да-гыстын адабиятны оъзюнү заманындағы яш наслусуна этген уллу таъсириң гёз алгъа тутсакъ, Шарипни биз орус адабиятны вакили М. Светловну, аварлы М. Сулимовну, балкъарлы Къ. Кулиевни, ингуш Ж. Яндиевни келпетлери булан тенглештирмө болабыз.

Оъзю нечакъы уллу гыонерли болса да, юрек сырларын, касбу сырларын ичинде сакълайгъан, кирит урулгъан сандыкъында ошап, оъзю янгыз оъзюнө битип турагъан, ахырда шо яшырылгъан байлыгъын оъзю булан о дюньягъа алып гетегенлер де бола. Шарипни о ягъындан да чомартлыгъы бар эди: пагъымусун да, рагъымусун да ол тепсидеги экмегин йимик халкъ булан бёлюп, юрегин киссени йимик чиоре этип яшады.

Шарип ким экени ону хатына къарап къойса да белгили. Гъар гъарпы чарлангъан танажар бюртюк йимик. Ону хатында шаир чыкъын тухумнү тамурларын гёрсетеген усталыкъыны, тазалыкъыны, жаваплылыкъыны сабурлукъын белгилери бар.

Тувмасындан эки адамны арасында шанжал тегенек болуп, адамланы айырма белсенген адамлар да ёлугъа. Шарип кёпюр салагъан, тирменлер ишлейген, межитлер къурагъан адам эди... Аз чыгъагъан сапарларына ол кёбюсю бизин, жагыллени де къуршай эди. Шарипни яхшылыгъындан ёлумнү инг башындан тутуп, мен Эндирайни «Гёк тирменин», Ботаортну «Узай булагъын», Борагъанны булкъаларын, яхсайлыш Моллакъабызын, оъзю булан Москвада охугъан, Сибирде тувгъан уллу шаир Николай Переваловну ювукъдан таныдым.

Н. Перевалов жан къурдашы Шарипни сагъынып, иш этип Дағыстангъя нече керен де гелди. Неге? Неге болсун, эки адамны юреклери бир, хасиятлары къыйыша, Шарип бир заманда да миллет айырмагъан. Николай да, Шарип де йимик гертиликге берилген, оъзденликге къуллукъ этеген, бир Аллагъдан башгъа биревден де тартынмайгъан шаирлер кёп аз боладыр. Коммунистлер болса да, булар ялгъанчыланы, яревкелени, къоркъачланы партиясындан арек экени саялы, оъз юрегине, оъз тынышына тынглап яза эди.

Шиъруларына гертиликни бурчун-тузун кёп салып къюоп, бир гезик Н. Переваловну Сибирь язычуларыны Союзуна чакъыра. Сайки, муну «сыгъып сувун алма» сюе, уйретме сюе. Эшик алда шаир къата, председатель ичине чакъырмай, оъзге бирев булан машгъул. Секретарь къыздан бир бет кагъыз да алып, Николай арза гысапда бурай яза:

**«В годину смуты и разврата
Не осуждайте, братья, брата...»**

Кагъызын эки бюклеп, шуну гъакиминге берерсен, – деп уюне къайта. Шондан сонг оғыар дагъы «гъей» дейген адам чыкъмагъан.

Ш. Альбериевни яшав закону да тап шолай эди.

Къакъашуралы Абдулла Абакаров, кёп наслуланы охутгъан муаллим ва шаир, оъзю булан мен оъктем болагъан адам, бир керен магъа бурай деди:

– Инсангъа не гюн де гелип къалма бола, гёзленмеген къайгъылар къобуп, яшавдан гёнгюм чыгъып, ярыкъ гюнүм къара гёрюнүп турагъанда, юргим етишип, мен бир керен Шарипни янына бардым. Барсам барайым, ону ожагъындан, устазны устьюне баргъанда йимик, юргим ял болуп, яманлыкъдан эсе дюнъядя яхшылыкъ кёп экенге янгыдан инанып къайтдым...

Адамдан сююнегенин, сагъынагъынын Шарип яшырмай эди. Сувукъ сыгъанагъы-туманы булангъы бир гюн С. Стальский орамы булан бир-нече къурдаш гелебиз, Пушкин орамдан эки ёлдаши булан Шарип геле туруп, миюшде урунуп ёлугъуп къалдыкъ.

– Оърде Аллагъ бар экенге сен бирдагъы керен инандынгмы, Бадрутдин, – деди ол. – Гёресен, юрги тюз адамланы туман-чарсада да ёлукъдур...

Хасиятлары, битимлери башгъа экенгеми, негердир, Аткъай да, Шарип де бир йыбавда бирче узакъ олтурup болмай эди. Айры-айры алгъанда, экевиу де адамдан тоюп болмайгъан абурлу шаирлер! Къайсы буса да бириси къайтмаса, йыбав бузула, тепси тозула. Аткъайдан оъзю яш экенге гёре, эдеп этип кёбюсю гъалда Шарип алдын гете эди. Шолай гезиклер мен болгъан жыйынларда Шарип мени алданокъ буварып, оъзюне ювукъ олтурта эди. Ол ишара этгендөкъ, туруп гетме герекбиз. Мен ону уюне ерли узатаман...

Шолай бир гезик тюпдеги пивнойдан чыгъып, Э. Капиевни орамындагъы канзилерден оърленип гелебиз. Оъзюню гъамангъы хасиятын этип, Шарип токътап-токътап лакъыр эте, тоюп болмай, уйге де алгъасамай. Шонча къужурлу йыбавдан замансыз айрылып бара чы дагъы.

– Муна гёремисен, Бадрутдин, табиатны бу гёzel аламатларына къара, олагъа инсан этеген зулмугъа къара, – деп Шарип, бир канзиде токътап, магъа ташны тюбюнден чыкъгъан яшыл отну гёрсетди. – Шунда кёрпедей болуп, гюнешден сююнүп, яп-яшыл от оъсме герек эди, тек бир адам гелип, оланы башына таш салгъан. Оъзюню муратларына етишмек учун. Амма ону юргинде не мурады болгъан экен? Къайда алгъасай эди экен – яхшылыкъга буса чы, гечме де ярап эди...

* * *

Бир керен Шариплени аш уюнде олтургъанбыз, уй ессини кёп сюеген ери деп. Янгур да, къар да къошуулуп, сыпатынга ябушуп къалагъан сувукъ, елли гюн. Ахшамгъа ювукъ болуп тура. Орамгъа бакъгъан терезени тюбюнден енгил гийинген, ушюп жыйырлгъан күйде бирев ойтюп бара.

– Шо адам бек уышюген, Бадрутдин. Барып шону токътатып, мунда чакъыр, – деди.

– Не этме хыялынг бар? – деймен.

– Бугюнлерде алгъасап къыргъа чыгъар йимик мени от тюшюп барагъан ишим де ёкъ. Шо гишини уышюген кююне юрегим авурта. Шкафда мени сен тезден таныйгъан плащым бар, шону шо адамгъа гайдирме сюемен. Иси в тюшгенде, сюйсе оyzю къайтарар, къайтармаса да гъалал болсун, – дей.

Мен ари деймен, бери деймен. Ондан агълюсю Лида сёз къоша, ёкъ, иллагы рази тюгюл. Къыргъа чапдым, тек шо адам мен чыкъгъынча гетип табулду, гызын тутма болмадым.

* * *

Бир гезик алданокъ тел уруп, мени телевидениеге чакъыргъанны Шарипге билдиргенмен. «10 минут поэзия». Ол ёл уьстде оyzюни янына гирип, сонг баргъанымны сюйдю. Шолай этме де этдим. Юз грам зат да къуюп:

– Бадрутдин, бизин уйде сени янгыз мен гёремен, онда буса сав республика къарай. Уьстюнг-боюнг онгсуз тюгюл буса да, мен айтгъанны эт, – деди де, арив итив уруулуп алданокъ онгарылгъан акъ гёлек ва модный галстук салынгъан портфелин узатды. Оымрюомде галстук такъмасам да, шо гезик Шарип магъа этген абурдан сукъланып, экрангъа ону гёлеги ва галстугу булан чыкъдым.

* * *

Янгы йылкъыгъа къошуулгъан къунан заманым. Язгъан шиърум болсун, поэмам болсун, биринчилей барып охума, олар береген багъаны эшитме алгъасап, Анваргъа, Аткъайгъа яда кёбюсю гъалда Шарипге чабаман. Жагъил йылларыбызда бизин къайсыбызын да ичибизде алгъасавлукъ, разисизлик, «мен айтагъян герти, къалгъан зат бары да ялгъан!» деген ойлар къайнай гелген. Кимни буса да биревню айыплы гёрюп, ачувлу боласан, ойч алма ёллар излейсен, тек кимден? Гъасили, къанынгдагы шо ачуунг язагъан язывларынга гёче. Топуракъында уьстюне чыкъын туз йимик гёрюнүп къала, сонг ону къырып тайдырма къыйын бола...

«Къайнар гызылар» деген поэмамны Шарипге охума бергенмен. Бир жума да гетмей, ол мени янына чакъырды. Яратывчулукъга бакъгъан якъда Шарип ишни бир заманда да артгъа салмас эди. Сени къуллугъунгну кютмей туруп, тынчаймас.

Шарип шо оyzюни инжи-маржан йимик, зувгъанны бюртюклери йимик арив тартылгъан гъарплардан тохулгъан хаты булан поэмамны бетлерине – сол якъдагы бош сызагъына карандаш язывлар этип, сонг оланы магъа чечип-чечип айтып англата.

Баягъы шо разисизликден тувгъан сатырлар:

...Учма тюшсе, къарчыгъаман,
Тикме тюшсе, йыланман.
Бир гюн гелер, мен гъали де
Башланмагъян уланман...

— Мен сени бек англайман, Бадрутдин, жагъилликни толкъунлары мени де аз чайкъамагъян. Сен къарчыгъамысан, йыланмысан — бара-бара халкъ ойзю айырап. Йылан, озокъда, бек гъакыллы, сигъручу жан деп де айта. Ону агъусундан дарман да бола. Тек адамны агъусундан Аллагъ сакъласын. Сен уллу ёлну алдындасан. Вёре, рагьмулу бол! Рагьму да, пагьму да бирче юрийген эки ат, бир къушгъя эки къанат болса арив къыйыша. Тюгюл буса, шолай арив къапиялашып да гелмес эди, — деп, папурас къабуздурду.

Абдулвагъапны, Аткъайны, Анварны, Шарипни мени къол язывларыма этген хатларыны бир гъарпына да тиймей сакълагъаман. Оланы язывларын сакъламакъ учун, янгыдан машинкадан чыгъаргъаман. Бутонге ерли шо насиғъатлы язывлардан, ёравлардан дарс аламан, оланы язгъанланы ярыкъ юзлерин гёремен, таза юреклерин сеземен...

Рецензияны Шарип къол языву булан, къумукъча яза эди, сијигенине яза-гъан салам кагъызын йимик этип. Бир-нече китабыма ол язгъан рецензияланы, «Чеберли тигер чепгенни» деген макъаласын сакълагъаман. Макъаланы да ол шиъру язагъанда йимик чеберликде яза эди. Шондан шу сатырланы гелтиремен:

«Мен билеген заманда да, гийген гишини къурчакъ йимик арив гёrsетеген чепкен-къаптал тигеген къатынлар бир эди. Шолай чеберликге етишмек учун олар аз къумачны зая этмегендир. Шаир де шолай дерзилеге ошашлы десек, ерсиз болмас деп эсиме геле.

Оъз халкъыны къыйынын-тынчын, ону оюн, сырын, тилин, къылыкъ талапларын билмей туруп, Эл сюеген язывчу болмагъа бажарылмай. Шаирге олар да таманлыкъ этмей. Табиат берген пагъымудан къайры, чыдамлыкъ да тарыкъ. Гъар шаир нечик ишлейгени охувчугъа къарангы. Арив язылгъан асарны охугъанда, олар «пагъымусуну гючюнден кёп тынч язгъандыр», — деп ойлаша. Гъар сёзню, гъар сатырны, гъар къапияны устьюнде шаир нечакъы къыйын тёкгени огъар авара тюгюл. Шаир язагъан зат да талкъыда тери йимик ийленме тарыкъ. Бары да затны башы — загъмат. «Дюгюден пилав да этип бола, талав да этип бола» дегенлей, нечакъы арив, агъамиятлы теманы да чайнап къойма бола. «Язып битген затымны устьюнде мен янгыдан ишлеп болмайман» — дейгенлер де бар. Шолай язывчуланы китапларын тюкенде чанг басып турагъаны да негъакъ тюгюл. Гъалиги охувчу акъны гёкден айрып болагъян, чеберлик не зат экенни яхши англайгъян охувчу. Ону сюювюн къазанмагъа къаст этegen язывчугъя шо ерин унутма ярамай».

* * *

Оъзюн унуп, гишини гъайын этegenlik — Шарипни ойзден хасиятларындан бириси эди. «Ирисим» деген биринчи китабымны мен издательство-гъа асгерден, Бакюден йиберген эдим, 1965 йыл. Ону плангъа къошмакъыны гъайында къалып, Шарип о замангъы редактор К. Абуковну, директор К. Султановну устьюнне барып айлангъанны, гъатта олар булан мен саялы таты-

всуз сёйлегенни, эришеген ерлеге чыкъгъанны мен сонг-сонг билдим. Оъзю айтып тюгюл, оъзге ёлдашлардан. Этеген яхшылыгъын ол гишиге билдиримей, элге къувунун чыгъармай, бир тайпалар йимик макътанмай, тек жаны-къаны булан эте эди.

* * *

Шарипни чомартлыгъыны, къурдашлагъа этеген гюрометини, абурсыйыны дазусу ёкъ эди. Кёп мисаллардан биригин гелтирийим.

Оъзюню элли йыллыкъ юбилейини алдында Шарипни Язывчуланы Союзуна чакъырып, харж якъдан кёмек этме сюеген болуп, огъар арза яздыра. «Мени шогъар къарагъан ерим ёкъ, оымрюомде этмеген затны, гъали де этмесмен» – деп турса да, къоймай гючден йимик къол салдырта.

Ведомостыгъа къол да салдырып, Шарипге берме тийишли акъчагъа огъар оъзюне савгъатгъа ямучу ала. Шо акъ ямучу мени бугюн де гёз алдында.

Шагъардагъы, юртдагъы юбилей мажлислер битип, Яхсада Шарипни кызыардашыны уюнде олтургъан лап ювукъ къурдашларыны арасында мен де барман. Къакъашуралы муаллимлер ва шайрлер Абдулкъадир Вагъабовну, Абдулла Абакаровну абурулап-сыйлап, Шарип тёр якъда олтургъан. Тёр тамда илинип шо акъ ямучу да бар – гёзге тиеген биргине-бир савгъат.

Татывлу лакъыр булан аралаш йыбаб къызышып тура. Гече сынма ювукъ болгъян. Къолуна аягъын да алып, Шарип:

– Абдулкъадир ювугъум, къурдашлыкъны сынайгъан гюнүм болмаса да, адам гъар абатда таныла. Ожагъынгда кёп болгъанман, тепсингде аш хапгъанман. Тогъуз ай къыш болагъан Къакъашура къайда – Яхсай къайда?! Шонча ёл этип, магъа уллулукъ этмей, мени сыйлап шу яхшылыкъ гюнүмө гелме болгъан сонг, шу ямучу сени инбашларынгда исбатлы гёрюнер, менден эсе шо сагъа арив ярашар деп ойлашаман, – деди де, узатылып тамдан алып, ямучуну Абдулкъадирни аркъасына салды. Жыйындагылар онча тамаша да болмадыкъ: биз Шарипни алдан берли де яхши таный эдик.

* * *

1991-нчи йыл. Дагъыстан язывчулар С. Стальскийни атынdagъы савгъатына оъзлени китапларын гёrsетме башлагъан. Къумукълардан сайлап биревниу айырма герек, кандидатуралар буса кёп: И. Хамавов, Ш. Альбериев, М. Атабаев, А. Жачаев ва мен. Ондан аварам болмаса да, къурдашым А. Залимханов мени гючден йимик рази этген эди. «Атама кагъыз» деген китабымны гёrsетемен. Эришив, хатиржанлыкъ болмасын дейген пикругъа гелип, бары да къумукъ язывчулар жыйылып, яшыртгъын тавушгъа салма токъташдыкъ. Ону гъасиллери булаг болуп чыкъды: магъа – 8 тавуш, Шарипге – 6 тавуш, Магъамматтъя – 4 тавуш, Ибрагимге ва Агъматтъя да шолай. Жыйында Шарип оъзю ёкъ, кепсиз болуп, гелмей къалгъан.

Тавуш беривниу гъасиллери протокол булан бегетилип, Правлениеге берилле герек. Гъасиллелеге бирев де сёз къошма болмай – ялгъан ёкъ, къыйыкъсытыв ёкъ, законлу-ёрукълу куюде этилген иш.

Шо ерде мен сёз алдым:

– Ёлдашлар, шунда олтургъанлар барыбыз да Шарип ким экенни яхши таныйбыз. Мен де, мени наслум да аз-кёп болсун, Шарипни таъсирин адам-

лыкъ якъдан да, шаирлик якъдан да сезгенбиз. Бизин кёп шиъруларыбыз Шарипни узун сюргюсөндөн чыкъгъан. Шарипни алдына чыгъып мен бүгүн С. Стальскийни Пачалыкъ савгъатын алмакъны оызюме арив гыисап этмеймен, тийишли бусам да, юрегим къабул этмей. Озыномню тавушларымны мен Шарипге беремен. Шу мени сёзлеримни протоколгъа да языгъыз, – деп олтурдум.

Къумукъ секцияны жыйыны шо къарап булан ябулду: савгъатгъа Ш. Альбериевни китабы гёрсетилди.

Бу хабар етишип, Р. Гъамзатов мени чакъырды. Гертилей де, шолай сёз болдуму? Сонг гъёкюнеген күй болмасмы, бирдагъы керен яхшы күйде ойлаш, дейген мурады булан, мени кёп заман айландырып, чайкъап къарады.

– Магъа шо сёзлени бирев де гючден айтдырмады, Расул Гъамзатович, – дедим мен. – Намусум шолай къабул эте. Къумукъ жыйында айтгъан сёзюмню мен Правлениени жыйынында да айтажакъман, эгер де шолай тийишли буса.

Правлениени жыйыны болгъунча, Расул мени дагъы да бир-нече керен чакъырып сёйледи. Бир сёзюмню эки этмедин. Гъёкюнмек чи къайдагъы затдыр, шогъар гъали де сююнемен, оыктем де боламан...

Сонг-сонг, Камал Ибрагимович айтагъангъа гёре, уюне элтип Пачалыкъ савгъатны тапшургъанда (шо гюн мен Дагъыстанда ёкъ эдим), Шарип: «Бу савгъатны магъа Язывчуланы соозу бермеген, Бадрутдин берген», – деп тарланып сёйлеген дей.

* * *

Шарип Альбериевни тюпден таба, оызю эс этмейген күйде мен язып алгъан шу сёзлерин бар кюонде беремен.

– Лиданы (агълюсю) тепсисинден ашамагъан адам аздыр сав Дагъыстанда. Гъали энни шолар да ону башын сёйлесе, тюзмю дагъы, Бадрутдин?

– Яратывчулукъ саяга Аллагъ берген пагъум бир пай буса, къалгъан токъсан тогъуз пайы – сени загъматынгдыр, – деп герти айтгъан билеген адамлар.

– Гъар гюн эртен сакъал юлюйгенде, мен озыномню гёзлериме къарайман. Мен Шарипге абур этемен – о мени насибим, о мени пагъумум. Мени яшата-гъан гюч де – она шо.

– Шаирни аямагъа ярамай! Отну сёнме къойма, янма кёмек эт...

– Дав болма тарыкъ тюгюл. Бирев биревни юрегин ойлашма герекбиз.

– Мени Шарип билип, ожагъыма гелген гъар кимге баракалла беремен.

– Шунча китапларым чыкъгъан, бири бир кепекге тиедир деп эсиме гелмей.

– Къарт болуп бараман, тек гъали де англап болмайман, мен киммен? Шаирменми, критикменми?

– Шаир – система. Шаирге тынч девюр болмагъан, гъар девюр де шо бир девюр, шаирге тирсеклерин бакъдыргъан. Уългюлер кёп, тек бизде эркееклик аз. Лермонтов болуп, Байрон болуп болмайбыз. «Прощай, немытая Россия!..»

– Магъа просто адамлар тарыкъ. Чумну къумун алайыкъ. Шону чарлама тарыкъмы? Арив гёрюнме сююп, бир зат да этме тарыкъ тюгюл адамгъа, эгер адам оызю арив буса, юрги де, юзю де.

– Адам адамгъа барып сёйлемекден артыкъ зат ёкъ деп эсиме геле. Адамны сен сююп билмей бусанг, яшавну маңнасы ёкъ. Адам адамны англамаса, дюньяны ойлашып боламы?

— Кёсюк (одуванчик, сюйт чечек). Ондан биз сагызыз этедик, яшлар. Къучакъ толтуруп ону жыйып, тамурун айырабыз деп, эринлерибиз къап-къара бола эди. 2 грам сагызыз учун...

— О заманда тирменлерде элеклер бола эди. Кеберханадан таба ташны тюбюндөн чыгъагъан дёгерек элеклер. Ахырынчы дарай элекден бир пуд будайдан эки кило акъ ун чыгъа эди...

— Сен бары да адамланы бир йимик къурдаш гёресен, — деп анам магъа бетлей.

— Анам, гёrmеймен.

— Гёресен, Шарип, воллагы гёресен.

— Яхари, аявлу анам, сен чи тирменчини къатынысан. Сен билесен чи, ке-берханагъа бир пуд будай къйса, нечакы акъ ун чыгъа? Шо тирмен ташдан 16 кило булай ойтмесе, шо 2 килогъа мен етишеменим?!

...Бу сёзлер бир ёлугъувну емишлери. Биз олай нече ёлугъувну тас эт-дик...

* * *

1965-нчи йыл. Дағыистан язывчуланы Бешинчи съездине чакъырылып, Къара денгиз Флотдан Абдулкерим Залимханов, Каспий Флотилиядан, Бакю-ден мен гелгенбиз, делегатлар гысапда. Съездни ахырынчы гюню. «Волна» деген ресторанда уллу мажлисдебиз. Къумукълар бир бой тутуп олтургъан. Текеран къалмагъал аз болгъандан пайдаланып, Шарип бир токътавсуз айта-гъан сёзлер гъали де къулагъымда: «Да будет улица Аткая! И на этой улице праздник наш!» – дей эди ол бир токътавсуз...

Балики, не Аткъайны, не Шарипни оъзюн орамын якълама, оланы алтын хазналардан да сыйлы варислигин сакълама бизден, савлардан, бирев сама да белсенип айланмагъын, ким биле, Шарипни оъзден, назик юрги шо заманокъ да гъис эте болгъандыр...

*Аявлу охувчулар!
Журналға язылма унутуп къалмагъыз!
Редакция*

Ладабият ахтары

Гульжанат АКЪГЁЗОВА

ШАРИПНИ ВАРИСЛИГИ

Шарип Альбериевни повестлери ва хабарлары 20-нчы асруну 50-90 йылларындағы чебер асарларында янгы къайдаланы къоллайған заманы. Оланы темалары, идеясы ва келпетлери мекенли тигилген йиплер булан язывчуны яшавун, заманын ва яратывчулугъун тыгъыс байлагъан. Ону гиччи прозасыны янгылықълары: хабарланы тамаша къысгъалыгъы, келпетлени генглиги, сюжетни тынчлыгъы, биринчилей Шарип Альбериев – уста язывчу экенни англата. Ону гиччи асарларыны кёплери – къысгъа къанна хабарлар. Язывчу пагъмулу да, къысгъа да язмакъ борч деп гысаплай болгъан. Пагъмулукъ да, къысгъалыкъ да ону учун синонимлер гысапланғъан. Шо къысгъалыкъны къоллай туруп, Шарип Альбериев чебер асарларына янгы къайда таба, оызю булан бирге охувчуну да ойлашма, хабарлардагы гъалларда ортакъчылыкъ этме, гъасил чыгъарма чакъыра, ой берип, диалог гелтирип, охувчуну охувгъа тарта, ойлашма борчлу эте. Язывчу кёбюсю бир деталь гесекни гёрсетип, гележек ағвалиатны ортакъчысы этип охувчуну къуршай ва келпетни яшавун узата. Бу хасият язывчу Шарипге айра да хас.

«Къонакъдан къызгъангъан сют, ачып чыгъар эртенге» деген хабарында Шарип ону игитини келпетинде шулай бир гиччирик деталь гёрсете:

«Къонакъга ашынг берме къашынг бер» дей. Тек о ашын берсе де, къашын бермей. Сайки билдинг, тююлген эки къаш ону уллу байлыгъы.

Ожакъдагы тиштайпаны къонакъны сюймейгенин гёрсетмек муратда язывчу хабарда халкъ авуз яратывчулугъуну журасын къоллагъан. Келпетни суратлагъан гиччирик детальдан, охувчу ону хасият – къылыгъын оызю толумлашдырма герек.

Охувчуну къуршайған языв къайдасы язывчугъа алдагы адабиятны «кумуми ерлерин» къыстгъарма яда тайдырмада имканлыкъ бере, айтылгъан-янчылгъан алданокъ экспозиция англатыв, узакъ созулагъан келпет яратыв ва башгъалары охувчугъа ойлашма имканлыкъ бермей, натижада, охувчу гъазир гъалланы танглай. Шо буса язывчуну композиция яндан адабиятда оызтерече янгы ёлу болуп токътай.

Шолай композиция яндан янгы къайда язывчуну «Талада ташланған трактор» деген хабарында айрыча арив суратлана. Асарны аслу игити Муратхан

хабарда уллу масхарачы адам гысапда герсетиле. Хабарны игити Муратхан оъзюню масхаралары булан нечик ишлер этме болагъанны гёрсетмек муратда, автор ол оъзюню уланын папирос тартывдан айырмакъ учун этген гиччирек масхарасын суратлай.

Бирдагъы бир композиция элемент диалог къайдада гёрсетиле. Шо лакъыр ишлени гележегине ёл сала. Диалогларда язывчуну бирдагъы бир чебер къайдасын эс этме боласан, шонда игитни хасиятлары гёрюнүп тура. Мисал гелтирсек, «Акъсакъ Темир» деген хабарда шулай лакъырны охума болабыз.

– Негер башынгны салландыргъансан? – деди Темир.

– Мен къайтаман, – деди Билал.

– Къызгъян тойну да къюоп, къайтаман деген не хабар? Тайышгъанмысан?

– Бийип де болмайгъан эркек тойда не эте?..

– Айланып чыкъгъян бусанг?

– Билгенлер билип чыгъя, билмегенлер солгъулай! Шолаймы? – деп, Билал туруп чыгъып гетди.

Эки ювукъын арасында юрюлеген лакъырдан игитлени бирисини хасиятын билме боласан. Билал оъзю бийип болмайгъанны англай ва бажармайгъан затын ярты-юрту этгенче, этмей къоймакъыны тийишли гёре. Шо саялы ол оъзю сюеген къыз булан бийимей, тойдан гетип къала.

«Къонакъдан къызгъангъан сют ачып чыгъар эртөнгө» деген хабарда эр къатынны арасында болагъан лакъырны гёз алгъа алайыкъ.

«Рамазан ичдеги уйге гирип, диванда янтайгъан къатынына:

– Бир де гелмеген къонакълар гелген, же тез бол, туруп айланып йибер, – деди.

– Мен ишден янгы къайтып тураман, къавшалгъанман. Ял алма сюемен, – деди Жавзан.

– Яхари, аста! Бир гече ял алмагъан булан оълген гиши ёкъ. Гелген адамланы ойла!..

– Магъа адамлар тарыкъ тюгюл.

– Магъа адамлар тарыкъ тюгюл деген не?! Тоюнда бийийген де, оългенде гележек де адамлар тюгюлмю?

– Сагъа да мен оълген тарыкъ!.. Ярылгырыгъыз толса, шо къумарткы да болса, менде бир къулагъынг да ёкъ!..

– Яхари, аста! Авзунгдан не чыгъагъанны бил! Эшитсе, хатири къалар!

– Къалып, атылып, гетсин, магъа авара тюгюл. Вёре къоркъма, къуваласанг да – да гетмежек.»

Эр-къатынны хасиятларына багъа бермек учун дагъы бир зат да тарыкъ тюгюл. Шу диалогда олар бизге толу күйде ачыла. Авторну пагымусу, игитлени хасиятларын гёрсетип болагъаны, хабарны къужурлу ва жанлы эте.

Ш.Альбериев хабарларында игитлерини толу келпетлерин суратламай, шо да язывчуну хабар къурувуну янгы аламаты. Адамны ич яшавун суратлайгъанда да ол шо къалипде чалыша. Охувчу игитте ону этegen ишине гёре багъа бере. Шо да авторну бирдагъы бир чебер янгылыгъы – ол гъар заманда да охувчуну къастлыгъына, оюна, гъасил чыгъарывуна аркъа таяй.

Композиция яндан дагъы да янгылыгъы гиччирек хабарларда, «хабарны ичинде хабар» къоллайгъан къайдасы. Шолай тизилген мисал алсакъ, «Сержантны хабары», «Яшда гёрген яшынмас», «Явунлу гече». Шо къайда авторгъа бир заманны ичинде тюзлюкню гёрсетме де, формасын сакълама да имканлыкъ бере. Кёп гезиклерде шолай хабарлар – гесеклерি экспозиция къайдада ёл ала. Шолай къайда «Къолу билген бал ашар», «Эчки берген къой алар» ва башгъа хабарларында да ачыкъ гёрюне.

«Къолу билген бал ашар» деген хабарда мекенли токътайыкъ. Лакъыр башланы хабарчыны соравларындан ва огъар берилген жаваплардан:

– Бу касбуну атамдан уйрендимми деймисен? Ёкъ, уйренмедин, о ге-чинген сонг уйрендим.

Хабарчыны атасыны ва анасыны эсделик лакъырындан сонг охувчу биринчи хабар булан таныш бола. Атасы уланына этген шо хабар бырынгъы заманларда болгъан. Асарны игити оъзюнью къыйын мюгълетинде шо хабарны эсге ала. Экинчи хабар игитлени экспозиция якъдан суратлай ва хабарчыны англатыву булан узатыла.

Хабарны къысгъасына да къарамайлыш, автор ону къужурлу этип де, охувчуну тергевион тартып да бажаргъан.

Табиатны суратлавда Шарип Альбериевни хабарларында оъзтерече гёрюне. Автор бу гезик де сёзге къызгъанч, табиат келпети яшавгъа ювукъ ва шо бир заманны ичинде суратлав бек чебер язылгъан. Язывчу охувчу хабарны охугъандокъ, табиатдагъы гъалны шоссагъат гёз алгъа гелтиремекни талап эте. Ол кыш эртенни шулай суратлай: «Чакъ десенг, бир арив чакъ. Гече явгъан сют йимик акъ, мамукъ йимик йымышакъ, къар эртенге гюнню шавласында алтын акъчалар сепгенде йимик къувлуй. Къарасанг, гёзлеринг къамаша» («Явунлу гече»). Яда шо хабардан гюзню гюнюн суратлав: «Чакъ йылай. Терезе шишалагъа чачма болуп урунагъан гюз янгурун тамчылары гёзъяшлардай чубуруп агъа».

Альбериевни хабарларында янгылыкъ ва оъзтеречелик сюжетде къолланағъан тюрлю-тюрлю гъалларда эс этиле. Шо гъаллар булагъа къарагъанда, гъатта аз маъналы да гёрюне. Буса да Шарип гиччи ишлерде де игитни ич яшавун, юрек талпынывун адамны ва жамиятны яшавунда ёлукъма болагъан агъвалатлар булан байлап бажара. Ону хабарларында гъар гюнлюк, булагъа къарагъанда аз маъналы гъалларда яшыртгъын терен маъна сакълана.

Аз сёз булан кёп маънаны англатмакъ муратда Шарип хабарда кёп келпетлени къолламай. Бир бир хабарларында игитлер эки-уыч болса тюгюл, ёкъ да ёкъ. Тема да, сюжет де бир нече келпетни талап эте буса, Альбериев аслу гъалда гёrmекли игитни гёз алгъа тута, къалгъан гиччи келпетлени буса аслу игитни эки янында гёрсетип, баш келпетни толу суратлай.

«Барын берген байгъа саллыкъ» деген гиччирек хабарында бары ёгъу эки игит бар: анасы ва уланы. О келпетлер гёrmекли ерни тута ва хабар диалог къайдада юрюле, автор буса оланы эки янында англатыв бере.

«Уруну арты къурудур» деген хабарда бир нече игитлер суратлана. Шолардан янгыз тирменчини уланы Амин аслу ерни тута, къалгъанлары аз гёрюнүп хабарны толумлашдыра.

Шарипни гиччи прозасында суратланагъан агъвалатны битмейгенлиги, айтма герек ой толу айтылмагъанлыгъы эс этиле. Зияв да, Зайнап да бир бирин сюегенин англайлар. Тек шоланы яшаву нечик болажакъ, оланы сюювю бир болармы? («Китапны кёмеги»). Зулайханы сюеген Азиз кызыны янындан англав тапмай. Улан яшавда оъзюню сюювюн табармы экен? («Тирменчини кызы»). Азмаз терслиги саялы такъсырланагъан, атасы ичкини сюеген яшны гележеги нечик болур экен? Ол гъалал адам болуп бажарармы? («Уйню сырыйн гиччисинден, элни сырыйн темтегинден билер»)...

Альбериев яшавну оъсювюнде суратлай ва охувчу учун шо яшав хабарны дазуларындан чыгъя.

Язывчуну хабарларын сюжетлеринде аслу гъалда завязка, развитие действия, кульминация ва развязка элементлер сакълана (башланыв, гъалланы оъсювю, гъалланы оърчювю, гъалланы чечиливю). Сюжетте кюрчюленген эришивню де, тартышывну да сюжетни оъзюн де бир ёравгъа гелтирме тюшмей. Шогъар Шарип де ёл бермей. Хабарда къайсы тартышыв да, эришив де тюрлю-тюрлю гъалларда ва тюрлю-тюрлю сюжетлерде болма бола. Мисал учун, яшланы ялгъан айтагъанына багъышлангъан тартышыв, уъч хабарны сюжетине къуллукъ эте: «Ялгъан айтма ярамай», «Марьямны суалы», «Гъайбулланы гъилласы». Уъч де сюжетдеги тартышыв, яшланы ялгъанъа амыракъ психологиясын ачма, охувчугъа буса булагъа чыгъарма кёмек эте: башгъа адамны насилизлигинде де, урлавда да, ялгъанда да насип тапма бажарылмай.

Шарип Альбериевни бир тюгюл кёп чебер сырлары бар, озокъда оланы мен барында ачыкъ этме болмадым. Буса да оланы кёплерин ачыкъ этме ва англатма къарадым.

Шарип Альбериевни эсгерилген бары да хабарларында композиция янгылыкълары ону аслу чебер принциплерин гёрсете, шо да язывчуну болгъан чакъы чебер къайдаланы аз ва етдирикки къолламакъ бола.

Проза

Абас ДАЦИЕВ

ТОПУРАКЪ ВА НАМАРТЛЫКЪ

(Давамы)

Къайгъылы къышны чарслы гюнлери.

Ашлықълардан мол тюшюмлер алынса да, шо йыл ишгюнлеге ашлыкъ пайллав олай мол болмай. Юртлардагы гъар ағылюге шо гелимден бир-эки, кёп болгъанда, дёрт-беш къап ашлыкъ пайлайлар. Гъар ағыло де буса, беш-алты, он-он бир ва шондан да артыкъ адам бола. Шогъар гёре, къыш гелип де битгинче, юртларда ачлыкъны аламатлары билине башлана. Лап къыш ортагъа етгенде буса, ачлыкъ мекенли белгили бола. Адамлар бирев-биревден борчгъа ашлыкъ тилеме башлайлар. Бир-бир ата-аналар яда уллу болгъан яшлар башгъа юртлагъа чыгъып, ишлеп, тиленип, савдюгер этип, ашлыкъгъа амал этмеге уруналадар. Гъакимлер буса, шогъар да пуршавлукъ этелер. Орамларда тиленчилер къыдырмагъа башлай. Амалсыз болгъанлар буса, эртен тургъандокъ къыргъа чыгъып, къайсы уйниу тюнгюлюгүндөн тютюн чыгъа экен деп къарайлар ва бир къуллукъну себеп этип, шо уйге барадар. Уй еси буса, гелген къонакъны ашгъа чакырмай къоймай. Бираз буса да, аш берме къаст эте.

Бу гелген адам амалсыздан гелгеннى ол бек яхши англай. Озокъда, юртларда ашлыкъдан тансымайгъанлар да бар. Олар орталыкъда юрюйген гъакимлер ва оланы айланасындағылар. Оланы яшавуна ачлыкъдан къоркъунчлукъ ёкъ. Бир-бир ағылупер уй палтарын, гъайванларын, гъатта абзарларын сatalар, яда башгъа якълагъа тиленме ва ишлеме гетелер. Олагъа да юрт совет язып кагыз берсе. Юртда яшайгъанланы биревни де паспорту ёкъ. Паспорт болмаса, юртдан гетме ихтияр да ёкъ. Ол къачгъан адамгъа гысалдана. Юртлардагы халкълар шолайлыкъда яшап туралар. Тангла не болажакъны бирев де билме болмай. Юртда гъар гече бир - эки адам оылюп чыгъа. Шоланы шо гюнокъ гёмелер. Бир-бирде оланы санаву артып да гете. Кёбюсю гезиклер адам неден оылгени де белгисиз күйде къала. Шону ахтарағъан гиши де болмай. Юртларда докторлар ёкъ. Аврувлар къаравсуз къала. Айрокъда яшлар кёп оыле. Олагъа тийишли күйде къарав ва аш етишмей. Аналаны буса, ашавгъа гёре тарыкъ къадарда сютю болмай. Яш буса, башлапгъы йылларда янгыз ананы сютю булан оьсме герек. Шо сют булан яшны къаркъараасына бек тарыкълы дарманлар бара. Шоларсыз яш тез аврума бола, къарывсузлана, гъатта оылме де оыле. Шо саялы ана яхши ашама борчлу. Ач йылларда шо буса бажарылагъан зат тюгюл. Гъакимлени буса шолай гъал бир де талчыкъдырмай.

АЛИГЬАЖИ

Къышны лап ортасында халкъны бу гъалына къарап, талчыгъып, оъзлер адамлагъя кёмек этип болмайғынан да англаш, Асолтан булан Абас Али - гъажини янына бармагъя токъташалар. Ахшам намаздан сонг булар шо мурат булан уйден чыгъялар. Буланы ағылюлери де, халкъны йимик, къыйынлы гъалда. Экисини де уланлары бар, ашлыгъы аз, ёкъ деп айтма да ярай. Тояр чакы аш болмай. Яшлагъя да, оланы оъсдюрюп туррагъя аналагъя да буланы ичибуша, юреклери авурта. Тек не этерин де билмейлер.

– Озокъда, Алигъажи де бизге не деп айтсын, пакъыр. Ону къолундан не геле? Оъзю де абдырап туралар, – дей Абас.

– Герти айтасан, ювугъум. Гъалиги вакъти биревни юреги де къуванмай, уручуланы тюгюл эссе. Ол гъакъыллы адам булан лакъыр этип, юреклени ял этсек де къолайдыр деп эсиме геле. Ону гъакъыллы сөзлери бар. Балики, бир ой бермесми бизге? Гёрюп, гёнгюн алсақъ да – уллу иш. Бек талчыгъып, къайғырып турадыр ол оъзю де. Ол да бираз рагъат болур, бизин гёрсе, – дей Асолтан.

– Уьюгюзге яхшылыкъ, – деп айттып, сенеге гиргенде, буланы Алигъажини къатыны Айғынат къаршылай.

– Хошгелдигиз, къонакълар, яхшылыкъ булан гелигиз. Гиригиз, уышю-генсиздир, – дей ол.

Уъстлериндеги къарланы къагъя туруп, булар:

– Уышюме чи уышюмедин. Онча сувукъ тюгюл, амма къар яхшы ява. Сизин гёрейик деп чыкъыган эдик. Сав яз авлакъда ишледик, гъали уйлеле къайтып турабыз. Гъали сама бараңыкъ, геч вакъти буса да деп онгарылдыкъ, – деп сёйлей Асолтан.

– Не яхшы этгесиз. Гиригиз, мен сизге гъали аш да саламан, – деп онгарыла Айғынат.

– Бир зат да герекмей, авара болмагъыз. Гъали ашдан туруп гелебиз, – деп, Асолтан ону токътата.

– Буса ичге гирип чечинигиз. Гъали намаздан туруп: «Бирев сама гелгей эди лакъыр этмеге», – деп айттып туралар эди бу да, – дей Айғынат. Алигъажи буланы бек сююп къаршылай.

– Гелигиз, къоччакъ уланлар, гелигиз, къарчыгъаларым! Булай, кёрюкню янында олтуругъуз. Сувукъ болгъансыздыр, – дей ол.

Алигъажи намазлыкъны уъстюнде тобукъланып олтургъан. Уй арив исси. Столда янагъян нап лампа ону рагъмулу күйде шат иржайғын юзюн айрокъда арив этип гёrsете. Лампаны ярыгъында бек арив къыркъылгъан гиччирек акъ сакъалы, ачыкъ сыпаты ва шатлы ачылгъан арив гёзлери Алигъажини бир суратдан чыкъыган адам йимик этип къоя. Ол еринденгётерилме къарай, Асолтан ону инбашына къолун салып, турма къоймай:

– Хозгъалмагъыз. Авара болмагъыз. Савлугъугъуз нечикидир? – деп сорай. Алигъажи шо иржайғын гъалында:

– Къартгишини савлугъу не болсун? Бек арив сакъалап туралар оърдеги бизин. Шюкюр Аллагъыга. Турабыз уйде олтуруп, ким гелер экен деп къарап. Дюнъяды не хабар бар? Чакъ сувукъму? – деп соравлар бере.

– Бек сувукъ да тюгюл. Оъзюнг булай исси ерге олтур, – дей Асолтан.

Булар Алигъажини бирерлетип, бек аявлап къучакълап, ерлешелер. Айгъанат да, эришилер хабарласынлар оызлер деп къюп, ичдеги уйге гире.

—Не яхши этдигиз гелип. Талчыгъып туралар деп. Дюньяды не гыл бар экен деп. Яшлар да гъариси гъар якъда, гъарисини оыз ишлери бар. Магъа заманы да аз къала. Айттып йиберигиз гъали не болуп туралар. Мен чи уйден чыгъып да болмайман. Аякълар юрюмей, — деп, Алигъажи булагъа багъып, янгы хабарлар билме сююп токтыйтай.

— Башгъа макътанардай ишлер ёкъ. Колхозну гётеребиз деп ябушгъан бары да халкъ. Ашлыкъланы да жыйып алдыкъ, пачалыкъгъа берегенин де бердиң, дагъы да къалгъанын гъамарлагъа салып бегетип, атлы къаравуллар сакълап туралар. Тек халкъны гъайын этеген адам гёрюнмей. Адамланы яшаву бек осаллашгъан. Не этежекни билмей туралар. Халкъны кантына къулакъ асагъан ёкъ. Биз де шолай гъалгъа къарап адашып турабыз. Не этме герек? Кимге барып баш урма тарыкъ? Гъакимлеке айтсанг, тынгламай. Яда: «Сагъа не авара? Иннемей тур! Озынгню гъайынгны эт. Халкъны гъайын сагъа ким тапшургъан? Ону оырдегилер эте,—деп, башы булан оырню гёрсетип къоялар. Биз буса, барып бир уллу таш тамгъа урунгъан адам йимик къакълыгъып гетебиз. Не этме герекни де билмейбиз,— деп, Асолтан, оызю де билмей, юргинде бар бары да ойланы Алигъажиге бир мюгълетни ичинде айттып къоя. Сонг оызю де оғъар тамаша болуп, къоркъунуп да йибере. Али—гъажи бугъар тергевлю къарап, онг къолун инбашына салып:

—Сизин, ювукъларым, рагъмулу юреклеригиз бар. О сизин тынчайма къоймай. Шо бек яхши. Тек яшавну гъаллары бек къатты. Гъакимлер яман болса, халкъны яшаву осаллаша. Тек сизин юреклер оырчюмесин, ачувлу болмасын. Шондан сакъ болугъуз. Бу халкъны башына гелген бир къоду. Кёбюсю адамлар иманын тас этген, дюньялыкъгъа бой берген, Аллагын унутгъанлар, яманлыкъгъа урунгъанлар, терс ишлени тюз гёrelер. Эл шолай адашгъан заманда не де болма бола, билигиз яшларым. Сизин йимиклеке бурай вакътилерде къыйын бола, къоркъунчлукъ бар сизин йимиклеке. Сакъ болугъуз! Сиз къара къаргъаланы арасындагы ала къаргъа йимик гёрюнүп турасыз. Юреклеригизге тот къабунмагъан. Туврачап булан бир зат да бажарылмажакъ. Озынгюзге ёлдашлар табыгъыз. Шо да къыйын зат гъалиги гъаллагъа къарагъанда. Озынгюзге таянма, табан тиреме таяв табыгъаз. Бары да гюч гъакимлени къолунда, тек юреклери оланы рагъмусуз, оланы оччюк елеген. Олар экиюзлюлар. Озылени пайдасы учун олар не писликге де барма гъазирлер. Оланы гъали бир зат да токътатмажакъ. Шо саялы сакъ айланыгъыз. Адамны къызгъанмакъ деген затны билмейлер олар. Кёмекчилири де оланы кёп,—дей Алигъажи бек пашман гъалда.

—Болуп турагъан затлагъа къарап, чыдан болмайсан! — деп башлай Асолтан.

—Мен сизин гъалны бек яхши англайман. Бир де алгъасама ярамай. Бираз къарагъыз. Гъакъыллы яшларсыз. Яшав оызю гёрсетежек сизге не яхши экенни. Тек булар бек къазапланып айланалар. Шо ери де яман ва къавуплу, — дей Алигъажи. Бираз заман ойгъа батып тургъан сонг ол:

— Аллагъу Таала бир де алгъасамай. Бары да затны ол бир ёрукъгъа салажакъ, тек ону заманын билме бажарылмай,—дей. Сонг ол: — Даим жамиятны гъакъында хабарлайбыз. Озынгюз нечик турасыз? — деп сорай.

—Арив турабыз. Бары да, Аллагъа шюкюр, сав-саламатлар. Не болур

экен деп, шулагъа къарайбыз. Гюн сайын бузукъ бола бары да зат, юреклени яйнатагъан зат гёрюнмей,—дей Асолтан.

—Анагъызын савлугъу нечикидир? Арив юрюп сама турамы? — деп сорай Алигъажи Абасдан.

— Яхшы гъалиге. Арив юрюй. Къыргъа чыгъып чы болмай,—дей Абас.

— Аллагъ савлукъ берсин огъар. Яхшы адам.Хыйлы къыйынлыкълардан оytme тюшдю огъар да,— дей Алигъажи, ону оytген яшавун эсге ала туруп. Яшлайын тул къалып оьсдюрдю сени де. Бу давлар кёплени ютду. Дав оылюден тоймай бир де, — дей Алигъажи. Дағы да сизге айтма сюегеним бар: сизин алдыгъызыда бек къыйын ва четим яшав бар. Кёп затланы гёрежексиз. Тек тутгъан ёлугъуздан таймагъыз. Аллагъ сизге кёмек этер. Не де болуп къалма бола — гъёкюнмегиз. Ахырда сиз уystюн гележексиз,— деп, Алигъажи йылап йибере. Булар тамаша болуп, бир-бирине къарайлар, сонг:

— Агъай, не болду? Негер йылайсан?— деп сорайлар.

— Бизин эл дағы да къыйын гъаллагъа тюшежек. Гиччи яшлар кёп оьлежек ачлыкъдан, аврувлардан, халкъ кемижек! Мунда башгъа миллетли адамлар ес болажакъ, бизин жума межитни аранлагъа айландырып, атлар сакълажакълар. Сонг олар да ёкъ болажакъ.Кёбюсю зат гёземелдирикге этилежек. Шо ери бар яман. Сиз билсин деп айтаман. Гъалиге сизин йимик олай затланы ахтара-гъянлар дағы ёкъ.Бир заманда да динге заманлыкъ гёзден къарама тюшмей. Аллагъны заманлыкъ ишлери болмай. Шону да билигиз. Даим юрегигизде Аллагъ болсун. О заман сиз янгылышмажакъсыз, — дей ол.

— Савболугъуз, Гъажи агъай. Биз англадыкъ сизин ойланы.Гъали геч де болгъан. Биз къайтайыкъ. Аллагъ сизге савлукъ берсин.Гечегиз де яхшы болсун!— дей Асолтан.

—Аллагъ буюрса, дағы да гелербиз,сизин булан гёрюшме. Юреклеге балгъам бола сизин сёзлер, тынглап турма сюесен сизин сёйлевюгюзге,— деп къоша Абас да.

—Яхшы этдигиз гелип. Савболугъуз, уйдегилеге салам айтыгъыз. Аллагъ буюргъан буса, дағы да ёлугъарбыз,— дей Алигъажи.

Булар бек исси къучакълашып айрылалар, бир-бирине алгышлар айтып савболлашалар.Булагъа дағы ёлугъуп гёрюшме имканлыкъ болмай.

Арадан бираз заманлар гетип Алигъажи аврума башлай. Ону янына тамазалар барап, лакъыр этип, хабарлап, гёнгюн алалар, кёмек этмеге къарайлар. Буса да, ону кюю гюндөн-гюн осаллаша, тек Гъажи оьзю чю, гелгенлени гёнгюн ойлап, сыр билдиримей: «Арив тураман, кююм яхшы»,—деп къоя. Бираз заман гетип Алигъажи гечине. Ону тазиятына бары да юртлардан, гъатта Дағыстан юртлардан да гелип, ортакъчылыкъ этелер.

Мунда жыйылгъанлар барысы да бу сыйлы адамны дюньядан гетmekлиги булан оьзлени яшавундан бир уллу маъналы зат кемийгенни англайлар, неге тюгюл олай белгили ва даражалы адам жамиятны оьзеги болуп турагъанни ва ондан кёп зат гъасил болагъанни бек англайлар. Шогъар гёре бары да гъакъ юрекден къайгъыралар ва йылайлар. Жаназа намазгъа тургъанда, ону къылдырагъан Гъажимурат молла:

— Алигъажи булан жамиятны яртысы гетди!— деп йылагъанда, бары да шо сёзлени дурус англадылар ва ону йылавуна къошуулдулар. Алигъажини абзарындағы тазият узакъ гюнлер тозулмай турду...

А С О Л Т А Н

Асолтан булан Абас буса бек къысткылып, къарсалап, халкъны гъайын этип айланалар. Кимге не көмек этежегин билмей, гъар-бир ишге уруналар, гъакимлеке барып, халкъны къыйынлы гъалын англатма къаст этелер. Амма булагъа къулакъ асагъанлар ёкъ. Гъакимлер гёзүнде оғъу бар буса, буланы оылтурер гъалгъа тюшүп къагъарланалар. Буланы да, буланы артына тюшүп айланагъянланы да чалышыву бир табунлана бек къоркъута, олар юрютеген ишлеке пуршавлукъ эте. О табун буланы нечик токътатма күй тапмай бек къазапланалар. Нече керенлер тил чагъылып буланы гъакимлер тергесе де, илинмеге бир себеп табып да болмайлар. Шолайлыкъда арт-артындан йыллар гетип бара, халкъны яшаву бузукълаша.

—Къарап турма күй ёкъ. Бир зат чы этме герек. Абас, мен Москвагъа барма гъазир боламан. Мунда бир зат да бажарылмай! –дей Асолтан.

—Москвагъа? Янгыз? Экибиз де гетейик, – деп къоша Абас.

—Ёкъ! Сен мунда къал. Ёлгъа харжыбыз да ёкъ. Эки де агълюю абдыратып къойма күй де ёкъ. Сен къал. Мен барайым. Шондагъы танышымдан таба бир ёл тапма къарапман. Сонг да, шонда да шулай буса, не этме тюшө? Ону да билмейбиз. Эки де агълю булан бирче, башгъа ювукълар да сагъа аманат. Оланы бириң де къаравсуз къойма күй ёкъ. Сен къал, мен буса, районгъа барып, ондагъы Баттал деген юувгъума тилеп командировочный кагъызыздырып аларман. Ёлгъа да бир амал этер ол. Шолай оъзю айтгъян эди ол. Этип бола, сюйсе. Бу ишлеке оъзю де бек къаршы тура. Гъали мен гъазирленемен, сен де гетип ял ал. Сав гюн яллыкъ болмады бизге. Аллагъа буюрса, тез къайтма къаражакъман. Къайтма арба, я башгъа бир зат ёлукъмай къалмас,— дей туруп, Асолтан Абасны ёлгъа сала туруп, – Шо гиччи кисе хынжалынг янынгдамы? – деп сорай.

—Дюр,— дей Абас.

—Буса, шону магъа бер. Ким биле, ёлну ишин. Не буса да, савуттур. Киседе беки де ёкъ. Ёлда герек болуп къала,— дей Асолтан. Абас, этигини хончасындан чыгъарып, Асолтангъа гиччирек арив накъышлангъан гюмюш къынлы хынжалныузата ва:

—Сени чи савгъят тапанчанг бар. Ону неге алмайсан? – деп сорай. Асолтан:

—Давгъа чы бармайман. Не этейим ону? Онда савут тарыкъ болмас. Ону сагъа берип гетемен. Сагъа тарыкъ болма бола, – деп, Асолтан тапанчаны чыгъарып, Абасгъа узата. Абас алмай оғъар къарап:

—Муну да алып гет. Ёлну ишин не билесен? – дей Абас.

—Мен онда янгыз бармайман. Дағы да адамлар болажакъ. Чакъырылып барагъяллагъа къошуларажакъман. Магъа шолай сёз берген адам бар.

—Олай буса чы яхши. Мен паракатман. Бир де мен юрютген зат тюгюл шу. Нечик атыша буса да, билмеймен шуну булан,— дей.

—Гъали уйренерсен,— дей Асолтан.

—Биз гъар гюн де давдабыз. Ялкъынман шо давлардан! Ону токъталагъан ери бармы экен? – дей.

—Сюймеймен шо савутну мен де. Муну шо саялы сагъа беремен. Сен де сюймейсен, мен гелгинче сакъла,— деп, Асолтан тапанчаны Абасгъа узата.

—Савбол, агъавум! Сен къайтгъанда бериремен муну сагъа,— деп, Абас тапанчаны белине къысдыра.— Сакъ айлан. Геч къалсанг, ёлгъа чыкъма. Тангала къайтсанг да ярай. Ёлда гече къоркъунчлу янгыз адамгъа,— дей Абас.

— Бир зат да болмас, талчыкъма. Тез гелме къаражакъман. Бажарылмаса, гече къалырман. Бизден бирев де болмай къалмас шонда арба булан,— дей Асолтан хынжалны белине тагъа туруп. Булар, къучакълашып, савболлашалар. Асолтан о гюн райондан къайтмай. Абас ону уюне барып сорай, бираз заман Асият булан хабарлап, яшы Муратны да бираз ойнатып, уюне къайта.

ОСАЛЛАР БАШ ГЁТЕРСЕ...

Алибеклени уюнде Хизири, Ильяс ва Илмудин жыйылгъанлар. Булар олтуруп, ички де ичиp, лакъыр этелер. Алибек булагъа гёztюбюндөн къарай туруп зувгъанын айландыра, тек лакъыргъа къошуулмай. Къазигерей эсирик сейлей туруп:

— От салып уюнне яллатып къойма герек эди шоланы гечеден эртенге,—дей.

—Олай эркеклигинг бармы сени? Мен гъаззирмен шшо-шогъыгар,— дей Ильяс: «Ссен ддюрмюсен шо-шону эт-эме?— деп сорай ол гюрмеленеген тили булан. Оъзю буса къаркъараасын жыйып болмай. Ашдан ва гъаракъыдан толгъан къурсагъын сыйпап, гериле туруп сейлей, еринден туруп бажармай, аркъасына ава.

—Олай ддеген не? Айгъай да бар. Бизге олар тийип боламы? ББизззге кким тиийип бола бу юртда? Бырррыы да зат къолкъолубузда. Юрю! Гъали барайыкъ.

— Къой гъали, алгъасама. Бары да жыйылсын. Къазий бир хабар чы гелтиреp. Оол усуста хыхабаргъа.

—Хбардан гъинкъинкал къолай. Гелигиз, биррдагъы бирррер аякълар ичиp къояйыкъ. Имуш, нечик гёресен? Пайдутму?

—Пайдёт, пайдёт и побежжит. Къуй! Анасы оылгюнрю! Не къарайсан?— деп жанлана Илмудин.

Булар аякъланы ичиp, ашгъа уруналар.

—Магъа да къуй!— дей туруп, къолларын бир бирине ишый туруп Къазий гире.

—А яш, сен столну тюбюндөн чыкъдынгмы? Гъаракъыны айтгъанча, тюсюнг гёрюнмей эди, ийис билеген масге ит, гел бери.

—Къой бош лакъырны. Тез авдар шугъар,— деп , ол стаканны узата. Тез гётерип, битдирип иче.

— Муна эркеклени сырты. Бугъар чы бек устасан,— дей Имуш.

—Башгъа затгъа да бар мени чи усталыгъым,—деп, Къазий макътанчыкъ сейлей.

—Къайда, бар буса? Не бажардынг? —деп къаныгъалар Имуш ва Ильяс.

—Гелсин гъаким агъав, айттарман. Гъали ашайман,— дей, ол ашгъа гирише. Шо арада, узакъ къалмай, Солтанбек де геле. Къазий атылып туруп:

—Бары да затны билдим. Тангала Асолтан районгъа бара. Биревлеге чи ёлукъма умуту бар.

—Бек яхши. Барсын, тек бери гелмесин,— дей Солтанбек. Бары да бир-бине соравлу къарайлар. —Нете? Англашылмаймы? Барыбызын да сибирье

йибергени герекми сизге? Я олар бизин, я биз оланы. Ортасы ёкъ. Яшав шолай зат. Ким алдынлыкъ этсе, шо ута. Хизири булан Ильяс шону гъайын этерсиз.

—Къазий?— деп сорай Ильяс.

—Къазигерейни иши башгъа. Ол Илмудин булан ёлда сизин сакълап туражакъ, кёмекчи болажакъ сизге Англашынамы?— деп сорап,— гъали тозулугъуз шундан. Таман ичгенигиз де. Алибек, сен де тамаша адамсан. Булагъа къарап турасан, айтып токътатмай. Олар алгъасамай, гетме онгарылалар, сонг олтуралар.

—Оъзлер гиччи яшлар тюгюл чю булар. Билмейми, артыкъ ярамайгъаны.

—Гиччи яшдан да къолайсыз затлар булар, ички гёрсе, айрылып болмайлар. Дазусун билмейлер. Булагъа къамучу герек. Дагъы дарман ёкъ!—къарсалай Солтанбек.

— Шолай буса ярай. Къазий чи гъали гелген эди. О экев ахшамдан берли ичелер. Нечакъы да уллу къурсакълары да бар буланы.

—Абас огъар бир хынжал берди. Ол буса тапанчасын Абасгъа къойду,—дай Къазий.

—Шо бек яхши. Англадыгъызы? Бир уруп экисин де ёйсакъ чы, бек тизив болажакъ. Милицияны мен гъазирлегенмен. Иш сизде гъали. Сакъ айланыгъыз, бек къоччакъ уланлар олар. Экиси де бирче болса, сиз бажармажакъсыз, янгыз оъзю болмаса.

— Янгыз бара. Мен билемен, — деп токъташдыра Къазий.

—Бек арив. Барыгъыз гъали. Гече шунда ёлугъабыз,— деп сёйлешип, булар яйылалар.

Къазильер гетип, экиси де янгыз къалгъанда, Солтанбек:

—Сен буланы ёнкютме, инамсыз затлар. Оъзлени онгайы тюшсе, бизин де сатып къояжакълар. Буланы хырданындан тутгъан күйдө тараш итни йимик юрютме тарыкъ, пегили олай буланы.Ит къуйругъун гесгенге амыракъ бола. Гъали бу иш гъакъда: о экевнүю янгыз бириң ёлдан тайдыргъан булан болмай. Экисин де булгъама герек. Бири шунда болса, бизин тынчайма къоймажакъ!

—Мен чи англайман. Тек не этме герек?

—Гыллачы Къазий биле ону. Бир уруп, экисин де....Артын мен гелтире-жекмен....— дай. Солтанбек. Шолай токъташалар.

ЖИНАЯТЧЫЛЫКЪ

Ахшамгъа Асолтан уйге гелмегенде, Абас бек талчыгъып йибере. Шоссагыят Асиятны янына барып, Асолтанны сорай. Ол да, талчыгъып:

—Мен де шогъар гелир деп къарап тураман. Геч де болгъан, ёкъ. Ол къалсам да ярай деген эди. Къалма деп бек тилеген эдим. Амал табып чы, къалмажакъман деп сёз берген эди,— дай.

—Мен де шону айтгъан эдим. Тек гечиксенг, ёлгъа чыкъма деген эдим. Яяв гелме йыракъ ёл, арба къаршы болмаса. Алдына барып да ону къайдан излежекмен. Грейдерге сама чыгъып къарайым,— деп, Абас гете. Асият гъалек болгъан гъалда яш булан къала. Бир хыйлы замандан Абас гелип, Асиятгъа:

—Ислам гёрген болгъан ону. Гече къалма тюшсе ярай деп айтды, —деп

билдире. – Ат бар буса, артындан сама чыгъар эдим, – дей. Буланы уьстюне яшны да алыш Лайла да геле.

– Гелмегенми гёзамайым? Мен чи ол гелгендер деп, сююнген эдим. Неге къалды экен? Гёрген сама ёкъму ону? – деп сорай.

– Ислам дейген яш гёрген. Гече къалма тюшсе ярай деп хабарлай эди дей. Белгисиз, – дей Абас. Булар дагъы да бираз туруп уюнен къайталар. Сав гечени бары да бек талчыкълыкъда йиберелер. Абасны анасы Патимат, Асият, Лайла, Абас ва башгъа ювукълар сав гечени гече кирпик де къакъмай йиберелер. Асолтан экинчи гюн де уйге къайтмагъанда, сав юртгъа уллу къувун тюшө.

Районгъа атлылар йиберип, ону гъар-бир ерден излейлер, бир-эки адам ол гетме сююп ёлгъа чыкъгъан эди деп де айталар. Сонг ёлдагъы юртлагъа гирип де излейлер, амма гъеч бир зат билме бажарылмай, сав гюн гете, гече гете.

Асолтанланы да, Абасланы да ожакъларын къайгъылы ой баса. Буланы бир ағылюге гысап этип, адамлар къайгъырышма эки де ожакъгъа гелелер. Патимат тёрде бозлап олтура, Асият булан Лайла не этежегин билмей гёзлериңден къайнар гёзьяшларын тёгюп йылайлар. Асолтангъа яман балагъ болгъаны белгили, тек не болгъанны билеген де, айтагъан да ёкъ. Гертисин билегенлер буса пысып туралар. Милиция Асолтанны излеп, гъар юртгъа гирип къыдыра, тек бир зат да билме бажармайлар.

Шолай талчыкъда бирдагъы бир гюн де, гече де гете. Халкъ буса ачувлу, хозгъалгъан балжибин уядай гюрюллеп тура. Гъар мююшде Асолтанны аты айтыла, гъар ким оъз оюн айта, къазапланалар. Бары да ону бек яхши таный, неге тюгюл, Асолтанны яшаву шо адамлагъа багъышлангъаны барына да белгили. Ону сёгюп сёйлейген де гёрюнмей. Сёкме сюегенлер ёкъ чу тюгюл, тек бу халкъны алдында оъзюн ойларын ачыкъ этме тартына. Бары да бек къазаплы ва гъакимлени сёгелер, ахырындан къоркъса да. Бу болгъан тюзсюзлюкню гётерип болмайлар, бувлугъалар. Шолайлыкъда уьчюнчю ахшам да етише. Бир белги ёкъ.

Абас бир мюгълетте сама токътамай, излевде. Юрт булан районну арасында ону аягъы тиймеген ер ёкъ десе, ялгъан болмас.

– Саппа-сав эревюлдей эркек ёюлуп къалма боламы? Бичен аракъгъа чанчылгъан ине чи тюгюл дагъы ёкъ болма?! Бирерлетип биченни айырса, инени де бола тапма, адамны чы нечик де! – деп къарсалай ол. Къурдашлары, къардашлары, тамазалар гелип огъар къайгъырып маслагъат этелер, ону тапмакъ учун оъзлени не этме де гъазир экенни исбатлайлар. Лап гечортадан сонг Абас уйде янгыз къала. Лайла да, Патимат да яш да булан Асиятны янындан таймай туралар.

Асолтанны оълюмю кимге пайдалы? – деп ойлаша Абас янгыз уйде. – Озокъда Солтанбекге. Дюр, озокъда, Солтанбекге ва ону айланасында гынитлеге. Йыланнны оълтюрмек учун ону башын эзме герек. Башы – Солтанбек. Ол бары да затны биле. Шо гъакъ зат. Оъзюн танышларына да, гъакимлигине де базынып ол бу пасат ишни этдирген. Шогъар ол жавабын берме де герек. Шо жавапны ол магъа бережек. Ол мени – къанлым. Сонг – гезикде Къазий, Алибек ва сюркючлер. Тангала мен ону хырданындан тутарман, тувра кабинетинде! Асолтан оълген сонг, магъа да негер тарыкъ бу яшав?! Оыле бусам къатылып оълейим, алай да булар яшав этме къоймажакълар. Имансызлыкъыны бойнуна алгъанлар. Экиюзлюлер, намартлар бек бирикгенлер. Ачыкъгъан бёрю йимик арасына гирип тозмаса, олар токътамажакълар.

Оланы тамурундан къыркъма герек, урлугъу яйылмайгъан койде. Хынжалны да Асолтан алыш гетди. Къайырмас, ондан да уллусу, атамны савгъаты бар. Шону алыш баарман. Шо да таманлыкъ этежек. Дағы болмагъанда хабып хырданын аларман! Гъали бираз ял алайым. Гечени кёбюсю гетген. Танг да бола тура, – деп ойлаша Абас. Гийинген кюонде янтайма къарай, шо вакътиде къырдан бир авазлар эшитиле.

–Бу да ким? Мунча геч гелеген, – деп, Абас къыргъа чыкъма сюоп, эшикни ача, шо миңгүлет бир нече милиционер къолларында тапанчалары да булан уйге гире ва Абасны тутуп байлайлар. Къырда буса Къазий, Хизири, Ильяс ва Солтанбек барлар. Байлангъан гъалда арбагъа да ятдырып, Абасны районгъа алыш гетелер.

Районда Абасны бир кабинетте теберип гийирип, къюп гетелер. Экинчи тамдагъы эшикден Солтанбек гирип, уллу столну янындагъы шанжалда олтура. Төр тамда илинип Сталинни сураты. Солтанбек ерлешип битген сонг да хыйлы заман бугъяр бир ят гишиге йимик къарап тура. Абас бираз чыдагъан сонг, огъар багъып:

–Не къарайсан? Танымайгъанда йимик? Мен сени гиевюнг Абасман. Эсинге салайым, унутгъан бусанг. Эргишилер ёлукъгъанда салам бере, – дей. Ону бёлюп, Солтанбек ачувлу къарав булан тикленип:

–Бек гъакъылыман деп тура бусанг ярай оъзюнге. Тюгюлсен! – дей.

–Мен гъайевмен. Гъайев койде сорайым, сен гъакъыллы койде тувра жавап бер. Асолтанны неге оылтуртдюнг сен? – деп туврадан тувра сорай Абас.

–Ким айтгъан сагъа ону мен оылтуртген деп? Гёргенмисен?

– Оъзюнг айтып турасан. Гъали болгъунча ону сюегин де яшырып турасыз, халкъдан къоркъуп. Амма о этген намартлыгъызыз сизин бүйреклерилизни тешип чыгъар, Аллагъ буюрса. Бек гъёкюнерсиз огъар сиз, тек геч болажакъ.

–Къой бош лакъырланы. Ону сен оылтургенсен. Муна, шу хынжалынг булан. Бу хынжал сеникими?

–Дюр. Меники. Асолтан ёлгъа тилеп менден алыш гетген эди шону. Ону къайдан алдынг? Сенсен ону оылтурген! – деп, Абас турма гытине, болмай. Солтанбек буса:

– Сен тырпыллама! Иннемей тур. Муна, сени хынжалынг, ону уьстюнде Асолтанны къаны, бу Асолтанны – тапанчасы. Муну сени уюнгден алгъан милиция. Булар таманлыкъ эте сени туснакъ этме.

–Бир заманда да къолума да тутмагъанман тапанча. Ялгъан айтасан. Шону Асолтан оъзю шо гетеген гюн берген, оъзю къайттынча сакъла деп. Шо саялы о мени уюмде экени.

– Сен айтагъан бош –хабар. Дурусу –бары да язылып протоколда бар. Сен оылтурювчюсен.

–Бу вакъти болгъунча мени тутмагъан буса милиция, мен, гертиден де, болажакъ эдим оылтурювчю. Башлап сени оылтурежек эдим. Тек сен алдынлыкъ этип, мени туттурдунг. Шо саялы сав да къалдынг. Менден къутулсанг да, Аллагъыны къодусундан сен къачма болмассан! О сагъа етмей къалмажакъ гюнагъызын къанын тёкгенинг саялы!

– Сизин дагъы койде токъттама бажарылмай эди! Айтгъанны англайгъан адамлар тюгюлсюз!

— Шо сыпатынг булан халкъны бетине нечик къаражакъсан, күкай Солтанбек? Сиз яшыртгын хабагъан къанчыкъ итлерсиз! Эркеклер болма да болмагъансыз! Осаллар! Къайырмас. Дюнья чарны йимик айлана. Яманлықъны къодусу ята къалмай, аста юрой, чалт ете! Тутар бир гюн сизин де!

— Сен чи гёrmежексен ону. Сибирлерден сагъа дагъы къайтыв ёкъ!
Мен ону гъайын этгенмен! Бил!

— О да — Аллагъны иши. Тек сизин чи бетлеригиз кёмюрдей къара Аллагъны алдында.

Солтанбек къарсалай ва эшикге багъып:

— Къаравул! — деп къычыра. Къаравул гиргенде: — Элт муун. Янгыз камерагъа бегит. Бирев булан да ёлукъдурма! — деп, бек бувара. Къаравул Абасны алып гете.

Экинчи гюн эртерек Абасны къаравул туснакъдан чыгъарып, бирдагъы да Солтанбекни уьстюне гелтире. Ол янгыз олтура, Абасгъя яман тикленген.

— Гелдингми дагъы да алдым? Ойлашдынгмы? — деп сорай. Абас огъар тамаша болуп къарай:

— Ойлашдым. Гъали мен билемен не этме герекни. Сизин къавумну къырып тайдырма герек сав халкъны арасындан. Гъалиден сонг мен шону этежекмен, бажаргъян еримде.

— Эт, бажарсанг. Мен айтагъянгъа тынгла. Сен Лайланы къой! Ондан айрыл!

— Сен гъайгесен, пакъыр! Къарат оъзюнгэ! Оъзюнг де билмейсен нечик гъайгев экенингни. Не сейлейгенингни билмейсен!

— Къой деймен сагъа шону! — деп акъыра Солтанбек. Шо мюгълет Абас ону башына юмурукъ уруп, манг этип къоя. Экинчи ургъунча къаравул артындан таба Абасны оърге гётерилген къолун тута. Сонг бирдагъысы да гелип, къолларына бугъяв салалар. Солтанбекге къарап, сув берип айыкъдыралар, шанжалгъя олтурталар. Ол эсин жыйып болмай хыйлы къала. Бираз эс жыйгъанда, турма сююп гъитине, тек башы айланып шанжалгъя янгыдан олтура, агыллай, бир затлар айтма къарай, болмай, башын ари-бери силлей. Къаравуллар Абасны алып гетелер. Бираздан Солтанбекни янына Коваленко ва комиссар Петров гелелер. Булар Солтанбекни гъалын ойлап, ону ял алма уюне йиберип, тройканы ишин артгъя салалар.

Кюю бираз къолайгъя къарагъанда, Солтанбек оъзюню гъакъында ойлашма башлай. Сонг ону юрegin къоркъув елей: «О Коваленко инанма ярайгъан адам тюгюл. Балики, биз этген ишни билсе, ол чу мени сибирге йибережек бир затгъа да къарамай. Магъя илинмеге себеп тапмай тура кёпден берли. О сагъа неге урду? — деп сорап йиберсе, не айтма боламан? Бир зат да. Абасгъя сораса чы, ол бар затны огъар айтып къояжакъ. Сонг ишге янгыдан къарап лажакъ. Атамны юрту йылай, Асолтанны иши ачылса, Не амал этип де, авруйгъан болуп къалма тарыкъ. Гъукмуну да олар оъзлер гессин огъар ва оъзлер охума да охусун. Мени къошмасынлар, — деп, Солтанбек докторну чакъырта, бек агыллай, гёзлерин терс-терсine айландыра, акъыра. Доктор бугъар сорай туруп, тептерге бир хыйлы затлар яза. Сонг Солтанбек оъзюню янына оланы экисин де чакъырта. Олар гелгенде, адамны языгъы чыгъардай осал сейлеп:

— Шу ишни оъзюгюз битдиригиз, уьчюнчюгэ биревню де алып, — деп тилей. Олар да рази болуп гетелер.

Абас буса туснакъда янгыз къалгъанда, оъзю тюшген гъалны гъакъында ойлаша: « Мени гъалиги гъалымда не этмеге бажарыла. Булагъа айтсанг, тамгъа таш ургъандай къакълыгъып тая. Сёйлеп сёзню зая этме де тюшмей. Оъзлер этме сюйген затдан булар таймажагъы белгили. Биревню де мени булан ёлугъуп хабарлама да къоймажакълар. О да ачыкъ зат. Къарагъанда, ишни Аллагъыга тапшуруп къойма герек. Дагъы ёл къалмай. Аллагъ оъзюню тюз гъукмусун оъзю этсин булагъя. Уйдегилеге сама билдирме кюй болса, яхши болажакъ эди. Олай адам да къайдада? Мунда иман барлар жыйылмай. Бары да сатывчулур». Абас бек пашман болуп турагъан вакътиде, камераны эшиги ачылып, кёкден тюшгендей болуп, Исрапил геле. Къаравулчу: «Беш минут. Булар жыйында. Билсе башымны алажакълар! Чалт болугъуз!»—деп, камераны чуюлеп гете. Абас адай, сонг бек шатлана, къысып Исрапилни къучакълай.

—Аявлу инишкам! Сен де мунда къайдан гелдинг? —деп сорай ону бек къучакълап, тёшюне баса туруп.

—Сени гёрме гелдим. Эки гюн бола шу яшгъа тилемен. Гъарангъа беш минутгъа къойду. Бек къоркъа булардан. Сен нечиксен? Не гъал?— деп сорай ол. Чалтлыкъ этип Абас:

— Герти. Гъаллар бузукъ. Магъа мундан чыгъыв ёкъ. Уйдегилеге айт. Асият, Лайла яшлар да булан анамны янында биригип турсунлар. Бир амал болуп, къутулма бажарсам, оланы мен табарман. Асолтанны Солтанбек ва ону сюркюччюлери оълтюргени мекенли. Тек мен олагъа бир зат да этме болмайман. Мени сибирге гъайдажакълар. Инювюм, аявлу инивюм, къаранғы гече тувгъан гюнню йимик шавласан сен магъа. Аллагъ сагъа рази болсун. Гъали оълсем де къайгырмайман. Юрегимден таш тюшгендей болду сени гёрюп ва сагъа инг герекли ойларымны айтып. Барына да салам. Аллагъ буюргъан буса, бир чи гёрюшербиз, сав къалсакъ!— деп, алгъасап оъзюню бары да айтма сюйген затларын айта. Исрапил де:

—Не яхшыдыр, мен гече къалып да сени гёргеним. Уйдегилеге талчыкъма, бизге болгъан болажакъ шолагъа да. Биригип туражакъбыз. Бизин орамда да болур бир гюн байрам!— деп, сёйлей турагъанда къыжыллап эшик ачыла, къаравул гирип: «Битме къарагъыз. Заман гете!— деп билдири. Булар къучакълашып, оъбюшюп, савболлашалар. Исрапил гете. Абас шатлы гъалда темир кроватгъа олтуруп: «Уллу шюкюр Аллагъыга. Булагъ насиp де бола экен! Не бек тизив къуллукъ болду. Гъали мен парахатман. Гъали булар булан писиревсюз сёйлеме боламан, — деп шатлана. Оъзю туснакъ уйде буса да, юрги бек къуванчлы.

Арадан дагъы да бир сагъатлар оътиоп, Абасны артындан къаравулчу гелип, муну алып гете, бир башлап, къолларын да бугъавлап.

Сорав алагъан уйге гиргенде, олтургъан учевню арасында Солтанбекни гёрмегенде, Абас тамаша бола, тек бир сёз де айтмай, орталыкъда токттай. Олтургъанланы бириси туруп, къолуна кагъызын алып охума башлай. Хыйлы ялгъан сёзлени охугъан сонг:

—Шо жинаятчы ишлер саялы Алиев Абас Оълмесни уланы йигирма йылгъа туснакъ этилининп, сибирге гъайдала. Бу тёре дагъы алышынмай яшавгъа чыгъарылма герек,— деп охуй. Сонг Абасгъа багъып:

—Англадынгмы?— деп сорай. Абас да сабур гъалда бираз иржайып:

— Англадым, жинаятчылар эркинликде, гюнагъызылар такъсырлантъян! Бек тюз гъукму, — дей.

—Бу сёзлеринг саялы сагъа бирдагы беш йыл къошула!—деп къычыра, атылып эретургъан Коваленко. Абас бираз кюлемсиреп:

—Савбол, —дей сабур гъалда. Олар учевю де къызырып къып-къызыл бетлери де булан, бугъар къарап, муун гъалын билмей, гъайран болгъан күйде къалалар. Ва къаравулну чакъырып:

—Элт муун туснакъгъа. Гече гетеген ятапгъа къошугъуз. Бек сакълагъыз. Бу къавуплу адам!— деп буваралар. Шолайлыкъда, Абас, ятапгъа тюшюп, Сибирь деген ерлеге йибериле.

Юргъа етишгендокъ, Исранил къурдаши Гъамит булан Патиматлагъа барып, оъзю билген бары да затны олагъа тёкмей-чачмай айта. Оъзю оланы бир де янгыз къоймажакъгъа сөз бере.

Онда буса – къайгъы, яс, йылав. Адамлар геле, къайгъырышалар, Асолтангъа яс этелер. Абасгъа буса языгъы чыгъып, хабарлайлар. Амма бирев де буланы гюнағылы гёрмей. Бары да бу ишни башгъа бир намартлар этгенни билелер, тек белгили бу адам деп гёрсетип де болмай къыйналалар. Патимат буса, ана бёрюдей къайгъырып яс эте, гиччи балаларын бавруна баса, Асият булан Лайланы къучакълап толгъуй.

**Гёзлеримни чыгъармай, нюрюн алдыгъыз,
Яшларым оълтиюрюп, кёрге салдыгъыз!
Булай намарт дюнья тарыкъмай магъя,
Намартлар герекмей сав яшамагъя!**

**Яшларымдан сююнюп, тоюп болмай тура эдим,
Оланы уйретмеге тюрлю ойлар къура эдим.
Ачлыкъ булан тарчыкъгъа къаршы турма къарадыкъ,
Къыйналып яшасакъ да, бал-къашыкъдай тура эдик.**

**Яшларым етим къалды, аталарсыз оъсежек,
Эркелеп бу яшавну бир татывун билмежек.
Етим къысмат шолайдыр, йыракъдан бозарагъан,
Гъар кимге тилен къарап, бермесе, къызарагъан.**

**Аллагъыр рагъмуну еси, гъар затны етдириген!
Осал болмай, къасткылып, ишлегенге береген.
Халкъ булан бирче болгъан къара гюн де байрамдыр!
Гъар бир ниъмат Аллагъдан, юргинг Огъар бакъдыр,**

— деп, сарнай туруп, ясгъа гелгенлени алгъышларына къошуулуп, йылай. Гелгенлер де оланы атларын эсгерип, олагъа бек языгъы чыгъып сёйлейлер. Бу ишлени этгенлени бек яман сёгелер, олагъа не балагълар да ёрап, къаргъай туруп, сарнап йылайлар. Шолайлыкъда жума гете, ай гете. Яс буса битмей. Ону уйстюне дагъы оылгенлени яслары да къошула. Халкъны мунглу яшаву шолайлыкъда юрюп тура.

Патимат Асиятны да, Лайланы да оъзюню янына чакъырып:
—Къызларым, мен айтагъангъа тынглагъыз. Аллагъ бизге бу авур намусланы гёттерме буюргъандыр. Огъар гъалек де болмагъыз. Бетеринден Аллагъ сакъласын! Асият сен уй-палтарынгны да алып бери гелип, бизин яныбызыда

ерлеш. Бирче турсакъ, бизге барыбызгъа да тынч да, рагъат да болур. Бизин гъали айрылма ерибиз ёкъ. Яшлар да бирче оъссюонлер. Мен олагъа къара-жакъман, сиз ишлерсиз. Асолтан булан Абас шону бек арив гёрер эди,— дей. Булар йылап, къучакълашып, шогъар ярашып, бирче яшап къалалар.

Арадан бир-эки гюнлер гетгенде, Лайла Асиятгъа:

—Мен уйге барып. Атама бир- эки сёз айтып гелме сюемен, — дей.

—Барма. Ол сени онда къойма сюежек. Шону булан эришме, — дей Аси-ят.

—Ёкъ. Олай бир зат да болмажакъ. Мен бек сабур кюйде, оъзюм шо ожакъгъа дагъы бармажакъны айтажакъман. Мен ону намарт ишин билегенни де билдиражекмен.

—Сабур айт. Къарсалама. Гъали ондан пайда ёкъ,— дей Асият.Лайла гете.

Солтанбек Лайланы гёргендокъ:

— Яхши этдинг гелип. Яшны алыш гелгенмисен?— деп сорай.

—Гелмегенмен,— дей Лайла.

—Бар, алыш гел. Сен дагъы онда бармайсан! — деп, Солтанбек къатты сёй-леме уруна. Лайла сабур гъалда:

—Атам. Магъа тынгла чы. Сен башында да туруп этген бу намартлыкъны мен де, сав дюнья да биле. Элни авзу элекдир. Оланы экисин де сиз оълтур-дюгюз. Гъалиден сонг Лайла деп къызы болгъан деп айтмассан. Бу ожакъгъа мен дагъы гирмежекмен. Савбол, ата болуп ожагъымны бузгъанынг саялы,— деп, Лайла, эшикни бек де уруп ябып, чыгъып гете. Артындан Солтанбек:

— Гъей гъайгев! Къайт деймен мен сагъя! Сени мен Къазийге берме сёй-лешгенмен!— деп акыра. Лайла буса, абзардан чыгъа туруп:

— Савлай гёмдюрер эдим оъзюмню оғъар баргъанча!— деп гете. Арадан эки гюн гетип, къушлукъ вакътиде Къазий эки къардаши да булан Лайлалагъа геле ва эшикден гирив-гиривюндөн башлап:

— Лайла, тез тюш алдым! Солтанбек сени магъа берген. Гетебиз мун-дан!— деп гезинип акыра. Уйде Патимат, Асият ва Лайла барлар. Яшланы кириндирип туралар. Лайла ачувланып:

— Гъей, саякъ ит, сен кимсен магъа буйрукълар бермеге?. Мен чи авлетим де булан яшап турагъан Абасны къатыныман! Чыгъып лагъ шундан, саякъ ит!— деп, сёз къайтара.—Мен гёрсетермен сагъа ким экенимни!— деп къычырып, Лайла столда суvu булан турагъан графинни алыш, силлеп, Къазийни лап мангалайына гючю бар чакъы ура. Къазий, къангъа да батып, шо ерде ларх деп йыгъыла. Ёлдашлары ону сермеп алыш, абзардан сюйреп чыгъаралар. Халкъ жыйыла, къавгъалайлар, бу эсирип гелгенлени сёгелер. Шондан сонг Къазий бир ай орунда ята.Оғъар бирев:

— Лайланы алма бармаймысан?— деп сораса, ол башын чайкъап: «Къой, аллагъисен! Бармайман! Ондан магъа башым аявлу!— деп къол силлеп къоя. Ол дагъы Лайланы атын да эсгермей.

Арадан дагъы да бираз заман гетип, районда дагъы да бир уллу иш бола: Бир гюн эртен танг намаздан Солтанбекни гиччи уланы Абрек гелип атасына, бир де этмеген затын этип, яман урушма башлай. Ол, бек къазапланып, атасына:

— Сени авлетинг болмагъан болгъай эдим. Халкъны бетине къарап болмайман. Мен дагъы бу ожакъгъа абат алмажакъман!— деп , атасыны сёйлевионе де къулакъ асмай, эшикни уруп да ябып, чыгъып гете. Адап къалгъан Солтанбек, не этежегин билмей, тез атын ерлеп огъар минип, орамгъа чыгъа ва бир де этмегенин этип, хапарсыздан атгъа яллатып къамучу ура. Ат еринден атылып, алпыллап чабып йибере, баргъан сайын юрюшон къоша. Орам башгъа булар да етише, орта орамгъа чыкъгъандокъ, сол якъдан гюрюллеп машин чыгъа. Ондан дагъы да бек уъркюп ат онггъа атыла ва оъзюню уъстюнде олай да гъарангъа турагъан Солтанбекни аркъасындан пырхытып йибере. Солтанбек, бир керен айланып, къапу алдагъы очар ташгъа онгайсыз тюшюп, эсин тас эте, манг болуп къала. Халкъ жыйылып, Солтанбекни ташдан алалар, шолар ону районгъа алып да гетелер. Ат буса шо къачывунда къачгъан күйде тас болуп къала. Болгъан ишни эшитип, Лайла булан гиччи уланы Абрек де больницағъа Солтанбекни гёрме барадар, тек доктор: «Кюю бек бузукъ», — деп, гирме къоймай, уюне къайтара. Солтанбек буса бир нече гюндөн эс таба, тек санларын-аякъларын оъзю ес болуп болмайгъанын англай. Докторлар огъар: «Ташгъа онгсуз тюшгенде, аркъа сюегинг бузулгъан, шо саялы аякъларынгны юрютүп болмажакъсан,— деп яман хабарны билдирилер. Гертиден де, Солтанбек оъзюню аякъларын бир күйде де гъис этмей. Чархыны белден оър ягъына тийген затны гъис этегенин англай ва докторгъа:

— Аякълагъа не этме бола?— деп сорай. Докторгъа тынглагъанда, гъалиден сонг оъзюню къалгъан оъмюрюн ятывда йибережекни англай ва бу гъал ону бек гъалек эте. Даим жагъ күйде юрюп тургъан адамгъа бирден орунгъа байланып къалмакъ — бек авур иш. Солтанбек шогъар разилешип болмай. Ол огъар кёп къыйнала. Яшлары да ону янына чакъда бир гелип, бираз туруп гетелер. Ону авлетлери булангъы аралыкълары да, шо чархыны яртысы йимик бек бузулгъан. Шо да ону яман гъалеклендире. Ол, гъатта къутуруп гетеген гъалгъа тюшө, тек болуп битген ишге этме амал ёкъну англап, тынып токътай ва терен ойлагъа бата, гёрме гелген адамлар булан да сёйлеме сюймей.

АСИЯТ БУЛАН ЛАЙЛАНЫ КЪИЙЫНЛЫ ГҮОНЛЕРИ

Анасы сав заманда Лайлагъя: «Къызым, билип къой. Яшав дандерек йимик, чар йимик айланып тура. Бирден сагъа о терсинден бакъса, тартынма, башынгны тас этме, гъалек болма, эс тапма къара, сабурлугъунгну сакъла», деп айта болгъан. Ана айтгъан сёзлер герти болуп чыкъгъанда буса, шоланы уъстюнде ойлаша ва оланы терен маънасын англай. Буса да бурай болуп башына тюшген артыкъ авур намуслар ону адатып къоя. Баш вакътиде чи ол оъзю не этегенин де билмей, нечик буса да юрюп тура. Къолда гиччи яш, тувма заманы ете турагъан бирдагъысы, болгъан ишлерден сонг авруп ятгъан къайнанасы, Асиятда да шогъар ошап турагъан дагъы да авур гъал — булар бары да яш къатынгишини чи нечик де, чыныкъгъан эрни де адашдырма бола. Лайла оъзюню гъалын Асиятдан яшырма къарай, ол буса муну аявлап,

чыдама къаст эте, тек экиси де бир йимик авур къыйынлыкъыгъа тюшгенин билсе де, мюкюр болмай айланалар. Янгыз къалгъанда йылап, юреклерин басылталар. Ондан да аз пайда бола. Хоншулардан, ювукъ адамлардан къайры кёмек къаравуллама дагъы ер де ёкъ. Гъар ағылюню де оyzлени кёп къыйынлыкъылары бар. Бары да адамлагъа яшав терсинден багъып турагъан бир татывсуз заманлар.

Шолай четим гюнлерде осал болмай къалмакъ – уллу къоччакълыкъ. Нечакъы чыдап турса да, бир вакътиде адамны сабурлугъу битип къалма да бола. Халкъ гъалиге сакъланып тура, осал болуп гёрюнмей.

Гюнлени биринде Лайла, оyzу де билмей, уйде янгыз къала. Шыплыкъ. Бирден ону эсине Абасны бет-келпети геле, ону сёйлейген, масхара этеген кюйлери гёрюнүп къала. Лайла шо гёрюнүшлерден сюоне, тек олар янгыз гёрюнүшлер экенни англагъанда йылап ийбере. Шо вакъти уйге Асият гире. Лайла буса йылавун токътатып болмай, ону къучакълай, йылавун яшырма да къарамай. Асият буса Лайланы аявлап къулачына ала ва:

—Йыла, къызыашым, уялма, юрингнин ач. Бизге гъали шо йылавдан къайры яхшылыкъ къалмагъан, шатлы гюнлени шайтанлар алды, шай этди, яш оымюрлер пуч гете, йылап сама юреклени язайыкъ, намартлыкъ этгенлөгө төрөн къабур къазайыкъ! – деп, оyzу де огъар къошулуп йылай. Бираз шолай тургъан сонг, олар сабур болалар, эсин жыялар. Токътап, бетин де сибирип, Лайла эретура:

— Таман къызыардашым, Асият, биз йылагъаныкъ. Бизин йылатгъанланы ясдан башы чыкъмасын! Яшлар бизин гёзьяшланы гёrmесин,— дей.

—Герти айтасан, аявлум, азизим. Биз гъали олар учун яшама герекбиз. Олар бизин тамурлар, бизин гележегибиз. Аллагы буюргъандыр бизге шулай, шюкюр оyzюне! – деп сабур сёйлей. Бир-бирине янтайып, къучакълашгъан гъалда булар бираз заман туралар. Буланы уьстюне эки де яшны къолларын да тутуп, абатларын аста баса турup Патимат да гире. Ол бек къартайгъан, гъалсыз болгъан. Буланы гёрюп, ол бек сюоне.

—Не арив тапдым сизин. Муна яшларыгъыз, сизин сагынгъанлар, барагъыз аналарыгъызгъа, – деп оланы онгара. —Не арив токътагъансыз, сизге яшлар герекмейми? Герекмей буса, хоншулагъа берейик.

— Не арив гелтирдинг буланы. Гъали эсгерип тура эдик. Сени гъалсыз этген буса ярай булар? – дей, Асият яшланы къучагъына ала турup.

— Мени чи олар тарыкъсыз ойлардан сакълап туралар. Ач болгъангъа ошайлар, кантыллап башладылар.

— Гъали болажакъ олагъа бары да зат деп, – булар яшланы къучакъларына алып, олагъа ичирме гиришелер.

—Бираз янтайып ял алсанг, буланы биз сакълажакъбыз, – дей Лайла.

— Сиз негер йылагъансыз? – деп къаныгъа Патимат.

—Абам, талчыкъма зат ёкъ. Бир затланы эсгерген эдик, хабарлай турup, – дей Асият.

— Яшлагъа гёrsетмегиз гёзьяшланы, оланы юреклерин сындырмагъыз. Йылавдан пайда ёкъ. Яшама къарама герек. Яшама! – деп, Патимат бираз къатты сёйлей.

— Бизин де шолай эсибизге геле, абам. Сен талчыкъма. Ял ал, – деп, Асият Патиматны аявлап тутуп, тёр ерге элтип ятдыра.

—Бираз юхлайым, —деп, ол янтая. Лайла булан Асият экинчи уйге гирип, аш гъазирлеме уруналар. Сютте тойгъан сонг яшлар да юхлап къалалар. Асият булан Лайла оызлени яшаву гъакъда лакъырын узаталар.

—Муна гъали, аявлу къызардашым Асият, сагъа да, магъа да Аллагъу Таала берген сююнчлю, шатлы гюнлени татыву битди. О ачыкъ зат. Биз оызлени кёп сюйген, оызлер де бизин сюйген аявлу адамларыбыздан чакъсыз-замансыз айрылдыкъ. Яш юреклеребиз сюювден тоймады, гёзлеребизни нюрлери сёндю. О гъакъ зат. Асолтан пакъыр оылтурюолген, аявлу Абасыбыз туснакълагъа савлай гёмюлген. Бизге гъали не къала бу яшавда?— деп сорай Лайла бек къайгъылы тавуш булан.

— Герти айтасан, азиз къызардашым! Яшав бизге инг яман якъдан бетин бургъан. Бу авур намус. Булай намусгъа ким де чыдан да болмай. Бизден де абагъа авур. Ол бизден, бизин насибиизден сююнүп, къуванып турға эди. Гъали къара огъар: гёзлери кепмей, олардан къайгъы таймай, дайм бизин гъакъда ойлаша, бу оыс турагъан яшланы да ойлай. Оланы уьстевионе, Аллагъ буюрса, дагъы да эки авлетибиз болуп геле. Олар бары да Патимат абамны юрегин тынчайма къоймай. Биз де шоланы ойлайбыз. Озокъда, къыйын барыбызгъа да. Не этме герекни де билмей къаламан, башым айланып,— дей Асият. Биразгъа булар ойгъа батып, сёйлемей туралар. Сонг тюпге саллангъан башын гётерип ол:

—Лайла къызардашым, бизге дагъы да къыйын болажакъ – къайгъы башыбызын елесе. Шондан къутулма герек бизге. Бары да сююнню биз авлетлеке бакъдырма герекбиз.

— Герти айтсан. Мен разимен. Башама ярамай бизге. Гъар ожакъда да бар намуслар, къайгъылар. Халкъ булан ягъ тутма тарыкъбыз. Яшланы оысдюрмө герек, олагъа кёп сююв тарыкъ, биз шону берип болабыз. Абабыз бизге кёмек эте, Аллагъ савлукъ берсин огъар.

—Гъалиден сонг йылав- яс, кант бизде болмасын,— дей Лайла

—Разимен. Аявлуларыбызын буса, дайм яхшы яндан эсгерейик! —деп къоша Асият. Шолай дыгъар этип, бираз рагъат болалар.

(Давамы бар)

Драматургия

Муса ШИХАВОВ

ТАКЪА
(Давамы)

УЛЬЧЮНЧЮ ГЁРЮНЮШ

Психологнұ кабинети.

Психолог

Батав... Батав!؟ Фабриканы ессиси?

Рая

Дюр, тап оъзю...

Психолог

Кёп боламы кепсизи?

Рая

Авруй десем, ялгъан болур... тайышгъан.
Ожакъда дав гъар аллагъны гюнүнде.
Тюнегюн чю аз зат къалды оылтурме
Хынжал тиреп сакъалымны тюбюне,
Муна, къара, гызы къалгъан гъали де.

Психолог

Болмас хари!?

Рая

Воллагъ - таллагъ, герти зат.
Гъакъылы ёкъ сыяр чакъы оймакъга.
/кисесине акъча сала/
Бола бусанг ийбер ону Бойнакъга.

Психолог

Да... ой салдынг... /Бир янгъа/
Тазалыкъ ёкъ къастында.

Негъакъ тюгюл гёпүртгени кисемни.
Сюе ону къабур къазмай басдырма.
Эшигме чи эшиггенмен ойзюм де,
Зиян отгъа ойтмегенде чалгъысы,
Гетип къала дейлер ону къалкъысы.

Рая / ягъагъа/
Не буса да шекли къарай, онгмагъыр.
Аз гёрдюю? Къыйын адам англама.
Герек мунда башгъа къайда къоллама.

Психолог /ягъагъа/
Саякъ итлер гезесе де ичинде,
Гирген йимик гырюю къызыны кебине,
Бою-сою юрегимни гемире. /Раягъа/
Бу ишлени ушатармы эркегинг?

Рая
Гъай, ону да эрекек деп бир аты бар.
Шиша гёрсе, яр башдан да атылар.
Аварасы ёкъ гелиндэй ожакъда,
Кеплик булан къыдырывну ушата.

Психолог/ягъагъа/
Муна кишмиш...гюнағ къолдан къутгъармакъ.
Сыпгъырылма сюймейгендэй ойзю де.
Ари-бери юрюп чархын гёрсете.

Рая
Не иссидир хари.../Эзивюн ача/

Психолог
Муна, салкъын сув...
/Психолог сув стаканны узата. О тюшюп увала.
Уватылгъян гесеклени алма Рая иеле. Психолог ону
къолун тутуп тургъузада/
Шу къоллагъа чёп жыйдымакъ гюнағ иш./Къолун ойбе/
Юрегимде гъалеклик, айт, бу не иш?
/Рая ону къолун тёшионе сала/

Рая
Къолунгну сал...къаным къайнай. Башым манг.
Сеникимен, сеникимен, сойгеним.

Психолог
Токъта, токъта, эшик ачыкъ, чюйлейим.

Рая

Билмей эдим булай сутур экенни,
Амма харжым къайтажагъы мекенли.

ДЁРТЮНЧЮ ГЁРЮНЮШ

Батав башын тутуп ари де, бери де юрой.
Къутукъыну хотгъап дарман иче.

Батав

Тангдан берли башым тюгюл меники.
Артыкъ этип къойгъанмандыр, балики.
Ондан тюгюл. Башым негъакъ аврумай.
Шу къавумдан ярай не де гёзлеме.
Бергенми экен дарман къошуп чайыма?
Яда буса барамандыр тайышып.
Къомурсгъалар хотгъанып баш майымда
Гъакъылымны излейми экен?

Сюек

Къыйналма,
Ёкъыну тапмас. Тапса, уллу даражада.

Батав

Сагъа кюлкю... Хах болгъанда аз заман
Бу гече де мен тюш гёрдюм тамаша.
Айланамда къара булут... уystюмде
Саркып уча... уча ...

Сюек

Не зат?

Батав

Сынажа...
Къанатларсыз уча... уча айланып.
Бир бийикден, бир де тюшүп алаша,
Къалкъып токътай... сюегендей миндириме.
Эсге салып гиччи яшны гъайлегин.

Сюек

Гёр, ахырат арба гелген артындан,
Устьевюне, кыдыртмагъа теп-тегин.
Минмес экен тамашагъа сама да.

Батав

Онда яхши экенгеми, огъураш,
Сен ойзюнг де ахыратдан къачгъанынг?
Не буса да къайтмагъа чы сюймайсен.

Кавсар /иржая туруп, Кавсар геле /
Аявлум, айт, сен ким булан сёйлейсен?

Батав

Ажжал булан, гёрюнеген тюшомде.
/Кавсар дёрт янгъа къарай. Эрин къучакълай/
Сенден къоркъуп учду...

Кавсар

Юсуп пайхаммар
Яхшылыкъыга ёрасын! Тюш – тюл тюгюл.
Тюш де тюгюл тюш, сенсиз

Батав

Гый, уштукуул...

Кавсар

Эсингдеми алма терек мазаллы?
Биз тюбюнде ёлугъа деп эшитип,
Пырхытгъаны атам гесип тюбюнден.

Батав

Тек терекни гесген болгъан иш этип,
Сыр чечсин деп тёнгегинде олтуруп.
Къучакъланы сююв булан толтуруп,
Не билсин сыр чечегенни янтайып.

Кавсар

Вуя хари, эсингдеми, Кумсият,
Сагъа кагъыз язагъаны мен болуп?
Сени сююп бара болгъан манг болуп.
Сен де хантав турмадынг, гъай, гёк берю./кюлэйлер/
Бираз къалдым къутгъармагъа къысымдан.

Батав

О гъали де эсгере дей унутмай.

Кавсар

Къолларына сюртюп турсун урлукъ май.
/Кавсарны артына гелип Сюек эретура. Батав
огъар гетсин деп икрам эте. Ол гетмей./

Сюек

Унтулгъан бар зат, гъатта юмурукъ.
Хынжал да, сен ойнатагъан, сувуруп.
Тюнегюн чю дюр эдинг бир аждагъа.
Бүгүн кимсен? Бишпапайсан баягъы.
Йылан чыкъгъан отбашынгны ичинден.

Тез тюшюрер къолларынгны бичимден.
Сен сакъ айлан, чырмамасын башынгны.
Гылла гючлю юмурукъну гючюнден.
Бу, илбисден къуллукъ алгъан.

Батав /Кавсарны теберип ягъағъа тайдыра/
Гыы, таман!!!

Ахыр гезик сабурлугъум сынаисан.
Тазаны да бёлейсен сен палчыкъя,
Къараны да къурум булан сылайсан.
Лагъ, гёз алдан!

Сюек

Къой, гъазирлик гёрейим,
Алгъамына, сенде оылген гъакъылны.

Батав /оъзюне сёйлей деп Кавсар тамаша болуп къарай/
Сабурлугъум битди. Битди чыдамлыкъ.
/урма зат излеп чаба/
Окълав сама ёкъму башын янчмагъ...
Бир токъта чы...

Кавсар

Вуя, не этдим, къарагюн?
/Батав ич уйгэе гире. Кавсар яшынып къарай./
Тоба, тоба, онгарылды тюбекге.
Къачмасам, бу кем этежек биревге
Ожакъадагы адамланы санавун.
Гъейлер, кимни чакъырайым кёмекге?
/Эшикден чыгъа турагъанда Рааягъа уруна/
Аллагъисен, гирме, Батав къутургъан.
Оылтурежек. */Къыргъа чыгъып, эшикни яба /*

Раяны тавушу

Гъейлер, кёмек этигиз!
Бирев ёкъму шону тутуп байлама?

Эркек тавуш

Я, не болгъан, чечилгенми итигиз?
Шонча шолай негер къачгъан бетигиз?

Раяны тавушу

Байлавундан къайын атам чечилген,
къырма тура аптаматын бакъдырып.

Эркек гишини тавушу

Кёп болады къутургъаны битигиз ,
бирев салма герек эди низамгъа

Шонча сабур, шонча яхшы Батавну
Бажаргъансыз сабурлугъун таптама.
Къоркъунчну да бар пайдалы татыву.

Раяны тавушу

Гъей, гиши, гъей, сен тарыкъсыз гъаплама,
Мен де тилни илмегенмен къакълама.
/Батав тюбек булан чыгъа/

Батав

Менде гезик кюлемеге, тербенме.
Тартышыгъыз гъали сен де, кюкорт де.
/Сюекге тиреп тапанча ура. Атылмай. Сындырып тютюгюн тергей /
Терс гёзюнден къарай магъя тютюк де.

Сюек

Тюбэгинг бош, юрэгинг бош, башынг бош.
Ич душманны сагъа къарап гёнгю хош.
Тюз сёзлени айтса да бал яларынг,
Яшавунгдан мен ёкъ болсам, унутма,
Солтан болмай, даим ултан боларынг.
Сен оьзюнгде тас этгенсен оьзюнгню.
Ким де бураг сюйген кюйде къулагъынг.
/тюбекни тахгъя ташлай. Къутукъдан дарман алып иче.
Башын тутуп биревю уйге гире/

Батав

Къой, тилеймен, гет дюньядан улагъып.
/Рая эшикни ачып, ябып бир нече керен къарай.
Уйге иелип гирип, Кавсарны чакъыра/

Рая

Шыплыкъ...

Кавсар

Оьзю къайда?

Рая

Воллагъ, гёрюнмей.
Тюбэги чи муна, сакълай диванны.
/Рая киритни тешигинден къарай/

Кавсар

Гёрюнеми?

Рая

Айландыра зувгъанны.
Эринлери ишлей, чыкъмай авазы.

Кавсар

Алда чы о биле эди кёп дуаны.
Унутмагъан экен. Азиз Аллагъым,
Рагъму салгъын юргине Батавну.

Рая /ягъагъа/

Гьейлер, эркек аявлу экен бугъар да.
Къаргышиындан къакъылыгъа эдинг тюнегюн.
Алышдырма, Аллагъ, муун гъакъылын.
Мен башлагъан ишни тюз эт ахырын.
Аллагъума амин! /Кавсаргъа/Къара, о күлөй.

Кавсар

Негер күлөй?

Рая

Күлөйдир оъз-оъзюне.
Яда жинлер гёрюнедир гёзюне.
/Экевю де ягъагъа тая. Батавну тавушу эшиитиле/

Батавну тавушу

Слушай мою команду! Осколочно- фугасным
Заряжай! Прицел сорок. Огонь!
/Уйден савут-саба сынағъан тавуш геле.
Экевю де эшикге чаба. Кавсар тешикден къарап, башын тутуп,
тахда ята. Рая, авзуна сув алып, бетине себе.
Сотав геле. /

Сотав

Гыы, не болгъан? Не къавгъадыр янгыдан?

Рая

Атагъызыны гайгевлюгю янгыргъан.
Узакъ къалмай гелме герек докътур да.

Сотав

Тюбек не эте мунда?

Рая

Сора атанга.
Бугюн тюбек, хынжал эди тюнегюн.
О уйде чи гаубица атыла.
/Психолог геле /

Психолог

Сизми эдигиз чакъыргъан?

Рая

Дюр, биз эдик.

/Ол столгъа чемоданын сала. Раягъа икрам эте.

Гёзелдириклерин, чекючөн сыйтай. Сотав оғъар ювукъ барып къарай. Психолог ишин башлай./

Психолог

Онггъа...солгъа... Тартамысан халтаны?

/Сотав башын чайкъай/

Олай буса, чанчасан.

Рая

Гъей, о тюгюл,

Авруйгъаны онда, бусу – гезикде.

Муна тюбек, гъаран алдыкъ къолундан.

Башыбыздан тайдыр ону тезликде. */Психолог ич уйге гире/*

Кавсар

Воллагъ, негъакъ оюш-къуюш этилмей.

Бир гюн алда тувгъан шу къыз шайтандан.

Енгсе тийген булан яман енгилмей.

Рая

О, Тенгирим, не де геле къолунгдан.

Шо темтекни тайдыр мени ёлумдан.

Гъали сама олтурт ону еринде,

Гъакимликни татывуна къарайым.

Тарыкъланы айланагъа тартайым,

Магъа къаршы тургъанланы...къырайым.

Аман, Аллагъ, сен етдиргин муратгъа.

/Сотав ону ягъаагъа тарта/

Сотав

Оълсем тюгюл кююм ёкъ, бир дозагъа

Акъча бер...

Рая

Ёкъ. Къара, атанг не гъалда.

Сотав /ягъаагъа/

Кисесинде муну кирпи къозлагъан.

/Психолог чыгъа. Кавсар алдына барып соравлу къарай/

Психолог

Гертиден де, авруй сизин эригиз.

Огъар тарыкъ яллыкъ. Сонг да адамгъа

Тиймесин деп заралы, аз замангъа

Халкъдан айры сакъламагъа борчлубуз.

/Телефон сёйлей/

Дюр, гъалиге сабур, алып гетигиз.

Талашмагъа бакъса, укол этигиз.

/Батав чыгъя. Эки халатлы гире./

Батав /Раягъа/

Бу - низамсыз дюнья . Башы айлангъан.

Ойнай мени хабып, чайнаң, тюкюрюп.

Алгъасама, мен туварман янгыдан.

Шо палчыкъдан, сен абурум боягъан.

Сонг яманлыкъ ойлешермен гъавайын.

/Алып гете. Психолог Раяны ягъағъа тарта/

Психолог

Къайтарып да болагъанны унутма.

Мен бүн де ишдемен геч болгъанча.

Рая

Мен яшайман ёлугъувгъа умутда.

/ягъағъа/

Бирев завхда, бирев буса – хамутда...

БЕШИНЧИ ГЁРЮНЮШ.

Кавсар уй къуллукъгъа айлана.

Кавсар

Эри гъайгев... эри гъайгев... о гъайгев

болгъан булан мен савман чы. Магъа да

Терс къарайлар. Нече бардым гёргемеге,

Бираз къолай буса, уйге гелтирме.

Адам гёрсе, оылтюргемеге чаба деп,

Амалсызын гёргеме сама къоймады.

Бизин булан яшав оймакъ ойнады.

Гелинлерден тюзелмедиим. Уланлар

десенг, бири иче мююш - мююшде,

бири – чайнай туснакъ уйде сухари.

Бар эди бир гүнleriбиз... яхари

Аллагъ шулай къыйнама мен не этгенмен?

Яшав гене бургъанчагъа къулагъым

Гетейими экен, гъейлер, улагъып?

Уйй-абзарны сатып тайсам гёз алдан?

Адам да бар сатма, хоншум гёз салгъан.

/Рая ва Ят адам геле. Ят адам уйге тергевлю къарай/

Ят адам
Бу къатын ким?

Рая
Уй къуллукъчу мундагъы.
Къулакъ асмай къара гирип айланып.
Бу уйлени атам къургъан къыйналып.
/Ят адам ич уйге гире/

Кавсар
Бу да кимdir?

Рая
Адам, уйлер алагъан.

Кавсар
Токъта, токъта, къой чу эсим тапмагъа.
Кимdir айтгъан мен сюе деп сатмагъа?

Рая
Бар зат арив болажакъ, бир къарап тур.

Кавсар
Аллагъ...Аллагъ... мен англамай тураман...

Рая
Бу къалалар сагъа негер тарыкъдыр,
Алып арив секция да бир уйлюк,
Гийирип бир эреккни де къошунга,
Хан тёшелип яшасанг оъз хошунга.
Ондан сонг да кёмек герек яшынга.
Заманында етишмесе манчысы,
Судья сюе ону узакъ яшырма.
Уйлеримни сатдым... о да етишмей.

Кавсар
Аллагъисен...

Рая
Пакъыр затман башыма...
Мен этмесем, сени гъайынг, ким этер?
Сатып тайдыр. Яша ятып, онгача.

Кавсар
Аллагъисен...вай, ойлейим ангынча.
Гъай, биябур! Гъай, шюркюю! Гъай, шарка!
Ким ихтиир берген сагъа сатмагъа,
Къаным къусуп къургъан уйню-ожакъны?

/Ят адам ич уййден чыгъа/
Чыкъ буссагъат!

Рая

Тынглап турма, тайышгъан.

Кавсар

Не зат?! Кимдир тайышгъан? Гъай, сув йылан!

Рая

Сенсен, мама, сенсен... */Кавсар ич уййге гире/*

Ят адам

Вая, анангмы?

Рая

Ол къайнанам, къайын... къайнар къазангъа
tüшгюр. Къулакъ асма. Уйлер нечиkdir?

Ят адам

Ярап. Амма тайдырмасанг эллийин,
Сёйлешмеге болур бизге бек къыйын.

Рая */Къолтугъундагъы сумкасын гёрсете/*
Акъчаны тез тыгъа бусанг къолтукъгъа,
Тайдыраман эллий тюгюл, артыкъ да.
/Кавсар тюбек алыш чыгъа. Оланы алдында
тюбекни сындырып, патронлар сала./

Кавсар

Бу – эринге терен къую къазгъангъа.
Бу – соравсуз уйге аякъ басгъангъа.
/Ят адам столну артында яшина. Рая артынерли юрой/

Рая

Мама, мама, аллагыисен, гечип къой.
Биз чи арив яшагъанбыз эришмей.

Кавсар

Бош такъанга сени гюлле етишмей.
/Тюбекни экиге миндире. Рая артынерли йыгъыла
ва дёртаякъланып эшикке онгарыла. Кавсар ону артына
тебе. Рая эшикден чыгъа. Янгыдан эшик ачыла./

Рая

Гъай, къарт чочкъа, жазаланып жан бергир,
Такъангда ёкъ, мундан сама гъакъыл ал.

*/Артын гёргете. Эшикни яба, тек янгыдан ачыла/
Туснакъдагъы уланынга чакъы да ал.*

Кавсар / ят адамгъа/
Чыгъып олтур, батдырынгмы иштанынг?
Гёрюнюшонг – батыр, кюкай ич янынг.
Патронлар бош, не бар мунча къоркъмагъа.
*/Ят адам хырындан-хырындан сыпкъырыла.
Тюбекни ич уйге салып чыгъа. Уллу сумкасы булан
онгсуз гийинген Хабиб гире./*
Вуя, балам, не этдинг?

Хабиб
Къайтдым, къаным сувуп, ата ожакъыга.
Бары затны къоюп...

Кавсар
Къайтма герекни
О маткеге ёлукъынлы биледим.
Бу ахшамгъа болгъандыр да билетинг...
Гъай, балам, шу даражагъа етмеге
Сени не зат борчлу этди? Бу не кюц?
Тиленчи де къолай сенден. Бу не уьст?
Къайда сени яшавдагъы менлигинг?

Хабиб
Мама, къой да... бер дагъы бир шишагъа.

Кавсар
Аман, сени чирип къалсын мийлигинг!
/Сибиртки алып, артындан чаба./

АЛТЫНЧЫ ГЁРЮНЮШ

Психбольницаны бир бёлюгю.

Биринчи дели /Экинчисине сёйлей/
Бары наслыкъ эшикни къыр янында.
Онда таза юрегимни писледим.
Онда тилге – туснакъ, мунда – эркинлик.
Бу – шых уьюм, бу – даймлик женнетим.
/Башгъа делиге багъа/
Билемисен, адам нечик яралгъан?
Аллагъа бизин чыгъармагъан къойнундан.
Къаркъаrasын загъмат булан алдатып,
Адам къайтгъан – деген Дарвин – маймундан.

Биз къачабыз ишден, излеп енгиллик.
Авлакъ ишде адам ишлей сенексиз.
Заман, къурдаш, терс юрюме башлагъан,
Биз янгыдан маймун болма герекбиз.
Амма мунда чырпы да ёкъ оырленме,
Нечик маймун болажакъбыз терексиз?
Табиатны биз гелербиз эбинден.
/Атылып ёлдашыны аркъасына мине. Сонг тюшюп,
ону башындагъы жсанланы чёллеп, ашайгъан бола.
Сюек чыгъа./

Сюек

Хуртуядай турмай, чыгъып кебингден
Къаркъараптагны уят, уят такъангны.
Бу уй – туснакъ. Къачмай мундан жибин де.
Бу тавушлар жагъаннемни макъамы.
Чыкъ кебингден, гъайгевлюнг исбатла,
Эки келпет къыйышмай бир сыпатда.

Батав

Не зат дединг?

Сюек

Не айтсам да, не пайда,
Темтеклигинг чечек ачма къарамай.

Батав

Мени неге или-инсан сорамай?
Олар... рагъму не экенни англамай.
Бири бирин ашай, ашай чийлейин.
Магъя пай ёкъ. Гёзлеримни чуюлекен,
Къулакъларым санғырав... тек тилимни
Бош къойгъанлар, сюйген чакъы гъаплама.

Доктор

Сюйсе күлөй, сюйсе охуй дуалар,
Сюйсе башын тамгъя ура бугъадай,
Тек бирев де ахтармай бу делини.
Къатыны чы гелген эди, гертиси.
Гъай намусдан къутулмагъя нечик де.
Аста булан, бажарылмай дегенде,
Тез-тез гетди, тюртмей, тепмей эшикге.
Алмашынып къалды дагъы заманлар.
Иш саялы, берип яман дарманлар,
Гъайгев этип къойгъан дейлер гелини.
Хотгъаласам болмасмы экен пайдасы?
Шо саялы гесмес бугъай тилимни./Батавгъа/

Гъей, бери гел! Батав, сагъа айтаман.
Къардашларынг бармы?

Батав

Оърде бир къалгъан.
Къалгъанлары бири-бирин гемире.

Доктор

Неге хари?

Батав

Тахны пайлап болмайлар.

Доктор

Къатынынг?

Батав

Бар. Ону тахы мен эдим.
Тахы мунда. Тажын гийген башгъасы.

Доктор

Тек байлыкъ чы къойгъансандыр олжагъа?

Батав

Гъайгевменми, яшыргъанман кёбюсюн.
Тапмагъанда, мурдар оълюп гёмюлсюн.

Доктор

Гёмген ерни, вёре, айтма гишиге,
Урлар, талар, билсе гёмген ерингни.

Батав

Сен де айтма...

Доктор

Нени?

Батав

Мени хазнамны
Гёмген ерни.

Доктор

Тек тайдырып абзарны
Миюшонден, башгъа ерге яшырсакъ?

Батав

Къой, хозгъама, о гёмюлген мекенли.

Доктор

Аста-аста, айтар къайда экенни./гете/

Сюек

Гайгев айтды, ахмакъ буса инанды.
Тюлкю болуп къуйрукъ излей, къурумсакъ,
Не этдирмей бош кисе ва бош къурсакъ./Батавгъа/
Гъакъыл тёбе, сен овзунгсен гёмюлген.
Байлыкъ буса татавулгъа тёгюлген.
/Къолунда кагъыз булан башгъа гайгев геле. /

Экинчи дели

Батав, тынгла йыр язғанман ювугъунг./охуй/
Чыгъар бизин гайгевлени уыонден,
Сен гёресен, бу – дюньяны тун яны.
Орнубузну гъакъыллыр елесин
Олар бузуп тура бизин дюньяны.
Дюньябызын якълажакъ дей гёзеллик.
Айланагъа къарап биз де гъалекбиз.
Гъакъыллылар гёзелликни оылтурген.
Дюньяны биз яшнатмагъа герекбиз.
Биринчи гайгев /харс ура/
Гъар делини баш майында яшынып
Боладыр бир пагъму...

Уъчинчю дели

Майы бар буса...

Экинчи дели

Не зат?! Мени ёкъ деймисен баш майым?
Муну сакълай деймисен сен бошлайын?
Гёрдюнг, мени этме сюе селеке.
Гъай, батманбаш, артыкъ болуп ичинде
Къулагъынгдан тёгюлеми сеники?
/Ябуша. Эки доктор уъчинчю делини тюегенге ягъадан къарай./

Биринчи доктор

Токъта, токъта, яхши кюйде ийлесин.
Билсин, темтек, юмурукъыну ийисин. /Сюйреп алыш гете/
Укол сюе.

Экинчи дели

Аллагъисен, этмегиз!
Авузумдан пус чыкъмажакъ...

Биринчи доктор

Билебиз

Сен пысагъан кюонгню. Бир мюгълетден
Сабур этер сени топас инебиз./Къайта. Учюнчю делиге/
Кепинг- кюонг нечикдир?

Учюнчю дели
Шо ярахсыз
Бийитмеге сюоп мени тюнегюн,
Таптап, янчып берди гъанкю ийисим.

Эдил /ягъагъа/
Мен кеп алып турдум, къарап ягъадан / делиге /
Не эте энни, оълеми эдинг бийисенг?

Учюнчю дели
Тюгюлмен чи мен Танхону уланы.

Эдил
Не пагъму да тарыкъ бола яшавда,
Уйрен. Къара, мен бийийген кюоме./чанчылып бийий/

Учюнчю дели
Гайевлерден шайлы юкъган бугъар да.

Эдил
Гёрдюнг... Сонг да арасында буланы
Алдам-малдам болуп юрю оъзлердей.
Аз затлагъа адамланы бездирмей.

Учюнчю дели
Чыдамлыгъым биттирди чи, нетейим.
Гъали сама кют хари шо тилевюм.

Эдил
Не тилевдюр?

Учюнчю дели
Айры турма уй бер дагъы. Бир пайдам
Тиймей къалмас.

Эдил
Женнет сюе юрегинг.
Мен тюгюлмен, сенсен, адам оълтурюп,
Он йыллагъа гирмес учун челтирге,
Законланы сыйатына тюкюрюп,
Тайышгъанны ролюн сав ай ойнайгъан.
Акъчанг битсе?

Уъчюнчю дели

Аста, бирев эшитсе...

Алгъасама...

*/Икрам булан ювукъ болуп, къулагъына шыбышилай
ва кисесине акъча сала/*

Адил

Да... манчысы етишсе,

Сюмекден де зурнай этип согъабыз.

/Адил гете. Гюлкъызы геле. /

Гюлкъызы

Баш аврувунг азап бермей турамы?

Батав

Заман-заман ичин бир жан гемире.

Къувуш этген буса да чы ким биле.

Къувуш тюгюл буса мунда не этемен? */кюлейлер/*

Яда буса шайтан-жинни чакъырып,

Оъзю оъзюн ашаймы экен гъакъылым?

Гюлкъызы

О бары да, шайтан-жинден озагъан

Гелинингни сигърусуну гючюндөн.

Аврувунгну къувалама ичингден

Заман герек. Сонгда тарыкъ сабурлукъ.

/Гетме сюе. Батав къолун тутуп токътата/

Батав

Сиз гетмегиз! Къыйналаман, гетсегиз.

Тамлар къыса бир-бирине йылышип.

Гёленткилер жинлер булан къыйышып,

Мысгъыллайлар... Сизин аякъ тавушгъа

Олар къача...

Гюлкъызы

Гележекмен танг булан...

Батав

Сиз гетсегиз, аврувларым янгыра.

Гъакъылым ярыкъ гире – гелсегиз.

Къарангыда къоймассыз чы тангала?

Гюлкъызы

Гележекмен...*/ягъагъа/* тек болмайман англама

Бош мюгълетде мунда чабып не этемен?

Кимим бола? Неге гъайын этемен?

Неге муну асырайман, аяйман,

Гюнде он беш гёрген булан тоймайман?
Балики де, о – рагьмуну гючюдюр,
Йыгъылгъанны тургъузмаса къоймайгъан?
Бу языкъдан не гёзлеймен яшавда?
Мен оьмюрню йибергенмен бошуна.
Бирев башын узатмагъан къошума.
Яп-янгызман бюртюгю ёкъ сумадай.
Мунча бурай гъалек болма юрегим
Тиймегенми сююв аврув сама да?
/дёрт янгъа къарай/
Айлананга къара, толгъан бурайлар.
Бурайлар да тюгюл, мундан къолайлар.
Болгъандан сонг гъашыкъ башы гетгенге,
Ону булан гирерсен бир четенге. */тартып къолун ала/*
Таман энни иситгенинг къолумну */Ягъагъа/*
Терс ёллагъа бурма, Аллагъ, ёлумну.
/къулакъларын къысып тута. Батавну сыпатына тиклене,
Гёзъяшлары чыгъя ва алгъасап гете/

Сюек

Не эте, шекер гемиреми юрегинг,
Яшав сагъа иржайгъан деп иржайма.
Яшав – денгиз, ёкъ тутмагъа бутагъы,
Сендей юзюп болмайгъанлар батыла.
Ойла, мундан чыгъармысан дагъы сен?

Батав

Къысматымны язгъанмысан, не этесен?
Чыгъажакъман огъар шеклик этме сен.
Гъали мени мурадым бар яшавда.
Сюювом бар сюйкелеген ярыкъгъа.
Бугюн къысмат тыкъгъан булан санныкъгъа
Тангалагъы талайима талпынмакъ –
Мени борчум.

Сюек

Йырла, йырла, бюлбюлдей,
Тек тангала йыракъ... бети гёрюнмей.

Батав

Сёйле, сёйле, ювукъ сени ахырынг.
Токътамажакъ тилинг такъанг гёмюлмей.
Шо гюн ювукъ, гъалиге соз лакъырынг...

(Давамы бар)

Поэзия

Абдулмежит МЕЖИТОВ

ШАИРНИ 80 ЙЫЛЛЫГЪЫНА

МЕН ГЕЛГЕНМЕН ЮРЕГИМДЕН ОТ АЛЫП...

* * *

Бу дюньягъа гелмегенмен, гъей яшав!
Агъымынга тюшүп, уюп акъмагъя.
Мен гелгенмен юрегимден от алып,
Инсанланы юлдузлардай якъмагъя.

Къаравланмай от сакълайгъан очакъман,
Менден жыжым алып отлар ягылсын!
Бир юлдузман оъзтёрече янагъян,
Сёнегенлер гелип магъя чагылсын!

* * *

Ахырынчы япыракълар
Ерге тюше сюйсюнмей.
Оъзен бойда акъ таллар
Буюкъганлар кюйсюздей.

Къагърулу чакъ. Къарт эмен
Акъ тон гийген йыравдай.

Суванадай шувшувтал
Тастар байлан къыравдан.

Эжелги къарт къаргъа шат.
Къычырып, тал бутакъда,
Алмашыныв этдим деп
Ойлаймы экен бу чакъда?

ИНСАН – ИНСАН БОЛГЪАНДА...

Гъар адам бираз бёрю,
Гъар адам бираз къоян,
Гъар адам бираз тюлкю,
О – бары халкъга аян.

Биревлер бираз итлер,
Биревлер бираз тюе,

Биревлер бираз илбис,
Биревлер бираз гюе.

Гъар адам бираз хораз,
Гъар адам бираз эшек,
Гъар адам бираз аюв,
Тюгюлдюр деп болма шек.

Биревлер бираз маймун,
Биревлер бираз йылан,
Бирев бираз аждагъа,
Биревлер бираз арслан.
Гъар адамны ичинде
Гёрюнмей яшай къыр жан.

Ойлашсанг, онча зат ёкъ
Тамаша болма мунда.

Айтыла чы инсанлар
Яралгъан деп маймундан.

Маймундан ярлмаса,
Яралгъан къыр жанлардан.
Инсан – инсан болгъанда,
Бары да гъайван амаллар
Таяжакъ инсанлардан!

* * *

Алгъасама сен ярлыгъа санама
Эки къабат биналары ёкъланы,
Къара «Волга» оралмаса абзарда.
Ярлы чы бар, бу барышгъа сангырав,
Оымюр сюрген алыш-бериш базарда.

Мен айтыйм: ярлылар ким, байлар ким?
Ягъны къуулу – муна байлар, барлылар!
Кисесине къызгъянч къолун сукъъанда
Къартыллавукъ тутагъянлар – ярлылар!
Адамланы сен ярлыгъа санама
Сав-саламат алапагъя яшайгъян.
Ярлы чы бар, сав дюньяны кюонде
Таласа да, гъали гелер тутма деп,
Рагъат юхлап болмайгъянлар уыонде.

* * *

Мен бугюн оъзюмню чечгенмен,
Сагъатчы сагъатны чечгендей.
Бир заман тигилген опуракъыны
Сонг сёгиуп, янгыдан бичгендей.

Сёкгенмен, башгъача тикмеге,
Къоймайлы бир гесек йибин де.
Яйылып къалсам да жыймасман
Оъзюмню алдынгъы кебимде.

ТЮШЮМДЕ

Саламатлыкъ унтулуп мюгълетге
Оъз-оъзюме уллу багъа беремен:
Асрulanы къатлавларын гётерип,
Магъа салгъан эсделикни гёремен.

Шайлы ерни алгъан мени салкъыным.
Яшлар бавда токътагъянман оъзюм де.

**Гюн шавлалар йимик яшыл япыракъда
Яшлыкъ ойнай мени ачыкъ юзомде.**

Эшитемен: къызъяш сорай жагыилге:
– Неге салгъан бугъар булай эсделик,
Эсделиклер салма чакъы не этген?
«Жагыил айта»: – Ол яшагъан асруда
Яшны къартгъа абур этме уйретген.

Жагыиллени буса – гъайсыз сюймеге,
Аявлама, эркелетме гъашыгъын.
Къартланы да уйретген ол йырынида
Даимликге сакъламагъа яшлыгъын.

Пис девюрде яшаса да, къаст этген
Инсанларда сакълансын деп яш къылыкъ.
Гъеч сакъланса балагълардан дюнъябыз,
Сакълажагъын айтгъан ону яхшылыкъ...»

Саламатлыкъ деген затны унутуп,
Бронзаман, токътагъанман майданда
Бир себепсиз булай тюшлер гёрюнмей:
Шат кюлкюлю яшлар ойнай тюбюмде,
Инбашымда гёгюрчонлер гюрүллей!

БАЗАРДА

Шагъарны савдюгер базары
Денгиздей къувлуй ва чалкъына!
Тамаша силкинип гетесен
Къарап бу базарны халкъына.

Базарда бары зат сатыла,
Базарда бары зат алына,
Намус-ягъ салына мизангъя,
Мизангъя илбислик салына.

Базарда бирев ит сыпатлы
Ит йимик чонкъайып токътап,
Анасы абзарны сакълай деп,
Ит сата, тайпасын макътап.

Яшлыгъы базарда харжлангъан
Бир къыз бар, чачларын сатагъан.
Кисенгни тюнтюйлер гёзлери,
Юрекни тюнтюйлер сёзлери,
Оъзю де базарлы чалкъына...
Тамаша силкинип гетесен
Къарап бу базарны халкъына!

* * *

Къалаларын, бар байлыгъын сакълама
Хан барулар къургъан таргъу ташындан
Бийиклиги юлдузлагъа хармана,
Къарагъанны бёркю тюше башындан.

Бир сокъур къарт баруланы тюбюндөн
Гетип бара, гъаран ала аягъын.
Къалмайым деп тамгъа-ташгъа урунуп,
Заман-заман тюртө бара таягъын.

Къартны гёрюп хан, тюртюне барагъан,
Ол бекликни тергейдир деп ёрагъан.
– Гыы нечикдир, жымчыкъ гирип боламы,
Мен ишлетген барудан? – деп сорагъан.

Гёrmесе де, кёпню гёрген къарт бугъар:
– Барунг эпсиз мукъуялты экен – дей, –
Воллагъ ханым, жымчыкъны не билейим,
Азрейил чи гирежеги мекен – дей...

* * *

Сапарларда асав атынг арыса
Яда ёлда бир балағъа тарыса,
Алышдырма алгъасама атынгны,
Гёнгю кюлер сагъа душман-ятынгны.
Ону булан ойтген ёлунг эсге ал,
«Сен есинге къалгъырым! – деп макътап ал!
Ялын сыйпа, ушан, яра жанына,
Ругъ гелтирсүн сёзүнг ону жанына.
Башгъасына минермен деп этме ой,
Сени атынг сени излер, билип къой,
Оьмюр сюрген бир биревге яравлу,
Ат табулмас сагъа ондан оравлу.
Сенден яман билмей атлар этгенин,
Сен йыгъылсанг, ёлда къоймас ол сени.

* * *

Доссуз къалыр айыпсыз дос излеген,
Айып булан дослукъну ким тюзлеген?
Этген ишинг бетлеп турма, сабур эт!
Абур сюйсенг, башгъалагъа абур эт.
Къурдашынг бир хынат иш этсе де,
Къыйынлы гюн сени ташлап гетсе де,
Алгъасама гъазир ону ташлама,
Ёлукъгъанда бетлешив сёз башлама,
Арив сёйлен, ирит ону юрегин,

**Билсин инсан учун инсан герегин.
Балики, ону гъёкюнч къуршап турадыр?
Янгылышиң тюзлеме ой къурадыр?
Балики, «Геч!» – деп, гирип гелип артынгдан,
Юк тюшгендей этер сени сыртынгдан!**

* * *

**Бёрюге сиз къоркъунчлу деп айтмагъыз,
Чаба буса, чаба ол гёп-гёрюне.
Савутланып бола ону гёргенде,
Инсанлагъа сакъланмагъа бёрю не?**

**Эки аякълы, маска гийген бир бёрю
Бёрюлени сиривюндөн къоркъунчлу,
Аллагъ, овзюнг сакъла къаршы болурдан,
Герти юзю яшырылгъан саялы,
Ювукъ гелип хаба олар – намартлар,
Сакъланмагъа къыйын бола олардан.**

* * *

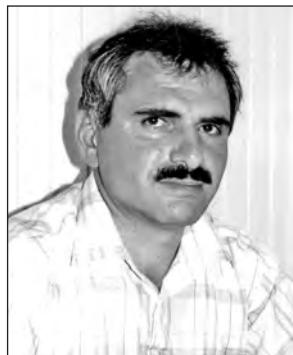
**Оымюр бою хыял этип бай болма,
Таман деп гъеч токътамадынг, гъай аман.
Тоймайгъанлыкъ – эмсиз аврув – ахырда
Ютгъанда чы токътажакъсан бир заман.**

**Рази болуп бу дюньядан ким гетген?
Милиончулар байлыгъындан тойгъанмы?
Пачалар да хазналагъа ес болгъан,
Алтынлагъа сутурлугъун къойгъанмы?**

**Къой, не тарыкъ къалаларынг болмаса,
Алтын хазна берген булан, ювугъум,
Сени малгъа гъасиретлигинг гетеми?
Аш-сув ёкъму, къалгъанмысан ялангъач?
Бу орманлар, дув оъзенлер, чечеклер...
Булутсуз кёк сагъа азлыкъ этеми?**

**Эте буса, ал, дагъы да къошайым,
Алты-етти гесек эмен къангалаар,
Бир сюем ер, эти метр акъ хаса...
Битгинчеге ягъадагъы тюкендөн
Сапун да ал, мамукъ да алма алгъаса...**

Казим КАЗИМОВ

* * *

«Сарикызы тёбе»* булан
Сарнай геле сари гюз,
Кекелли гебен булан
Сабур сёйлей къарт оьгюз.

Сурайыл кажин тутуп
Сувдан геле Саричач!
Севрюк чагъын унутуп,
Сарнай мунглу сарича.

Саркып кёкге гёчгендей
Жыгъананы чечеги,
Чечек шербет ичгендей
Юлдузлар, гюз гечеги.

Къол тептерим, къаравсуз
Янгызылыкъда саргъалып,
Къаламымны къарывсуз
Гёнгюон ала, пал салып...

АЙКЪАЗИ

Оъзен бойдан оъзенги сес чалына,
Дув ташгъындай аргъый геле ат йылкъы.
Оъзен сувлар толкъунлана, чалкъына,
Тогъас болуп геле атлар, ёл къыркъып.

Оъзденлердей тута оъзюн яш улан,
Къарчыгъадай аргъумакъын уистюнде.
Йылкъы оътиюп гетди агъым сув булан,
Мен артындан къарай къалдым кюстюне.

Оъзенги сес ойларымны елеген,
Йылкъычыгъя юлдуз гъашыкъ, ай рази.
Атасына къонакъ тюшген эрлеге,
Атлар гъайдап барагъандай Айкъази.

*Сарикызы тёбе – Къумукъ булан Къазанышны дазусундагы ерни аты.

ЧОЛПАН ТУВДУ

Чолпан тувду, чёлню юзю ачылды,
Чубурушуп учду чубар оърдеклер.
Чубулдурукъ туман саркъды – чачылды,
Чайкъалышды чыкъ салгъан чум бёлеклер.

Ченгертилер аваз бёлмей чыртыллай,
Чиллер чабакъ тута кёлде, чувлукъда.
Чечек ачгъан гертме терек йыртыллай,
Чайгюл хошлу оъсе чёлге ювукъда.

Чола табып чатыр къурдум чёллюкде,
Чарпып карас салдым чору юлдузлу.
Чум яякълы гёzel булан юрекде,
Чиоден алыш сокъдум агъачъомузну.

Чомарт халкъым, бойчан санлы нарт йимик,
Чатырымны чёкме къоймай сакълагъан.
Чатырымны келле башы кёп бийик,
Чылгыйында космос геме къалкъагъан.

Чебер сёзю сав дюньягъа айтылгъан
Чёлде Къазакъ къуюп къойгъан сатырлар.
Чирелгенге мажар окъдай батылгъан
Чёлни къургъан къастлы къумукъ батырлар.

АДАМЛЫКЪ

Инг асил къыллыкъдыр адамлыкъ,
Тюзлюкге тавгъадай таянгъан.
Терекге къыйылгъан бюр йимик,
Юрекде уянгъан йыр йимик,

Къуллукъгъа къурч белин байлагъан,
Сагынчны отунда къайнагъан,
Сюювню зарында эленген,
Рагъмуну чарында биленген.

Асрудан-асругъа сёнмеген,
Оъртенде кюл болуп дёймеген.
Савлайын гёмсе де оълмеген,
Санларын асырап билмеген,

Инг ярыкъ нюдюрге ошайгъан,
Сенде де, менде де яшайгъан,
Халкълагъа табулуп яшнайгъан,
Не асил къылыкъдыр адамлыкъ!

Талайлы гюнлени тёрюнде
Адамлыкъ яллыкъсыз бугон де.

МЕНИ НЕМ БАР

«...Тагъып чыкъма къылычым,
Минип чыкъма атым бар».
Гь. АНВАР

Сёзюм бар бал татывлу,
Эки аям къатывлу.
Йырлар язма ругъ берген,
Ана тилим айтывлу.

Терегим бар, бавум бар,
Авмас Асхартавум бар.
Сав дюнья сукъланардай
Сюювден отавум бар.

Очагъым бар, отум бар,
Оъз сабаным, оъз харшым.
Ёл чыкъма умутум бар,
Абатым – аршын, аршын.

Сапар чыкъсам къыр атдай,
Болуп аз-кёп къуллугъум.
Жанлангъан зор Къудратдай,
Ватаным бар, Къумугъум!

АЛКЪЫЛЫЧ

Алкъылыч! Ал саламым,
Ташып чыкъгъан Къумукъдан.
Титиретме къаламым
Ясалгъан чарс умутдан.

Ассаламлар айтаман
Суратдагы Арслангъа,
Болат ругъун халкъымны
Сингдирген алты сангъа.

Эрте-геч деп къарамай,
Элим-юртум сорамай.
Алкъылыч! Ал саламым
Вагшилилкеге ёрамай.

Кёп йыллар... Къулакъгъа бек
Болуп, тургъанбыз тизден.

Ахырат уйонг излеп
Ахтармай тавдан-тизден.

Атынг чыгъармай пусуп,
Авузлардан «агъ» къусуп.
Оъзденликни тас этип,
Кюлге булгъап, нас этип.

Яланаякъ, яланбаш
Бугъав сойреп ер-ерде.
Азув чайнап, ютуп таш
Гюллелендик Сибирде.

Арабызда кёп болуп
Эл аздыргъан азманлар,
Йыбавларда кеп болуп
Бизге гъукму язгъанлар.

ЕТТИ КЪЫЛЛЫ ГИТАРАНГ

Эдилхангъа

Энемжая йимик къувлуй
Етти къыллы гитаранг,
Сен согъасан, къыллар улуй
Ачытып юрек яранг.

Етти къылны етти ангы –
Сеси энемжаяны.
Гызына тюшесен янгы
Сиюв дейген жайранны.

**Сююв жайран – гъайран бир жан,
Гёзел де дюр, сакъ да сакъ.
Гъар дертине сёз тап дарман,
Гъар ярасын аяп бакъ.**

**Сююв гъазлы, сююв назлы
Эркин учгъан къуш йимик.
Сююв сыры битмес хазна,
Сигърусу кёп тюш йимик.**

**Сююв бир учгъун очакъда
Оъртен якъма болагъан.
Сююв уллу гюч ожакъда
Тамур атма болагъан.**

**Сюйгени болмакъдан сыйлы
Дюньяда сююнч де ёкъ.
Гъашыкълар сёз таба йылы
Сёзден уллу гюч де ёкъ.**

**Сюювни сакъ тулпарына
Юген салма вёре сен.
Сагынчны чет ёлларына
Тюш, тартынма бир де сен.**

**Сююп-гююп гёзелликни
Гъакъ дюньясын бойларсан.
Сюйгенинге етти ренкли
Гюлмеллилер байларсан!**

АНАМНЫ ГЁНГЮРЕВЛЕРИ

**Еттиюлдуз ярыгъын,
Етти къят кёкге яя.
Етти де авлетимни
Баш сюювюдей дюнья.**

**Шербетден-балдан татли
Баланы баш баласы.
Инг асил емишлерден
Яратгъандай анасы.**

**Сабурлугъун саз этип
Берген огъар Абийи.
Гюл юрегин иситип
Савгъат этген Имийи.**

**Тюлюнде Ана ярыкъ
Шавлалай ону юзюн.
Тюшюнде малайиклер
Булан йыбата оъзюн.**

**Балам мени бал солакъ,
Энглеринде нюр ёлакъ,
Инбашында къанатлар,
Алып йибер абатлар.**

**Датий-датий датийлим,
Аякъда акъ мачийлим.
Бап болсанг да къайырmas,
Болмасын къылтыгъынг нас.**

**Вёре, болма сувлу гёз,
Вёре, тутма аччы юз.
Оърге гётер башынгны,
Язылма къой къашынгны.**

**Оъсюп уллу яш болгъур,
Элде-юртда баш болгъур.
Сююп къарышла тангны,
Пашман этме Анангны!**

ГЪАРИСИ БИР ГЮН ЙИМИК

**Кюнне ясай анам, кёрюк къыздыра,
Эки ачып къурута дым тезекни.
Тюнгюлюкде ялын ойнап сызгыра,
Огъ, бир чартлап яллай эмен, леззетли!**

**Ез миюштюгюн кёрюк алгъа сюеген,
Инче къалакъ енгил саркъа къолунда.
Гъариси бир гюндей, тувуп гелеген,
Экмеклери къызырыша чоюнда.**

Набиулла МАГЬАММАТОВ

НЕ ГЪАКЪДА ЙЫРЛАЙ ЖЫМЧЫКЪ

Сарипай жымчыкъ йырлай,
Акъ челтири ичинде.
Есси тынглай иштагълы,
Къолун салып бичимге.

Гертилей де бу жымчыкъ,
Гиришип тура йыргъа,
Къанатларын ойната,
Талпынағъандай къыргъа.

Йыр бизге шат чалына,
Бизин учун тувгъандай.
Жымчыкъны шат сеслери
Уйге шатлыкъ увгъандай.

Тек ювугъум англамай
Макъамын пашман йырны.
Жымчыкъ сёйлей, токътавсуз:
«Сагъынаман» – деп къырны

ГЁК АТЫМНЫ ЕРЛЕГИЗ!

Гёк атымны ерлегиз,
Гёк кёклеге учайым!
Кёклени аривлююн,
Аривюме ачайым.

Яда тутуп ерлегиз
Балавуздай сарисин.
Орайым генг авлакъны,
Будай булан тарисин.

Ер салыгъыз акъ атгъа,
Къушдай енгил минейим.

Тюзлюкню ачгъычларын
Тёр тамынга илейим.

Къызыл атым ерленсе,
От майдангъа етермен.
Элни-халкъны алдында
Намусумну күтермен.

Гёк атымны ерлегиз,
Гёк кёклеге учайым.
Кёклени аривлююн,
Аривюме ачайым.

АТАМА

Нече тюрлю дертине яш юрекни
Балгъамдыр бир сени сабур сёзлеринг.
Бирден гелип, от къуюла ичиме,
Эгер пашман къарай буса гёзлеринг.

Мен чи гъаман сени булан яшайман,
Турмасанг да бугюн мени янымда.

**Гъалек болма, болмагъансан атам къарт,
Сени гючонг мени алты санымда.**

**Гъалек болма, болмагъансан атам къарт.
Сени пикрунг, сени оюнг – оюмда.
Сен етмеген негетлеке етейим,
Сагъа ошап гелген боюм-союм да.**

**Оьмюр узакъ, яшав уллу, ёл узун...
Болма ярай, мен билмей, сен билеген,
Сагъа авур тийген сёзюм бар буса,
Юрегингден гечмегингни тилеймен.**

**Нече тюрлю дертине яш юрекни,
Балгъам бола аталаны сёзлери.
Вёргиз, сиз, къоймагъыз, гъей уланлар,
Пашман болма аталаны гёзлерин.**

АНАНЫ ТИЛЕВЮ

**Гъайлек йырлар айта ана яшына,
Тизлеринден туруп, гъайлек тербетип.
Насип тилей авлетине къысматдан,
Тилей алай арив бетин терлетип.**

**Гёзлеринде сююнчю бар битмейген.
Сююнедир оьсегенге баласы.
Аз ариде, къулакъ асып тынглагъян,
Нарыстаны анасыны анасы.**

**Уллу ана, күтген давну йылларын,
Рази болмай тилевюне къызыны,
Гелип огъар бурай айтгъян, астаракъ,
Къайгъы гёрген акъ чачына базыны:**

**«Тилевлеринг, къызым, сени бек арив.
Инсангъя не гереклини билесен.
Тек, болса да, алгъышынгны артында
Ер юзюне парахатлыкъ тиле сен.**

**Парахатлыкъ, балам, башы насипни.
Парахатлыкъ герек яшгъя, уллугъя.
Парахатлыкъ болса, бизин арада
Оъзге насип оъзю гелип ёлугъар».**

ГЮЗ

Ачувгъа йимик чакъ,
Сызлатып бирден,
Гёнгюмню дагъы да
Бузмагъа сюе.
Булай да, булутдай
Тунукъ юрекни,
Шатлыгъын бирден-бир
Тозмагъа сюе.
Эртенокъ башлагъан
Сыгъанакъ гелме.
Орамдан балчыкъгъа
Болмасдай юрюп,

Табиат йылавуч
Яшдай мунгайгъан...
Хошланмай юрегим,
Аривлюк гёрюп.
Орамгъа чыкъмагъа
Сюйсюнмей чархым.
Къарайман къыргъа мен,
Терезем ачып.
Гъей, гёзел шат гюнүм,
Гел, гёрюн магъа,
Юрекде къарапъан
Къайгъымны янчып!

ДЁРТ ТИЛЕВ

Азирайил тутса гелип тёшиомден,
Огъар не зат айтарымны билермен.
Тек инг алда, тилемлерим кёп болса,
Бир язбашны гёрейим! – деп тилемен...

Тек дагъы да сюермен мен, болса чы,
Яз емишден бир янгылыкъ этмеге.
Ичим толгъан умут ерге дёймесми,
Гетип къалсам, болмай язгъа этмеге.

Къой, гюзни де бир гёргемеге явунун.
Янгурлу гюз, гюзгюсюдей дюньяны.
Гюзни гёрюп сама рагъат юхлайым,
Дагъы бир де болмагъан сонг уянып.

Къар тюшмесми артда мени эсиме?
Биринчи къар, сенден арив гъеч зат ёкъ.
Акъ тереклер, акъ чарлакълар, акъ аршлар...
Сизин гёрсем, балики, юрек болар солкъ.

Азирайил тутса гелип тёшиомден,
Огъар не зат айтарымны билермен.
Тек инг алда, тилемлерим кёп болса,
Бир язбашны гёрейим! – деп тилемен...

МЕНИ ДЮНЬЯМ

Мени дюньям бар айрыча.
Ону оъзюм тапгъанман.
Намарт гелген ойлагъа мен
О дюньяны япгъанман.

Онда уллу аривлюк бар.
Онда – тюзлюк тюзелген.
Онда, дайм язбаш ва яй...
Насип де бар, гелеген.

Бу дюньяда гючлю, гючсюз,
Бири – бирин гемире.

Тюзлюк гелип, кёп керенлер,
Тюзсюзлюкге телмире.

Бу дюньяда дав къоркъунч бар,
Итдей хапма къарагъан.
Бу дюньяда оълюм, аврув:
– Къайдасан, – деп турагъан.

Мени дюньям – ичи, тыши
Умутлардан ясалгъан.
«Жанаварлыкъ», ол дюньямы
Магъа кюрчюсюн салгъан...

МАСКАЛАР

Маска салып бетине,
Кёплер яшай, яшагъан.
Эрши бетлер болса да,
Аривлеге ошагъан.

Аривлюкге ес болуп,
Яшырып къара бетин,
Яшайлар гъали де олар,
Яхшылыкълагъа етип.

Мен де сюемен маска!
Ачувлуну, яманны...
Къатты тие бетиме
Чорлары бу заманны.

«Рагъмулу», «йымышакъ» – деп,
Тюртюп тирсегин магъа,
Орталыкъдан теберип
Чыгъаралар ягъагъа.

Къайда, беригиз маска!
Яшайым болуп башгъа!
Къарайым ошамагъа
Чарчымлы яман яшгъа...

Маска, маска, маскарад...
Гъар ким бетин яшыра.
Оъзлени бети ёкъдай,
Маскалагъа баш ура...

ТЁБЕДЕ САГЫЫН ОЙНАЙ

Сагын ойнай тёбеде,
Сагынч гыслер къайнайгъан!
Эсге сала яшлыкъны,
Яшыллыкъда ойнайгъан.

Эсге сала сююнню,
Сагындай яллап битген;
Жагылликни гыслерин,
Дагыы къайтмасгъа гетген.

Сагында ойтген яшлыкъ...
Сагынч яшайыкъмы?
Яда уллу болсакъ да,
Биз сагъа ошайыкъмы...

Биз сенден тоймагъандай,
Сагъа бакъгъан бетибиз.
Сенден уллу болсакъ да,
Сагъа абур этебиз.

Сени къоймай унутма,
Яллав яй да, сагын да.
Сени булан турабыз,
Яшавну агъымында.

Сагын ойнай тёбеде –
Сагынч гыслер къайнайгъан!
Эсге сала яшлыкъны,
Яшыллыкъда ойнайгъан.

СОВЕТ ЭЛИМ БАР ЭДИ

**Мени чи бир азиз Элим бар эди,
Халкъ оъзюгер кёп алгышлар тилеген.
Гюн гёрмеген уллу гюнлер гёрсюн деп,
Гъаман халкъны гъайын этип билеген.**

**Мени чи бир залим Элим бар эди,
Уллулугъу, бийиклиги – айтардай.
Теренлигин бийлемеге тюшгенлер,
Ахтигине етме болмай къайтардай.**

**Мени чи бир арслан Элим бар эди,
Давсузлукъну уллу аркъа таяву.
Параҳатлыкъ сакълап бютон дюнъяда,
Болгъан эди милли халкъга аявлу.**

**Мени чи бир оъктем Элим бар эди,
Бютон дюнъя абур этген оъзюне.
Тарыкъ ерде тынглап, сёйлеп биле эди,
Табулма да табула эди сёзюнде.**

**Мени чи бир, черсиз Элим бар эди,
Черсизликде айгъа-гюнге ошайгъан.
Нече-нече миллионланы бириси,
Мен оъзюгер улан болуп яшайгъан.**

**Мени чи бир Совет Элим бар эди,
Тюрлю миллет талигъ тапгъан ичинде.
Къуватлыгъы малим эди дюнъягъа,
Рагъмулукъдан толгъан эди гючю де.**

ВАТАН ДАВДА УЫСТЮН ГЕЛГЕН КЪАРТЛАГЪА

**Бир вакъти мен уллу иштагъ эте эдим,
Ёммакъланы игитлери нартлагъа.
Гъали буса мени бары да алгъышым,
Ватан давда уыстюн гелген къартлагъа.**

**Яшавумда, гюнөмню шат яшайгъан,
Насибимни аслам пайы оларда.
Давчуланы чорт сындыргъан беллерин,
Къызыл байракъ тутуп къатгъан къолларда.**

**Къартлар тюгюл, неге бола олар къарт,
Нартлар йимик ол къартланы ишлери.
Сыдырабызын тутуп бугюн токътагъан,
Йыллар басып тёгюлсе де тишлери.**

**Гъар гюн сайын аз болагъан аталар,
Ватан давну уыстюн гелген къартлары !
Къартлар тюгюл, неге бола олар къарт,
Дюр ол къартлар – девюрлени нартлары.**

**Сизге ошап гелген сизин авлетлер.
Ойктем болма тийишилсиз, аталар.
Сиз душманнын къувуп япгъан дазуда,
Сиздей къоччакъ яшлар бугюн къаталар.**

8 май 1995 йыл

ОШАВСУЗ МЕРДЕШЛЕР

Оъзюнгден уллу агъаларынг, къардашларынг бар туруп, тонунгну яда пальтонгну елбеге салып юрюмек.

Оърлю-хырлы мыйыкълар къоймакъ – эдепсизлик.

Бутуну уьстюне бутун салып олтурмакъ, бичимине къолларын салып чирелмек.

Бутуну уьстюнде бутун салып олтурма, бичимине къолларып салып чирелме, къатынгишилеге бирдокъда ошамас.

Бутуну уьстюне бутун салып тазиятда олтурмакъ да – бек эрши зат.

Вёре, къабурларда да, тазиятда да папирос тартма ярамайгъаны унутма.

Ишге барагъанда белни инбашынга салып, къабур къазма барма тюшсе, къолтукъ тюбюнге къысдырып бар.

Балта инбашда ошамас, къолтукъ тюбюнгде ошар.

Белни оъзюнг турагъан уйню алдына сюеме.

Оъзюнг турагъан уйню алдында эретурма яда сюелме, шанжал салып да олтурма. Шолай мердешлер тазият абзарда бола.

Оъзюнгден уллу адамны алдын къыркъып оытме яда ону сёзюн бёллюп сёйлеме.

Оъзюнгден уллу адамны папиросун алыш къабуздурма, гъатта ону янында папирос да тартма.

Оъзюгюзю тоюгъузда оъзюгюз бийип турмагъыз. Бизин тойда бизин харс деп.

Еринг тюгюллени ясында лабарынгны салып олтурма.

Ятланы ясында оъзюнгнү оылгенлерингни эсгерип йылама.

Къардашларынг, айрокъда, атанг-ананг бар ерде къатынынгны атын тутуп кёп эсгермек де – къыйышмайгъан къылыкъ.

Исси буса да къышны гюнүнде ялангёлек къыргъа чыкъмакъ – эрши гёринер.

Адамланы арасында гъатдан озуп кекирме.

Тепсини уьстюнде яда адамлагъа багъып шюшгюрме.

Адамгъа багъып герилме.

Чакъырылып баргъан ерде ерингни табып олтур.

Орамда ашай туруп юрюме.

Ишни уьстюнде семичке чертме.

Толгъан арбаны къотармасанг, арбаны уьстюндеги юкню авурлугъу гъайванланы уьстюнден таймас.

Яшны бешигини уьстюне опуракълар, оъзге палтарлар салма, оланы авурлугъу да яшны уьстюнде токътар.

КЪАРДАШ ХАЛКЪЛАНЫ ГЪАКЪЫЛ ХАЗНАСЫНДАН

Адыгей халкъны айтывлары

Акъчасы кёпню юхусу аз.
Эринчекден къаранчкъы да къолайдыр.
Намуслу тамазалар ёкъ ерде намуслу жагыллар де болмас.
Айтма сёзю ёкъ адам сёйлемей туруп бола буса – авлия тюгюл.
Жибинни артындан тогъанакъ алыш чапмас.

Балкъар халкъны айтывлары

Хантав адамны эки де гёзюню арасындан бурну урланар.
Йыры булангъы адам – атлы, йырсыз адам – явдур.
Етти керен тиле, тек уручу болма.
Ёлну алдында макътанма, уйге къайтып гелгенде макътан.
Яман къайнана – бычгъыдыр.
Къоркъачны, атгъа минсе де, ит хабар.
Кийизден этилген буса да, халкъны къылышы оьтер.
Башыны ичинде ел ойнай, тёбесинде от оьсе.

Ингуш халкъны айтывлары

Бёрюню тюгю тёгюлсе де, тишлери тёгюлмей.
Ананы ачуви – явгъан къар йимик, кёп явуп, тез ирип таяр.
Намуслу адам – йип йимик инче болса да, узюлмес, намуссуз – аркъалыкъ йимик базыкъ болса да, сынар.
Къазандан гынкал излегенче, бир башлап ону ичине не салгъанынгны ойлаш.
Урлама зат табылмаса, уручу, бёркюн яшырып, оьзюню бёркюн урлар.

Къарачай халкъны айтывлары

Гъакъылсыз баш – мелтесиз чыракъдыр.
Намус ёкъ ерде, наисип ёкъ.
Сени эки къулагъынг, бир авзунг бар: эки керен тынгла, бир керен сёйле.
Элин якъламайгъан адам – атъёкъ къушдур.

Къабарты халкъны айтывлары

Уланы анасыны артындан яллайгъан кесев алыш чапгъанда, анасы огъар:
«Яшым, сакъ бол, къолларынгны биширесен!» – деген.
Кёкню булат къуршаса да, сен инан, гюн чыкъмай къалмажакъ.
Къаргъаны артындан юрюсенг, ол сени мурдар ойлген жанны уьстюне элтер.
Душмангъа ёлунгну берсенд, оьзюнг ёлсуз къаларсан.
Уллу сувлардан эсе адамлар стаканда кёп батыла.

Фольклор

КЪУМУКЪНУ СЫНАЛГЪАН СЁЗЛЕРИ

(Давамы)

Д

Далилсиз давчу – эгерсиз гъавчу.
Даражасын билип дарман бер.
Динсиз – къынсыз.
Давну хайырлысы болмас, оразлы аны гёrmес.
Дефтердеги – темирдей, эсде къалмас эшитген.
Доланма дув баш булан, болсанг къутул аш булан.
Девлетлини баласы уюнге татгъанмас, уйге татгъаныр.
Даим яхшылыкъ болмас, аны таманын гёrmес.
Давну кёп яны – алдатыв аны.
Дуванбек буса да, девлетсизи – дувана.
Дабагъыны ийис – ириси.
Даим болгъанны аты бар, дамгъасыз буса – давлудур.
Дазувну даву – болмас башбаву.
Дервиш гиши – дели гиши.
Дос йимик – ичи душман, тыш душманынг – гъеч душман.
Донгузну аласы-къуласы болмас.
Дос гелсе, дурус гелир, къыйын-тынчда къыйналмас.
Дёрт де аягъы наллангъан ат да тайгъалар.
Душман – аякъыга, дос – башгъа.
Даим хас гишини тёлөттер ишин.
Давчу къуру къалмас.
Дюньяда уйй, ахыратда кёр.
Дазувсуз сёзлю, дамгъалы юзлю.
Дос йылата айтар, душман кюлете айтар.
Дели деврен сюрер, гъакыллы багъа-багъа къалыр.
Дюнья гёрген дувламас, дув гёрюнсе гъакъламас.

P

Рагъмусуз къол алмас ёл.
Разилик – кёп де, аз да тюгюл, хадирин билмекликде.
Рагъатсыз юрюш – къатынсыз туруш.
Рази болмас – аривню арив гёрмес.
Рушбат булан къуллукъ этген, узакъ къалмай чыгъып гетген.
Рагъмусуз бий – алмажакъ сый.
Рушбат берген – гъукму сюрген.
Рагъамдагъы тюз, болса да минг – юз.
Ренкине къара, энгине къарама.
Рагъумгъа рагьму тёре, бола ол ишге гёре.
Рум ат буса да, азгъаны арба тартмай.
(Юзге къарап юзюнгню ур, юз болмаса – сёзюнг бур).
Рызкъыгъа себеп герек, себепсиз андан арек.
Рагъатлыкъ – бошлукъда болмас; ишлемес – аны гёрмес.
Раиятны гъалын башчылардан сорама, батырлардан сора.
Разисиз эрни рази этмекден, элни рази этмеге элли керен тынч.
Раиятны рагьмат этмеген – гъеч мурадына етмеген.
Разиге рази бола, гъар зат да шолай тола.

Фи 24 июнь 1939

А. Казиев

*Ажамчадан транслитерация этип
онгаргъан – Гъасан Оразаев*

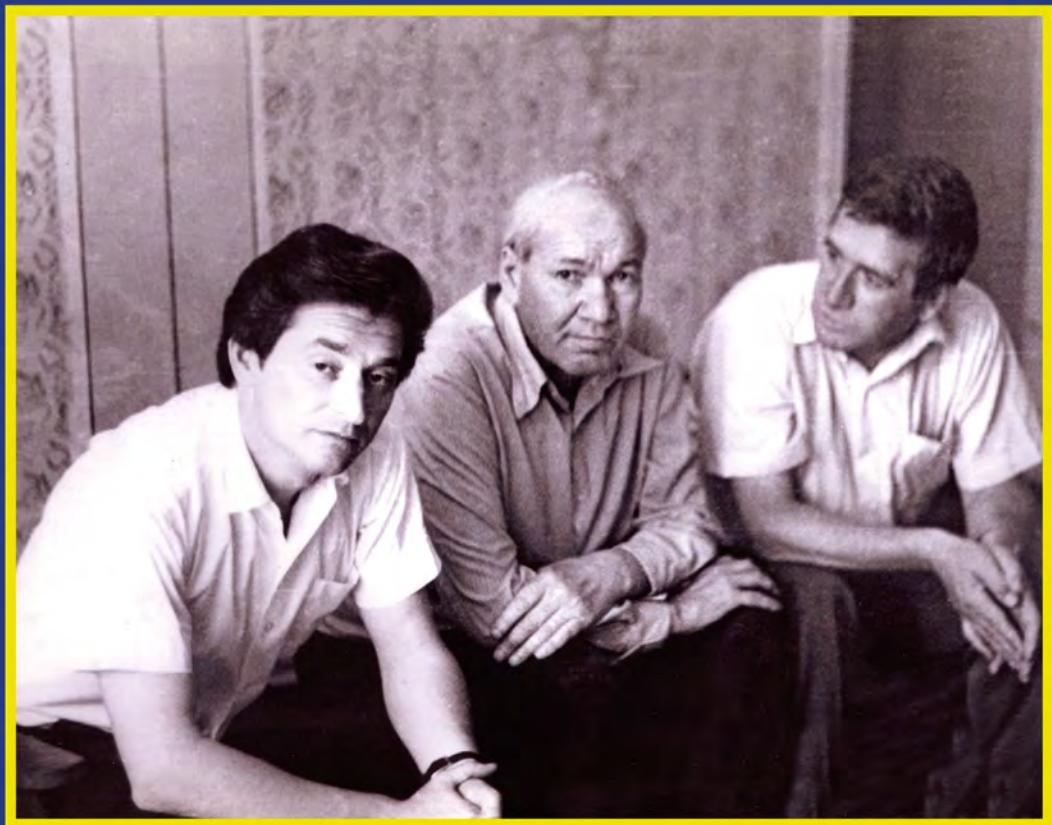

КЬУМУКЪ ЯЗЫВЧУЛАР

Индекс годовой 63337
Индекс полугодовой 73893

Тангчолпан №3 2016

Б. Гъажиев, Ш. Альбериев, К. Абуков

УТРЕННЯЯ ЗВЕЗДА
На кумыкском языке